T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İKTİSAT BİLİM DALI

GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET VERGİ GELİRLERİNE ETKİSİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Cem Erhan Arslan

İstanbul, 2007

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İKTİSAT BİLİM DALI

GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET VERGİ GELİRLERİNE ETKİSİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Cem Erhan Arslan

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Cengiz Bahçekapılı

İstanbul, 2007

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı ULUSLARARASI İKTİSAT Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi CEM ERHAN ARSLAN nın GÜMRÜK BİRLİĞİNİN TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET VERGİ GELİRLERİNE ETKİLERİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 19.07.2007 tarih ve 2007-8/30 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
Tez Savunma Tarihi :	20.11.2007	
1) Tez Danışmanı :	**YRD. DOÇ.DR. CENGİZ BAHÇEKAPILI**	.....
2) Jüri Üyesi :	**PROF. DR. OSMAN KÜÇÜKAHMETOĞLU**	.....
3) Jüri Üyesi :	**YRD. DOÇ.DR. TUNCAY CAN**	.....

Aileme

ve

sevgili arkadaşım

merhum ***Emrah Babacan****'a.....*

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

İÇİNDEKİLER…….. i
TABLO LİSTESİ……... iii
GRAFİK LİSTESİ……. v
KISALTMALAR…… vi

GİRİŞ…… 1

1. TÜRKİYE–AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ KAPSAMINDA GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN KURULMA SÜRECİ

1.1. Türkiye ile AB arasında Ortaklık İlişkisinin Kurulması …….. 4
1.2. Ankara Anlaşması…….. 6
1.2.1. Ankara Anlaşmasının Amacı ve İlkeleri……. 6
1.2.2. Ankara Anlaşmasının Kapsamı……... 7
1.2.3. Ortaklığın Dönemleri……... 8
1.2.3.1. Hazırlık Dönemi…… 9
1.2.3.2. Geçiş Dönemi……. 11
1.2.3.3. Son Dönem …… 12
1.3. Katma Protokol ve Geçiş Dönemi Uygulamaları…… 13
1.3.1. Malların Serbest Dolaşımı……... 14
1.3.1.1. Taraflar Arasındaki Gümrük ve Eş Etkili Vergilerin Kaldırılması……..... 15
1.3.1.2. Ortak Gümrük Tarifesine Uyum…… 21
1.3.1.3. Miktar Kısıtlamalarının (Kotaların) Kaldırılması 24
1.3.2. Ekonomi Politikalarının Yakınlaştırılması…… 27
1.3.2.1 Vergi Politikasında Uyumu……... 28
1.4.Ortaklık konseyi Kararı……. 28
1.4.1. Malların Serbest Dolaşımı ve Ticaret Politikalarına İlişkin Hükümler…….. 29
1.4.2. Gümrük vergilerinin ve eş etkili vergilerin kaldırılması 30
1.4.3. Miktar kısıtlamaları ve eş etkili önlemlerin kaldırılması 30
1.4.4. OGT ve Tercihli tarife Politikaları…… 31
1.4.5.Topluluğun Tercihli Rejimlerinin Türkiye Tarafından Üstlenilmesi…….. 32

1.4.6. İşlenmiş Tarım Ürünlerine İlişkin Hükümler…… 33

1.4.7. Doğrudan ve dolaylı vergilendirme ilkeleri…… 34

2. TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ

2.1. Türkiye'nin Dış Ticaret Politikasının Yapısal Değişimi……. 35

2.1.1. İhracatın Yapısal Değişimi…… 43

2.1.1.1.Sektörlere Göre İhracat……. 51

2.1.2. İthalatın Yapısal Değişimi…… 56

2.1.2.1. Sektörlere Göre İthalat……. 61

2.2.Türkiye-Avrupa Birliği Ticareti…… 68

2.2.1. Türkiye'nin AB ile Olan Dış Ticaretinin Sektörel Dağılımı 77

2.2.2.Türkiye'nin AB ile Olan Ticaretinin Mal Gruplarına Göre Dağılımı……. 84

2.3.AB'nin Tercihli Gümrük Rejimlerine Uyum Kapsamında Serbest Ticaret Anlaşmaları……... 88

2.3.1. STA'ların Türkiye'nin Dış Ticaretin Etkileri……. 91

3. AVRUPA BİRLİĞİ VERGİ POLİTİKASINA TÜRKİYE'NİN UYUMUNUN DOLAYLI VERGİLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

3.1. Avrupa Birliği Vergi Politikasının Gelişimi…… 96

3.1.1. Dolaylı Vergilerin Uyumlaştırılması…… 97

3.1.1.1. Gümrük Vergileri……... 98

3.1.1.2. Katma Değer Vergisi…….. 99

3.1.1.2.1. Oranlar Açısından Katma Değer Vergisi 102

3.1.1.2.2. Türk KDV Sisteminin AB KDV Sistemine Uyumu……... 106

3.2. Türkiye'de Dış Ticaret Üzerinden Alınan Vergilerin Gelişimi 108

3.2.1. Gümrük Vergi Gelirlerindeki Değişim…… 126

3.2.2. İthalde Alınan KDV Gelirlerindeki Değişim…….. 131

SONUÇ……. 135

KAYNAKÇA…… 138

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1: Ankara Anlaşması'nın Kapsamı……. 8

Tablo 2: Türkiye'nin AET'ye İhracatı…….. 10

Tablo 3: Ortaklık İlişkisinin Dönemleri…… 13

Tablo 4: Katma Protokol'ün Kapsamı…….. 14

Tablo 5: Katma Protokol'de Öngörülen Gümrük İndirimleri…… 20

Tablo 6: Katma Protokol'de Öngörülen OGT Uyumu…… 22

Tablo 7: Ad-Hoc Komite Toplarında Hazırlanan Gümrük İndirim Takvimi 23

Tablo 8: Ad-Hoc Komite Toplarında Hazırlanan OGT Uyum Takvimi 24

Tablo 9: Türkiye'nin İthalat Liberasyonunun Konsolidasyonu…… 26

Tablo 10: Türkiye'nin Katma Protokol'deki Yükümlülükleri Açısından Durumu…….. 27

Tablo 11: İmalat Sanayinin Bileşimi (1963-1979)…… 37

Tablo 12: İhracatın Oransal Birleşimi (1963-1977)……. 38

Tablo 13: İthalatın Oransal Birleşimi (1963-1977)…….. 38

Tablo 14: Türkiye'nin Dış Ticaret Hadleri(1973-1984)…….. 44

Tablo15: İmalat Sanayinin Bileşimi……. 47

Tablo 16: Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi(Bin$)…… 50

Tablo 17: İhracatın Dağılımı (BEC) Milyon $..... 53

Tablo 18: Ana Sektörlere Göre İhracat…… 54

Tablo 19: Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırmasına Göre İhracatın Sektörel Dağılımı(SITC-REV.3)…… 55

Tablo 20: İhracat ve İthalatın GSMH İçindeki Payları…… 60

Tablo 21: 1980,1990 ve 2000 yılı Dünya ve Türkiye İthalatının Sektörel Dağılımı (SITC-REV.3)…… 64

Tablo 22: Ana Sektörlere Göre İthalat (ISIC-Rev.3)……. 65

Tablo 23: Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırmasına Göre İthalatın Sektörel Dağılımı (SITC-REV.3)…… 66

Tablo 24: Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre İthalat 67

Tablo 25: Türkiye'nin Genel Dış Ticaret Açığında AB'nin Payı…… 72

Tablo 26: Türkiye-AB Ticaretinin Gelişimi…… 73

Tablo 27: Türkiye İthalatının Ülke Grupları İtibariyle Dağılımı (milyon $) 76

Tablo 28: Türkiye İhracatının Ülke Grupları İtibariyle Dağılımı (milyon $) **77**

Tablo 29: Türkiye'nin AB'den İthalatının Sektörel Dağılımı…… **80**

Tablo 30: Türkiye'nin AB'ye İhracatının Sektörel Dağılımı…… **82**

Tablo 31: Türkiye'nin AB'ye İhracatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı **86**

Tablo 32: Türkiye'nin AB'den İthalatının Mal gruplarına Göre Dağılımı **87**

Tablo 33: STA'ların İmza ve Yürürlüğe Giriş Tarihleri…… **90**

Tablo 34: Türkiye'nin STA İmzaladığı Ülkelerle Toplam Dış Ticareti…. **93**

Tablo 35: Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşması İmzaladığı Ülkelerle Dış Ticareti …….. **94**

Tablo 36: 1 Eylül 2004 Tarihi İtibariyle AB ülkelerinin KDV Oranları **104**

Tablo 37: Dış Ticaretten Alınan Vergilerin Genel Bütçe Gelirleri İçindeki Payı (%) **111**

Tablo 38: Dış Ticaretten Alınan Vergilerin Vergi Hasılatı İçindeki Payları **113**

Tablo 39: Türkiye'de Dış Ticaret Üzerinden Alınan Vergiler ve Konsolide Bütçe Gelirleri İçindeki Payı…….. **117**

Tablo 40: Dış Ticaret Vergilerinin GSMH ve Toplam İthalata Oranı…… **118**

Tablo 41: Dış Ticaretten Alınan Vergilerin Konsolide Bütçe ve Toplam Vergi Gelirleri İçindeki Payı…….. **120**

Tablo 42: Dış Ticaretten Alınan Vergilerin Toplam İthalata Oranı…….... **121**

Tablo 43: 1988-2005 Yılları Arasında Elde Edilen Dış Ticaret Gelirleri **126**

Tablo 44: Dış Ticaretten Alınan Gümrük Vergisinin GSMH ve Toplam İthalata Oranı……. **130**

Tablo 45: Dış Ticaretten Alınan KDV'nin GSMH ve Toplam İthalata Oranı…… **134**

GRAFİK LİSTESİ

Sayfa No.

Grafik 1: Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Dış Ticaret Açık Yüzdeleri 74

Grafik 2: Avrupa Birliği ile Dış Ticaretin Gelişimi……. 74

Grafik 3: Avrupa Birliği'ne İhracatın Yıllara Göre Değişimi…… 75

Grafik 4: Avrupa Birliği'nden İthalatın Yıllara Göre Değişimi…… 75

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

AKÇT: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu

AKP: Afrika, Karaip ve Pasifik

BEC: Geniş Ekonomik Gruplar / Broad Economic Categories

BYKP: Beş Yıllık Kalkınma Planı

DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

ECU: Avrupa Para Birimi / European Currrency Unit

EEC: Avrupa Ekonomik Topluluğu / European Economic Community

EFTA: Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi / European Free Trade Area

GATT: Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması / The General Aggrement on Tarrifs and Trade

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

IMF: Uluslararası Para Fonu / International Monetary Fund

ISIC: Uluslararası Standartlarda Endüstriyel Sınıflandırma / In Terms of International Standard Industrial Classification

KDV: Katma Değer Vergisi

KDVK: Katma Değer Vergisi Kanunu

KİK: Körfez İşbirliği Konseyi

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsleri

KKBG: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği

KP: Katma Protokol

MDAÜ: Merkezi Doğu Avrupa Ülkeleri

OECD: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü / Organisation for Economic Co-Operation and Development

OGT: Ortak Gümrük Tarifesi

OKK: Ortaklık Konseyi Kararı

OPEC: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü / Organization of Petroleum Exporting Countries

ÖTV: Özel Tüketim Vergisi

PAMK: Pan-Avrupa Menşe Kümülasyon

RA: Roma Anlaşması

SITC: Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması / Standard International Trade Classification

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

STA: Serbest Ticaret Anlaşması

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşından sonra dünyadaki güç odakları değişmiş ve yeni güç merkezleri oluşturmak amacıyla dünya genelinde bölgesel entegrasyon kurma çalışmaları başlamıştır. Bu kapsamda Türkiye, 1957 yılında kurulan ve kuruluş itibariyle altı üye ülkeyi içeren Avrupa Ekonomik Topluluğu'na 1959 yılında ortak üye olmak amacıyla başvurmuş ve 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ile beraber Avrupa Ekonomik Topluluğu ile yeni bir sürece girmiştir.

1963 yılında başlayan bu süreç, 1996 yılına gelindiğinde hem Türkiye hem de Birlik açısından farklı bir boyut kazanmıştır. Nitekim, Türkiye 6 Mart 1995 Ortaklık Konseyi Kararı ile Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği oluşturma aşamalarını geride bırakarak, tam üyelik esasına göre kurulmuş olan Avrupa Birliği'ne tam üye olmadan, Birlikle gümrük birliği kuran ilk ülke olmuştur.

Gümrük birliği, üyeleri arasında ticareti kısıtlayan veya engelleyen ithalat vergileri ve kota gibi engellerin kaldırılarak, malların serbestçe dolaşımının sağlandığı bir anlaşmaya dayanan serbest ticaret bölgesine göre daha kapsamlı bir entegrasyon şeklidir. Çünkü; gümrük birliğinde, serbest ticaret bölgesindeki uygulamalara ek olarak, entegrasyona üye olan ülkelerin birlik dışındaki üçüncü ülkelere karşı serbest dış ticaret politikası izlemesi sınırlandırılmakta ve birlik dışı ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi (OGT) ve ithalat rejimi uygulanmaktadır.

Gümrük birliği aşamasında, sadece mal ve hizmetler için ortak bir piyasa yaratılmış ve birlik içinde serbest dolaşımda bulunmaları öngörülmüştür. Daha ileri bir birleşme türü için geçerli olan, üretim faktörlerinin birlik içinde serbest dolaşımı ile üye ülkeler arasındaki ekonomi politikaların birleştirilmesi bu aşamada söz konusu edilmemiştir.

1996 yılında tamamlanan Gümrük Birliği ile birlikte taraflar, birbirlerinden yaptıkları sanayi ürünleri ithalatında başta gümrük vergileri olmak üzere, ithal mallarının fiyatını arttırıcı etki yaparak serbest dolaşımı olumsuz etkileyebilecek bütün vergi, harç ve kısıtlamaları da kaldırmışlardır. Bununla birlikte Türkiye, Avrupa Birliği'nin birlik dışındaki üçüncü ülkelere karşı uyguladığı Ortak Gümrük Tarifesi ve

Tercihli Rejimlerini de üstlenmek zorunda kalmış ve belirlenen oranlara ulaşabilmek için uzun yıllar boyunca dış ticaretten alınan gümrük vergisi oranlarını kademeli olarak azaltmaya başlamıştır.

Tarife indirimlerinin hangi yıl ve ne oranlarda olacağı ise Katma Protokol kapsamında belirlenmesine rağmen, Türkiye bu takvime zaman ve oran açısından uyum sorunu yaşamıştır. Daha sonraki yıllarda bu sorunun giderilmesi için Ad-Hoc Komite toplantılarında, hızlandırılmış bir takvim belirlenmiş ve bu takvimdeki yükümlülükler Türkiye tarafından tamamıyla yerine getirilmiştir.

Taraflar arasındaki serbest ticareti engelleyecek her türlü engelin kaldırılmış olmasının en önemli etkilerinden biri, ülkelerin reel sektöründe ve ithalat ve ihracat yapılarında meydana gelen değişim ve gelişmeler üzerinde meydana gelecektir. Gümrük birliğiyle beraber, birlik içi karşılıklı sanayi ürünleri ithalatında uygulanan gümrük vergilerinin sıfırlanması ve birlik dışı ülkelere yönelik ortak bir gümrük tarifesinin uygulanmasının diğer bir etkisi de, söz konusu ülkelerin bütçe gelirlerinde belirli bir yer tutan dış ticaret vergi gelirleri üzerinde yaşanacaktır. Dış ticaret vergi gelirlerinin özellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin bütçe gelirlerinde karşılaştırmalı olarak daha önemli bir yer tutması, şüphesiz ki birlik üyesi ülkelere oranla Türkiye açısından daha fazla üzerinde durulması ve nihai etkinin yönünün ve büyüklüğünün belirlenmesi gereken bir konudur.

Türkiye'nin gerek Avrupa Birliği gerekse üçüncü ülkelerden gerçekleştirmiş olduğu ithalattan aldığı gümrük ve eş etkili vergi oranlarını büyük ölçüde indirmesinin ilk aşamada, dış ticaret vergi gelirleri üzerinde negatif bir etki yaratacağı düşünülse de, dış ticaretten alınan vergilerin, ithalat değeri üzerinden alındığı ve tam üyelik çalışmaları kapsamında uyumlaştırılması kararlaştırılan, gümrük birliği kapsamı dışında tutulan ithalde alınan katma değer vergisindeki değişimlerde göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu net etkinin yönünün, artan ithalat hacminden ve ithal edilen ürünlerin ve bu ürünlerin ithal edildiği ülke tercihlerinin değişebilmesinden dolayı çok farklı olabileceği de bir diğer olasılıktır. Bu çalışmamızda, Türkiye'nin dış ticaret gelişmeleri de yakından incelenerek, söz konusu etkinin yönü ve büyüklüğü incelenecektir.

Gümrük Birliği'nin, Türkiye'nin dış ticaret vergi gelirlerinde yarattığı etkiyi incelediğimiz çalışmanın 1. bölümünde, Türkiye ile Avrupa Birliği arasında Ankara Anlaşmasıyla başlayan ve Katma Protokolle çerçevesi belirlenip Ortaklık Konseyi Kararıyla tamamlanan Gümrük Birliği'nin kurulum süreci ve tarafların üstlendiği yükümlülükler ve bu yükümlülüklerin yerine getirilme süreci incelenmektedir.

İkinci bölümde, Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin dış ticaretine olan reel etkisini görebilmek için öncelikle Türkiye'nin kendi iç yapısındaki ekonomik ve politik gelişim ve değişimler ile dünya genelindeki ekonomik dalgalanmaların, Türkiye'ye etkisi üzerinde durulmakta ve söz konusu etkilerle beraber şekillenen dış ticaretteki gelişim ele alınmaktadır. Hemen ardından ise Türkiye'nin hem Avrupa birliği ile hem de Gümrük Birliği kapsamındaki Avrupa Birliği'nin Tercihli rejimlerine uymak için imzaladığı anlaşmalar çerçevesinde, diğer ülkelerle olan dış ticaret ilişkisi incelenmektedir.

Son bölümde ise Avrupa Birliği'nin vergi politikası ve tam üyelik yolundaki Türkiye'nin bu politikaya uyum süreci ile birlikte gümrük birliğinin, dış ticaret vergi gelirlerine olan etkisi istatistiksel veriler aracılığıyla incelenmektedir. Bu incelemede önce toplam dış ticaret vergi gelirlerinin değişimi ve yönü ele alınmakta daha sonra ise bu grup içinde yer alan ve büyüklük olarak en çok değere sahip olan Gümrük Vergisi ve Katma Değer Vergisi gelirleri incelenerek, ana gruptaki meydana gelen değişimin nereden kaynaklandığı gösterilmektedir.

1. TÜRKİYE – AB İLİŞKİLERİ KAPSAMINDA GÜMRÜK BİRLİĞİNİN KURULMA SÜRECİ

1.1. Türkiye ile AB arasında Ortaklık İlişkisinin Kurulması

Altı Batı Avrupa ülkesinin (Federal Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg), 25 Mart 1957 tarihinde Roma'da imzaladıkları antlaşmalar ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET, The Europen Economic Community: EEC) kurulmuştur. AET anlaşmasının süresi sonsuz olup, 1 Ocak 1958'de resmen yürürlüğe girmiştir. AET'yi kuran Roma Anlaşması, 248 madde ve 6 bölümden oluşan bir anlaşmadır. Bunlar sırasıyla; İlkeler (Md. 1-8), Topluluğun temel kuralları (Md. 9-94), Topluluk politikaları (Md. 85-130), denizaşırı bölge ve toprakların katılımı (Md. 131-136), Topluluğun Organları (Md. 37-209) ve genel ve son hükümlerdir (Md. 137-248). Roma Antlaşması, demokrasi ile yönetilen tüm Avrupa ülkelerinin AET'ye girebilme hakkına sahip olduğunu belirtmesine rağmen, İngiltere bu topluluğu kuran altı ülke içinde yer almamıştır. Bunun yerine, lideri durumunda bulunduğu İngiliz Uluslar Topluluğu (commonwealth) ile ilişkilerini kaybetmemek için, AET'nin bütün Avrupa'da bir serbest ticaret bölgesi oluşturmasını ve bu oluşturulacak topluluğa diğer ülkelerin de tek birim olarak tek başlarına katılmalarını AET'ye önermiştir. Bu teklifin kabul görmemesi üzerine İngiltere, AET'ye girmeyen diğer Avrupalı ülkelerle serbest ticaret bölgesi kurmuştur. Daha sonraları, Topluluğun 1973 yılında başlattığı genişleme süreçleriyle, başta İngiltere olmak üzere birçok Avrupa ülkesi AET'ye üye olmuşlardır[1].

[1] Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul: Beta Yayınları, 2003, ss. 14-15.

Yunanistan'ın 8 Haziran 1959'da topluluğa katılmak için başvurmasının ardından, Türkiye'de Adnan Menderes Hükümeti tarafından 31 Temmuz 1959 tarihinde AET'ye ortak üye olabilmek için başvuruda bulunmuştur*.

Türkiye'de bu başvuruyu yaparken, hükümet üyeleri de dahil olmak üzere, devletin ilgili tüm kurumlarının da konuyla ilgili pek bir bilgisi yoktu. Nitekim, Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) hazırladığı rapora göre, bu katılım kararı tamamen siyasi bir karardı ve katılma kararı alınan 1959 yılında, devlet arşivlerinde AET ile ilgili hiçbir araştırma, bilgi ve veri yoktu. Bu yönüyle dönemin başbakanı Adnan Menderes'in 1958 yılında söylediği; "Milli ya da bağımsız dış siyaset gütmek Batı'nın demokrasi anlayışından uzaklaşmak demektir. " sözü, batının her yaptığının doğru sayıldığı ve Türkiye'nin batısız ayakta kalamayacağını savunan bilimsellikten uzak olan bir zihniyetin ürünüdür. Menderes Hükümeti'nin AET'yi araştırmadan bu topluluğa katılmak için başvuruda bulunmasına karşın, AET yetkilileri Türkiye'nin yerini ve uygulayacağı politikaların neler olması gerektiğinin farkındaydılar. Nitekim AET Komisyonu'nun 1962 yılında kabul ettiği rapor şu sözleri içermektedir: "Yunanistan'la yapılan anlaşmanın ilkeleri doğrultusundaki bir model Türkiye için aynı düzeyde uygun olmayabilir. Bu şekildeki bir modeli ne Türkiye ne de AET taşıyabilir. Yunanistan ekonomisine oranla daha büyük bir ekonomiye sahip olan Türkiye'nin AET için maliyeti taşınamaz seviyede olacaktır[2]."

Türkiye'nin, Yunanistan'dan sonra AET'ye ortak üye olmak için başvuran ikinci ülke olmasının sebebi, hem Yunanistan'ı bu hareketinde yalnız bırakmamak hem de Batı Avrupa'da kurulması muhtemel bir siyasi birliğin dışında kalmamaktır. Dönemin Dış İşleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun "Yunanistan kendisini boş bir havuza atsa bile onu yalnız bırakmaya gelmez, tereddüt etmeden sizde atlayacaksınız." sözü, Türkiye'nin Yunanistan'a, dolayısıyla AET'ye olan yaklaşımını göstermektedir. Bu

* Bir topluluk içinde üye ya da ortak üye durumunda bulunan bir ülkenin topluluğun karar alma sürecine aktif olarak katılması gerekmektedir. Halbuki Türkiye, Ankara Anlaşması gereğince Toplulukla ilgili alınan kararlara katılması yetkisi olmayan bir ülke durumundadır. Ankara Anlaşması çerçevesinde kurulan "Ortaklık Konseyi" çevresinde alınan kararlar ise, sadece Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkilerle ilgili olup, Topluluğun genelini kapsayacak bir nitelikte değildir. Bu nedenle, Türkiye ile AB arasındaki ilişkileri "ortaklık" olarak isimlendirmek yanlış bir nitelemedir.

[2] Metin Aydoğan, *Avrupa Birliğinin Neresindeyiz*?, 3. b., İstanbul: Kum Saati Yayınları,2002, ss. 113-114.

tarihten sonra Topluluk ile Türkiye arasında ortaklık yaratan Ankara Anlaşmasının imzalanmasına kadar olan görüşmeler üç dönem sürmüş ve üçüncü dönemin sonunda Ankara Anlaşması'nın imzalanmasıyla bir ortaklık yaratılmıştır. Tüm dönem görüşmelerinde Türkiye, amacının Topluluğa tam üye olmak ve kurulacak entegrasyonun gümrük birliği niteliğinde olması gerektiğini vurgulamıştır[3].

1.2. Ankara Anlaşması

Türkiye Roma Anlaşması'nın 238. maddesi uyarınca AET'ye "ortak üye" olabilmek için 31 Temmuz 1959 tarihinde başvurmasına rağmen, 1960 askeri darbesi sonucu sekteye uğrayan ilişkiler nedeniyle, taraflar arasındaki ortaklık anlaşması ancak 25 Haziran 1963'de Brüksel'de parafe edilebilmiş ve 12 Eylül 1963'de Ankara'da imzalanmıştır. Taraflar arasındaki bu ortaklık anlaşmasına, Ankara'da imzalandığı için Ankara Anlaşması da denmektedir. Ankara Anlaşması, GATT, AET üyesi devletleri ve TBMM tarafından (2 Şubat 1964 tarih ve 397 sayılı kanunla) onaylanarak, 1 Aralık 1964'de yürürlüğe girmiştir.

1.2.1. Ankara Anlaşmasının Amacı ve İlkeleri

Ankara anlaşmasının iki ana hedefi ve bu hedeflerin dışında başka hedefleri de vardır. Bu iki ana hedef: Gümrük birliğinin aşamalı olarak oluşturulması ve tarafların ekonomi politikalarının aşamalı olarak birbirine yakınlaştırılmasıdır. Anlaşmada malların serbest dolaşımının yanında hizmetlerin ve üretim faktörlerinin de serbestliği amaçlanmıştır. Ancak bu amaçlar bağlayıcı olmaktan ziyade, geleceğe yönelik bir temenni özelliği taşımaktadır. Türkiye'nin AET'ye tam üyeliği ise, bu iki hedefe ulaşıldığı takdirde ele alınacaktır[4]. Anlaşmanın diğer amaçları ise şunlardır: Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasının sağlanılması ve Türk halkının yaşam seviyesinin yükseltilmesi, taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin sürekli ve dengeli olarak teşvik edilmesi, Türkiye ve Topluluk üyesi devletlerin ekonomileri arasındaki açığın kapatılması ve Roma Anlaşmasının temelinde yatan siyasi amaç izlenerek, taraflar arasındaki barış ve özgürlüğün korunması ve güçlendirilmesidir.

---

[3] Karluk, ss. 531-534.
[4] Cihan Dura ve Hayriye Atik, *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*, 2. b., Ankara: Nobel Yayınları, 2003, s. 348.

Anlaşmada ayrıca, Türk ekonomisinin hızla kalkınıp, topluluk devletleri ile olan arasındaki açığın kapatılması için, belirli sürelerde Topluluk tarafından Türkiye'ye ekonomik yardımda bulunulması da kabul edilmiştir.

Ankara Anlaşması aynı zamanda bir "çerçeve anlaşması" niteliği taşımaktadır. Bir başka ifadeyle, ortaklık ilişkilerinin genel esaslarını belirlememekte; bu belirleme yetkisi daha sonra protokollerle düzenlenmektedir[5]. Taraflarca anlaşmaya eklenen bu protokoller ise, anlaşmanın ayrılmaz parçaları niteliğini taşımaktadırlar (Md. 30).

Ankara anlaşması, Türkiye'nin Topluluğa tam üye olarak katılabilmesine olanak sağlamakta ve bu anlaşmanın yürürlülük süresine ilişkin herhangi bir hüküm de taşımamaktadır. Bir diğer ifadeyle, anlaşmanın fesih hükmü bulunmamaktadır. Bu sebeple, prensip olarak, belirlenen amaçlar gerçekleşinceye kadar yürürlükte kalacaktır[6].

Anlaşmanın diğer özellikleri; anlaşmanın kurduğu ortaklık kurumlarının ikili ve eşitliğe dayalı (pariter) olması, kararların oy birliği ile alınması, anlaşmanın aşamalı bir yapıya olması ve bir aşamadan diğer aşamaya otomatik geçişin sağlanamamasıdır[7]. Söz konusu aşamalar; hazırlık, geçiş ve son dönem olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır (Md. 2/3).

1.2.2. Ankara Anlaşmasının Kapsamı

Ankara Anlaşması; 33 maddeden oluşan Esas Anlaşma, 11 maddeden oluşan Geçici Protokol, 9 maddeden oluşan Mali Protokol, Son senet ve işgücü konusundaki taraflar arasında karşılıklı alıp verilen mektuplar olmak üzere beş belgeden oluşur. Anlaşmaya ayrıca bir adet niyet bildirisi, iki adet yorum bildirisi ve Federal Almanya Hükümeti'ne ait iki adet bildiri de eklenmiştir.

Esas anlaşmayı oluşturan 33. maddede; ortaklığın amacı, gümrük birliğinin esasları ve tanımı, malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin (sermaye, emek) serbest dolaşımı, ulaştırma, rekabet, mevzuat, ekonomik ve ticari politikaların uyumlaştırılması,

[5]Muzaffer Dartan, "Türkiye ve AB İlişkileri ve Gümrük Birliği", Mustafa Aykaç ve Zeki Parlak (ed.), *Tüm yönleriyle Türkiye-AB ilişkileri*, İstanbul : Elif Kitabevi Yay., Kasım 2002, s. 104.
[6] Cihan Dura ve Hayriye Atik, s. 347.
[7] DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, *Türkiye-AB İlişkileri* (Özel İhtisas Komisyonu Raporu), Yayın No: DPT: 2545-ÖİK:561, Ankara: 2000, s. 4.

ortaklık organları, tam üyelik imkanları, ortaklık sürecinde doğabilecek uyuşmazlıkların çözümü gibi konular hükme bağlanmıştır.

Geçici protokol (protokol no.1), Türkiye için büyük önem arz eden tütün, kuru üzüm, kuru incir ve fındık gibi ihraç malları ile ilgili olarak, AET üyesi devletlerin uygulayacakları ayrıcalıklar (yıllık tarife kontenjanlarının açılması ve gümrük vergisi uygulaması) ile hazırlık döneminden esas anlaşmanın 4. maddesinde gözetilen geçiş dönemine intikali sağlayacak koşulları belirler. 2 numaralı protokol olan mali protokolde ise, esas anlaşmanın 3. maddesinde yer alan, Türkiye'nin geçiş ve son dönem sürecinde üzerine düşecek sorumlulukları yerine getirebilmesi için, AET Konseyi tarafından 9 Mayıs 1963'de ekonomisini güçlendirmesi için Türkiye'ye verilecek 175 milyon ECU'luk kredinin esasları belirlenmiştir.

Tablo 1: Ankara Anlaşması'nın Kapsamı

	1. Esas Anlaşma
Kısım 1:	İlkeler (Md. 1-7)
Kısım 2:	Geçiş Döneminin Uygulamaya Konması (Md. 8-9)
Bölüm1: Bölüm2: Bölüm3:	Gümrük Birliği (Md. 10) Tarım (Md. 12) Ekonomik Nitelikteki Diğer Hükümler (Md. 12-21)
Kısım 3:	Genel ve Son Hükümler (Md. 22-23)
	2. Ekler
Protokol No. 1:	Geçici Protokol
Protokol No. 2:	Mali Protokol

1.2.3. Ortaklığın Dönemleri

Ankara Anlaşması ile AET'ye ortak üye olan Türkiye'nin, Topluluğa tam üye olabilmesi için üç farklı aşamadan geçmesi kararlaştırılmıştır. Söz konusu aşamalar (Md.2/3): i) Hazırlık Dönemi ii) Geçiş Dönemi iii) Son Dönemdir.

Hazırlık dönemi, Türkiye ekonomisini gümrük birliğine hazırlamak amacına yönelik bir aşamadır. Üç dönem arasındaki geçişin otomatik olmadığı bu ortaklık ilişkisinin hazırlık döneminde, taraflar aralarında gümrük birliği kurmak ya da

kurmamak konusunda tamamıyla serbesttirler. Bir başka ifade ile, hem Türkiye hem de AET, bu dönem içindeki istekleri doğrultusunda gümrük birliği oluşturma kararından vazgeçebileceklerdir. Şayet, taraflar aralarında bir gümrük birliği oluşturmak isterlerse, bu oluşum, ikinci aşama olan geçiş döneminden sonra başlayabilecektir[8].

1.2.3.1. Hazırlık Dönemi

Ankara Anlaşması'nın 1 Aralık 1964 yılında yürürlüğe girmesiyle başlayan bu dönem,1 Ocak 1973'de Katma Protokolün yürürlüğe girmesiyle son bulmuştur. Hazırlık dönemi ve bilhassa Topluluğun yardımına ilişkin uygulama usulleri anlaşmaya eklenen geçici protokol ve mali protokol ile belirlenmiştir (Md.3/1). Hazırlık döneminin prensip olarak 5 yıl, uzatmalarla ise 10 yıl sürmesi öngörülmüştür. Türkiye, bu dönemi 9 yılda tamamlayabilmiştir. Bu dönemde, AET tek taraflı olarak Türkiye'yi ekonomik olarak güçlendirerek gümrük birliğine hazırlamak için, Türkiye'ye tarife kotaları açmış ve 175 milyon ECU tutarında mali yardımda bulunmuştur. Türkiye ise bu dönemde hiçbir yükümlülük üstlenmemiştir.

AET'nin Türkiye'ye yönelik bir diğer yardımı da, Türkiye'nin dört ihraç ürününe (tütün, kuru üzüm, kuru incir ve fındık) tek taraflı tarife kotaları açması olmuştur. Tarife kotalarında, belirlenen kota miktarı içinde yapılan ithalatlara tercihli bir tarife uygulanmakta, bu kota miktarının aşılması durumunda ise, diğer ülkelere uygulanan normal tarifeler uygulanmaktadır. Belçika-Lüksemburg Ekonomik Birliği, Federal Almanya Cumhuriyeti, Fransa, İtalya ve Hollanda anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte Türkiye'ye, tütün için 12.500 ton, kuru üzüm için 30.000 ton, kuru incir için 12.500 ton ve fındık için 17000 ton tarife kotası açmıştır[*].

1965 yılından 1967'ye kadar kuru üzüm ve kuru incir için Topluluk ülkelerinin, açılan kotlar çerçevesinde uyguladıkları indirimli gümrük vergilerinin oranları, her ülkede farklı olmuştur. Örneğin Almanya'nın söz konusu ürünler için herhangi bir gümrük uygulamamasına karşılık Fransa, İtalya ve Benelüks ülkeleri

[8] Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, 14. b., İstanbul : Turhan Kitabevi, 2001, s. 268.

[*] Ayrıntılı bilgi için, Bkz. Geçici protokol Md.2

değişik oranlarda indirimli gümrük vergileri uygulamışlardır[9]. Bu durumun nedeni, Topluluk genelinde gümrük birliğinin ancak Temmuz 1968'de sağlanabilmesidir. Dolayısıyla bu tarihten önce ortak bir dış tarifenin olmaması nedeniyle, her üye ülkenin uyguladığı tercihli ve standart tarifeler birbirinden farklı olmuştur[10].

Bu dört tarımsal ürün için konulan tarife kotaları, anlaşmanın yürürlüğe girdiği ikinci yıldan başlayarak Ortaklık Konseyi kararıyla arttırılabilinecektir (G.P. Md.4). Bu hüküm uyarınca, anlaşmanın yürürlüğe girdiği Aralık 1964'de açılan kotalar, 1966 ve 1967 yıllarında AET ülkeleri tarafından arttırılmıştır. Anlaşmanın yürürlüğe girdiği üçüncü yılın sonunda, Ortaklık Konseyinin yukarıda belirtilen dört tarım ürününden başka ürünlerin Topluluk pazarına sunulması için uygun önlemleri alabilmesi öngörüldüğünden (G.P. Md.6); el dokuma halıları, taze meyveler, bazı balık türleri, kabuklu deniz hayvanları, yumuşakçalar, taze üzüm, portakal, limon, bazı şarap ve tekstil ürünleri için de AET tarafından tarife kotaları açılmıştır. Tek taraflı uygulanan bu tavizlere rağmen AET'ye yapılan ihracat, 1963-1969 dönemimde ortalama %9 artmıştır. Genel ihracattaki ortalama artış ise %7.6 olmuştur. Bu durumun ilk nedeni, kota açılan dört üründen, fındık dışındaki üç üründe kotaların doldurulamamasıdır. Diğer nedenler ise, arz yetersizliği ve ürünlere yönelik talep esnekliğinin düşük olması sonucu oluşan talep yetersizliğidir. 1967 yılından itibaren bu dört ürün için de kotalar arttırılmıştır[11].

Tablo 2: Türkiye'nin AET'ye İhracatı

	1963	1964	1965	1965	1966	1967
Tütün	7.5	12.8	10.9	18.3	14.5	18.0
Fındık	31.1	28.6	43.6	29.7	53.7	48.1
Kuru Üzüm	6.9	6.3	9.9	9.3	9.4	10.1
Kuru İncir	3.3	3.6	4.1	4.0	4.1	3.9
Toplam İhracat	139.9	137.7	156.9	171.5	176.6	164.1

Kaynak: Gökdere, s. 150.

[9] İGEME, Ankara Anlaşması'ndan Günümüze Türkiye-AET Ortaklığı (46 Sayılı Enformasyon Bülteni Eki), 16 Kasım 1994, s. 6

[10] Ahmet Gökdere, *Gümrük Birliği Açısından Avrupa Topluluğu ve Türkiye İle İlişkileri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1989, s. 149.

[11] Rıdvan Karluk, *Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye-Gümrük Birliği Ne Getirdi Ne Götürdü?*, Ankara: Turhan Kitapevi, 1997, s. 33.

Türkiye'nin AET'ye yaptığı toplam ihracat içinde üç tarımsal ürün; kuru meyve, pamuk ve tütünün ihracatı 1963 yılında %66, 1969 yılında ise %71.7'lik pay almıştır. Bu sonuç itibariyle; "kota sisteminin ihracatımızı belirli ölçülerde arttırmasının yanında, ihracat yapımızda bir bağımlılık unsuru yarattığı düşünülebilir". Bununla beraber, AET'ye yapılan toplam ihracatın 1963-1969 arasında %44.2 si Federal Almanya'ya yapılırken, bu oran 1969'da %52.3 e yükselmiştir. AET ile aramızdaki ticaret açığı 1963'ten sonra azalarak; 1964'te 16.7, 1965'te 5.4 milyon dolar olarak gerçekleşmiş ise de, daha sonraki yıllarda tekrar artma eğilimi göstererek 1968'de 117.8 milyon dolar olmuştur. 1965-1969 döneminde Türkiye'nin Topluluktan yaptığı ithalattaki artış oranı %74 iken, Topluluğa yaptığı ihracat artışı oranı %36.9 olmuştur. Bu dönemde toplam ihracattaki artış %15.7, toplam ithalattaki artış ise %30.6 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu sonuçlar itibariyle; hem AET'ye yönelik ihracat artışı hem de AET'den yapılan ithalattaki artış, ihracat ve ithalattaki genel artışın üzerine çıkmıştır. Ancak, Topluluktan yapılan ithalattaki artış, genel ithalattaki artışın çok daha fazla üzerinde gerçekleşmiştir. "Bu oranlar ölçüsünde, hazırlık döneminde, Topluluk bizim için olmasa bile, bizim Topluluk için iyi bir Pazar oluşturduğumuzu söyleyebiliriz. Bir başka ifadeyle, Topluluğa olan bağımlılığımız bu dönem de yükselmiştir[12]."

1.2.3.2. Geçiş Dönemi

Geçici protokolde, Ankara Anlaşmasının yürürlüğe girdiğinden dört yıl sonra, Ortaklık Konseyi tarafından Türkiye'nin ekonomik durumu incelenip, bu inceleme neticesinde, Türkiye'nin hazırlık dönemini bitirip esas anlaşmanın 4.maddesinde öngörülen geçiş döneminin şartları, usulleri, sıra ve süreleri ile ilgili hükümlerini yerine getirebilip getiremeyeceğinin, Katma protokol ile incelenebileceği belirtilmiştir (G.P. Md.1/1).

Türkiye, 1967 yılındaki Ortaklık Konseyi toplantısında, geçiş dönemi koşullarının incelenip, katma protokol çalışmalarının, 1 yıl önce başlamasını istemiş, bu isteğe Topluluğun cevabı ise; yukarıda bahsedilen geçici protokoldeki sürenin geçerli olduğu ve görüşmelerin anlaşmanın dördüncü yılını bitirmeden başlatılamayacağı

[12] Gökdere, ss. 151-152.

olmuştur. 1968 yılına gelindiğinde Türkiye, bu talebini yenilemiş ve Toplulukta Türkiye'yi yakından tanıyan bir bilim adamı olan, Profesör Baade'yi Türkiye'nin ekonomik durumunu incelemesi ve geçiş dönemi için uygun olup olmadığını saptaması için görevlendirmiştir. Baade'nin yaptığı inceleme sonunda; Türkiye'nin geçiş dönemine intikalinin uygun olmadığı ve bu duruma müsaade edilmesi durumunda, hem Topluluğun hem de Türkiye'nin zarar göreceği vurgulanmıştır. Söz konusu raporun sonuçları taraflar arasında tartışılarak 1969 yılına gelinmiş ve 6 Şubat 1969 tarihli Ortaklık Konseyi toplantısında, geçiş dönemi için müzakerelerin başlamasına karar verilmiştir[13].

Geçiş döneminin gerçekleşme koşullarını, usullerini, sıra ve sürelerini belirlemek amacıyla taraflar arasında yapılan bu müzakereler sonucunda, 23 Kasım 1970'de Brüksel'de, Katma Protokol imzalanmıştır. Üye ülke Parlamentolarının onaylaması gereken bu protokolün ticari hükümleri, onaylama işlemlerinin zaman açısından uzun süreceği düşüncesiyle, 1 Eylül 1971 tarihinde Geçici Anlaşma imzalanarak, bahsedilen ticari hükümler uygulamaya konulmuştur. Bu anlaşma ile her ne kadar hazırlık dönemi sona erip, geçiş dönemi fiilen başlamış olsa bile; geçiş döneminin hukuken başlaması, Katma Protokol'ün 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe girmesiyle mümkün olmuştur[14].

Geçiş döneminin amacı, esas anlaşmada belirtildiği üzere; Türkiye ile Topluluk arasında bir gümrük birliğinin gittikçe gelişen bir değişim süreci sonucunda yerleşmesini sağlamak ve taraflar arasındaki ortaklık ilişkisini işlevsek kılabilmek için Türkiye'nin ekonomi politikalarının Topluluk politikalarına yakınlaştırılması ve uyumlaştırılmasıdır (Md.4/1). Bu dönemin süresi ise, istisnalar saklı kalmak üzere 12 yılı geçmemelidir (Md.4/2).

1.2.3.3. Son Dönem

Ankara Anlaşmasına göre, Katma protokol ile düzenlenen ikinci aşama olan geçiş döneminin tamamlanmasından sonra, taraflar arasında gümrük birliğine dayanan ve tarafların ekonomi politikaları arasındaki koordinasyonun güçlendirilmesi gereken

[13] Ahmet Çimen, *Gümrük Birliği ve AT Türkiye İlişkileri*, Ankara: 1996, ss. 133-134.
[14] DTM ve TOBB, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 5. b., Ankara: 2002, s. 312

"son dönem"e girilir. Siyasi açıdan bakıldığında ise bu dönem, Türkiye'nin Topluluğa tam üye olabilmesi için üstlenmesi gereken bütün yükümlülükleri yerine getirmesi gereken bir dönemdir. 1 Ocak 1996'da 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi kararının kabulüyle başlayan son dönem için herhangi bir süre kısıtlaması yoktur; bu süre tamamıyla taraflara bırakılmıştır.

Tablo 3: Ortaklık İlişkisinin Dönemleri

A. Ankara Anlaşması, taraflar arasındaki ortaklık ilişkisini;
- 5 yıl sürecek bir hazırlık dönemi (Uzatmalarla 10 yıla uzayabilecek)
- 12 yıl sürecek bir geçiş dönemi (Bazı istisnalarla 22 yıla uzayabilecek)
- Tam üyeliğin şartlarının müzakere edileceği son dönem çerçevesinde üç aşamalı bir süreç olarak öngörmüştür.

B. Katma Protokol, ortaklık sürecinin geçiş dönemine dolayısıyla gümrük birliğine ilişkin şartları belirleyen bir anlaşma niteliğindedir.

C. 1/95 sayılı Türkiye-AB Ortaklık Konseyi karar metni (1995), gümrük birliğinin tamamlanmasına dair şartları içeren bir karar metni özelliğindedir.

Kaynak: DTM ve TOBB, s. 313.

1.3. Katma Protokol ve Geçiş Dönemi Uygulamaları

Katma protokol, geçiş döneminin gerçekleşebilme koşullarını, usullerini, sıra ve sürelerini belirleyen bir anlaşma niteliğinde olup; Ankara Anlaşması'ndaki ilkeleri temel alarak, taraflar arasında bir gümrük birliğinin aşamalı bir biçimde gerçekleşmesi, faktör hareketliliği ve çeşitli politikaların yakınlaştırılıp, uyumlaştırılması için gerekli olan koşulları belirlemiştir[15].

Ankara Anlaşması'nda, taraflar arasında kurulacak gümrük birliğinin tanımlanması söz konusuyken, Katma protokolde; tanımlanan bu birliğe ulaşmak için tarafların gerçekleştirmesi gereken yükümlülükler belirlenmiştir[*]. Bu yönüyle bir

[15] Gökdere, s. 155.

[*] Ankara Anlaşması'ndaki gümrük birliğinin tanımı gereğince gümrük birliği: taraflar arasındaki sanayi malları ithalat ve ihracatında uygulanan gümrük vergileri ve eş etkili vergilerin, miktar kısıtlamalarının ve taraflar arası ticareti engelleyen her türlü engelin kaldırılması ile Türkiye'nin 3. ülkelerle olan ilişkilerinde Topluluğun OGT'sini kabulünü ve Topluluğun dış ticaret konusunda uyguladığı mevzuata yakınlaşmasını kapsar.

"uygulama anlaşması" olan Katma protokolde, tarafların karşılıklı ödün vererek bir gümrük birliği oluşturmaları kararlaştırıldığından, hazırlık döneminde herhangi bir yükümlülük altına girmeyen Türkiye, geçiş döneminde bu pozisyonunu yitirmiş ve Topluluk gibi yükümlülük altına girmeyi taahhüt etmiştir.

Tablo 4: Katma Protokol'ün Kapsamı

	Kısım 1 : Malların Serbest Dolaşımı
Bölüm 1:	Gümrük Birliği
Kesim 1: Kesim 2:	Taraflar arasındaki gümrük vergilerinin ve eş etkili vergilerin kaldırılması Topluluk OGT'sinin Türkiye Tarafından Kabulü
Bölüm 2:	Miktar Kısıtlamalarının Kaldırılması
Bölüm 3:	OTP'nin uygulama alanına konulması sonucu, topluluğa ithali özel izine bağlı olan ürünler
Bölüm 4:	Tarım
	Kısım 2: Kişilerin ve Hizmetlerin Serbest Dolaşımı
Bölüm 1:	İşçiler
Bölüm 2:	Yerleşme Hakkı, Hizmetler ve Ulaştırma
	Kısım 3: Ekonomi Politikalarının Yakınlaştırılması
Bölüm 1:	Rekabet, Vergileme ve Mevzuatın Yakınlaştırılması
Bölüm 2:	Ekonomi Politikası
Bölüm 3:	Ticaret Politikası
	Kısım 4: Genel ve Son Hükümler

1.3.1. Malların Serbest Dolaşımı

Katma protokolün, 2. ve 6. maddeleri arasındaki bütün maddeler, malların serbest dolaşımı ile ilgili hükümler içermektedir. 2. maddede serbest dolaşıma tabi olan malların tanımlanması şu şekilde yapılmıştır:

- Türkiye veya Toplulukta serbest dolaşımda bulunan, üçüncü ülkelerden gelen maddelerden tamamen veya kısmen üretilenler de dahil olmak kaydıyla, Türkiye veya Toplulukta üretilen mallar.

- Türkiye veya Toplulukta serbest dolaşımda bulunan üçüncü ülke çıkışlı mallar.

Ayrıca, Türkiye veya Toplulukta ithal işlemleri tamamlanmış, gümrük vergileri ve eş etkili vergi veya resimleri tahsil edilmiş ve bu vergi veya resimleri tam veya kısmi herhangi bir iadeden yararlanmamış olan üçüncü ülkelerden gelen mallar, Türkiye veya Toplulukta serbest dolaşım durumunda sayılmıştır (K.P. Md.2/2).

Üçüncü ülkelerden Türkiye veya Topluluğa ithal edilen mallar, özel bir gümrük rejiminden faydalanmışsa, bu mallar, diğer akit taraflara ihraç edilmesi durumunda serbest dolaşım durumunda sayılmaz. Bununla beraber, Ortaklık Konseyi belirleyeceği şartlarla, bu kurala bazı sapmalar getirebilmektedir (K.P. Md.2/3).

Bu tanımlamaların ardından, malların serbest dolaşımına ait detayları, Katma protokoldeki kapsamıyla, 3 ayrı bölüm içinde inceleyelim.

1.3.1.1. Taraflar Arasındaki Gümrük ve Eş Etkili Vergilerin Kaldırılması

Katma protokolün 7. maddesi gereğince akit taraflar, aralarındaki ithalat ve ihracat işlemlerine yeni gümrük vergileri ve eş etkili vergi veya resimler koymaktan ve fiilen uyguladıkları bu vergi veya resimleri arttırmaktan (standstill) kaçınırlar. Ayrıca Ortaklık Konseyi, anlaşmanın istenilen amaçlara ulaşabilmesi için akit tarafları, yeni gümrük vergileri ile eş etkili vergi veya resimler koyma konusunda yetkilendirebilir.

Katma protokole göre taraflar, protokolün yürürlüğe girişinden itibaren mali nitelikteki gümrük vergilerini Ortaklık Konseyine bildireceklerdir (K.P. Md.16/2). Türkiye bu mali nitelikteki gümrük vergileri yerine, protokolün 44. maddesi hükümlerine uygun bir iç vergi veya resim koyma hakkını saklı tutabilecektir (K.P. Md. 16/3). Şayet Ortaklık Konseyi, Türkiye'nin gümrük vergisi yerine bir iç vergi veya resim koyma uygulamasının güçlüklere yol açtığını belirlerse, en geç geçiş döneminin sonunda kaldırılması şartıyla, Türkiye'ye bu vergiyi yürürlükte bırakabilme yetkisini tanıyacaktır (K.P. Md.16/4).

Roma Anlaşması'nın 17. maddesinin 4. fıkrasına göre, AET ülkelerinin mali nitelikteki vergileri kaldırmış ya da buna benzer bir iç vergi ile değiştirmiş olmaları

gerekir. Bu durumda, Topluluğun daha sonra Türkiye ile yaptığı ortaklık anlaşmasında, Ortaklık Konseyine bildirmek zorunda kalacağı, böyle bir mali nitelikte vergisinin olmaması gerekir. Ancak, Katma protokolün yukarıda açıkladığımız 16. maddesinde, Topluluğa böyle bir yükümlülüğün getirilmesi, maddenin 9 Temmuz 1961'de imzalanan ve 1 Kasım 1962'de yürürlüğe giren Atina Anlaşması'ndan Katma protokole uyarlanması sırasında, konu üzerinde yeterince durulmaması sonucu yapılan dikkatsizliği ya da AET'ce beyan edilen mali nitelikteki vergilerinin bulunmadığının bir kez daha onaylatılması düşüncesinin ve isteğinin bir sonucu olarak yorumlanabilir[16].

Şimdi sırasıyla, Topluluğun ve Türkiye'nin Katma protokol hükümleri gereğince üstlenmesi gerek yükümlülükleri inceleyelim.

- Katma protokolün 9. maddesi gereğince, AET'nin Katma protokol yürürlüğe girdiğinde, Türkiye'den gelen ithal mallara (sanayi malları) uyguladığı gümrük vergileri ile eş etkili vergi veya resimlerini kaldırması gerekmektedir. Nitekim Topluluk bu hüküm gereğince, 1 Eylül 1971'de (hükümlerin yürürlüğe girdiği tarih) Türkiye çıkışlı sanayi mallarına olan gümrük vergilerini tamamen kaldırmıştır. Ancak bu hüküm, Katma protokolün 2 sayılı eki gereğince, perakende satılabilecek duruma getirilmemiş olan pamuk ipliğine, pamuklu dokumalara, yün ya da ince hayvan kılından yapılma düğümlü veya sarmalı makine dokuma halılarına ve bazı petrol ürünlerine (geriye ne kalıyorsa?) uygulanmamaktadır[17].

Bu dört istisna üründen petrol ürünleri için, Topluluk tarafından gümrüksüz 200 bin tonluk bir tarife kontenjanı açılmıştır[18]. Topluluk, diğer üç ürün için uyguladığı gümrükleri ise, birbirini izleyen %25 oranındaki dört dilim halinde, 12 yılda kaldırmayı taahhüt etmiştir. Bu dört indirim tarihi, Katma protokolün yürürlüğe girdiği zaman, dördüncü, sekizinci ve on ikinci yılları olmak üzere belirlenmiştir[19].

Pamuk ipliği, diğer pamuklu dokumalar ve makine halıları için daha önceden belirlenen tarife kontenjanları, Tamamlayıcı Protokol ve Genel Tercihler Sistemiyle

---

[16] DPT, AET-Türkiye Katma Protokol Çalışmaları II, *Gümrük Birliğinin Gerçekleştirilmesi*, Yayın No: DPT:1032-M[İPG]:10, Ankara : Mart 1971, s.1.
[17] Aydoğan, s.128.
[18] Karluk, *Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye-Gümrük Birliği Ne Getirdi Ne Götürdü?*, s. 35.
[19] DPT, *Türkiye-AB İlişkileri* (Özel İhtisas Komisyonu Raporu), s. 11.

çeşitli artışlara uğramış ve 1 Ocak 1985'de tamamen kaldırılmıştır. Bu sayede bahsedilen üç tekstil ürünü, diğer sanayi ürünleri gibi gümrüksüz ihraç edilebilir duruma gelmişlerdir. Diğer sanayi maddesi olan bazı petrol ürünlerine olan tarife kontenjanı (sıfır vergili miktar) ise, 740.250 tona arttırılmıştır[20].

- Katma Protokolün yürürlüğe girmesiyle birlikte Türkiye, Topluluk çıkışlı sanayi malları ithalatına uyguladığı gümrük vergileri ile eş etkili vergi veya resimleri, biri 12, diğeri 22 yıllık listelere bağlayıp, bu listeler kapsamında gümrük indirimlerini gerçekleştirip, belirlenen süreler sonunda da kaldırmayı kabul etmiştir. 22 yıllık indirim takviminin son indirim tarihi 1 Ocak 1995'e denk gelmekte ve bu bağlamda Türkiye, indirim listelerinden 1 yıllık bir sapma (gecikme) ile karşılaşmaktadır. Ancak bu husus, Topluluk tarafından uygun bulunduğundan, herhangi bir soruna yol açmamıştır[21].

Katma Protokolde, Türkiye'nin protokolün imzalandığı tarihte (23 Kasım 1970) yürürlükte olan resim ve vergileri temel alarak, gümrük indirimlerini gerçekleştirmesi gerektiği belirtilmiştir (K.P. Md.10/1). Türkiye'nin yapacağı ilk indirim, protokolün yürürlüğe girişinde (1 Ocak 1973), ikinci ve üçüncü indirimler de sırasıyla, protokolün yürürlüğe girişinden üç ve beş yıl sonra yapılacaktır (K.P. Md.10/2). Ayrıca her indirim, her maddenin temel vergisi %10 oranında azaltılarak yapılacaktır (K.P. Md.10/3).

Buna göre, imza tarihinde 12 yıllık listedeki bir ürün için, Türkiye'nin Topluluğa karşı uygulamış olduğu %30'luk bir gümrük vergisi oranı, protokolün yürürlüğe girdiği tarihte %27'ye, bu tarihten 3 yıl sonra (1976) %24'e, beş yıl sonra (1978) ise %21'e düşecek ve 12 yıl sonra (1985) da, sıfır olmak kaydıyla her yıl %10 indirilmek suretiyle sırasıyla, %18, %15, %12, %9, %6, %3 ve sıfır olacaktır. Genel hatlarıyla 12 yıllık listede, geçiş döneminde dış rekabet gücü edineceğine inanılan ve kısıtlı oranı için 22 yıllık rejime tabi tutulamayan üretim dalları ile Türkiye'de kurulması beklenmeyen ya da mümkün olmayan iktisadi faaliyet dalları yer almaktadır[22].

---

[20] Karluk, *Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye-Gümrük Birliği Ne Getirdi Ne Götürdü?*, s.35.
[21] M.Can Baydarol, *AB ile Tam Üyelik Yolunda AT ile Gümrük Birliği*, İstanbul: 1995, s.65
[22] DPT, *Gümrük Birliğinin Gerçekleştirilmesi*, s. 3.

Türkiye'nin 12 yıllık listedeki ürünler için uygulayacağı gümrük indirimleriyle beraber Ortaklık Konseyi Türkiye'yi, Türkiye'de olmayan yeni bir işleme sanayinin kurulmasını ya da korunup gelişmesini sağlamak amacıyla 12 yıllık listede bulunan maddeler ithalatına, 1967 yılındaki Topluluktan yapmış olduğu ithalatının değer olarak %10'unu geçmemek şartıyla, kaldırılan gümrük vergilerini yeniden uygulamaya koymaya, var olanları arttırmaya ve bunlardan başka yeni vergiler koyma hususunda yetkilendirebilecektir (K.P. Md.12/3).

22 yıllık listede yer alacak ürünlerin tespiti sırasında temel olarak ele alınan kriterler öncelik sırası ile şu şekilde belirlenmiştir[23]:

i. Belirli bir kapasite ve istihdam düzeyine sahip olmasına rağmen, geçiş dönemi boyunca Topluluk ile yapılacak rekabet karşısında tasfiye tehlikesiyle karşılaşması olası üretim dalları.

ii. İçinde bulundukları sektörlerin üretim ve teknolojik yönden gelişmesine katkıda bulanacak üretim dalları.

iii. Kilit sektörlerdeki sanayileşme sürecine bütünleştirici ve sağlamlaştırıcı yönde katkı sağlayabilecek yan faaliyeti olan üretim dalları

iv. Ulusal güvenlik açısından korunması gereken üretim daları.

v. Yerel sanayilerin sürdürülebilmesi ve milli el sanatları bakımından korunması geren faaliyet alanları.

Bu anlayışla hazırlanan 22 yıllık listedeki ürünler, Katma Protokolün 3 numaralı ekinde belirlenmiştir[*].

Bu Ek'te yer alan ürünlerde, Katma Protokolün yürürlüğe girdiği sırada Türkiye'de bulunmayan yeni bir işleme sanayinin kurulması ve korunması gerekirse;

---

[23] DPT, *Gümrük Birliğinin Gerçekleştirilmesi*, s. 4.

[*] Ek 3'teki ürünler; gıda sanayi, şeker sanayi, tütün mamulleri sanayi, dokuma ve giyim sanayi, deri ve deri ürünleri sanayi, orman ürünleri sanayi, kimya sanayi, demir ve çelik sanayi, petrol ve kömür ürünleri sanayi, metal olmayan ürün(çimento, cam vb.) sanayi kapsamındaki maddelerdir.

[24] Erol İyibozkurt, *Türkiye-AT Gümrük Birliği*, Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları, 1994, s. 12.

Türkiye'ye geçiş döneminin ilk sekiz yılında, 1967 yılına ait topluluk çıkışlı ithalat değerinin %10'unu aşmamak şartıyla değişiklik yapabilecektir (K.P. Md.12/1). Şayet Türkiye, bu madde gereğince bir değişiklik yapmayı tasarlıyorsa, bu durumu Ortaklık Konseyine bildirmek zorundadır (K.P. Md.12/2).

Görüldüğü gibi, 12 yıllık listede bahsedilen %10'luk değişimin yapılabilmesi, Ortaklık Konseyi'nin Türkiye'ye vereceği yetkiyle mümkünken; 22 yıllık listedeki bu inisiyatif, Konseyi bilgilendirmek şartıyla tamamen Türkiye'ye aittir.

3 sayılı Ek'te yer alan ürünler için Türkiye, Topluluk çıkışlı mallara uygulayacağı ilk vergi indirimini, Katma Protokolün yürürlüğe girişinde %5'lik bir indirimle gerçekleştirecektir. %5 oranlı diğer üç indirim ise sırasıyla, üç, altı ve on yıl sonra gerçekleştirilecektir. Geriye kalan %10 oranındaki sekiz indirimin her biri de, Protokolün yürürlüğe girişinden; on iki, on üç, on beş, on yedi, on sekiz, yirmi, yirmi iki yıl sonra gerçekleştirilecek ve Topluluktan yapılan ithalattaki vergi oranları sıfırlanacaktır (K.P. Md.11).

Gerek 12 yıllık, gerekse 22 yıllık liste ile belirlenmiş ürünlere uygulanacak gümrük indirimleri, yalnızca gümrük vergilerini değil; ithal malının fiyatını arttırarak serbest dolaşım üzerinde benzer etkiyi yaratan vergi ve harçları da kapsamaktadır. Bu anlamda, gümrük vergileri ile aynı etkiye sahip mali yük kapsamına ; damga resmi, belediye hissesi, rıhtım resmi, dış ticaret fonları (Toplu Konut Fonu ve Fiyat İstikrar Destekleme Fonu vb.) gibi uygulamalar da girmektedir[24].

Tablo 5: Katma Protokol'de Öngörülen Gümrük İndirimleri

12 yıllık listeye tabi ürünlerdeki İndirim Oranı (%)			22 yıllık listeye tabi ürünlerdeki İndirim Oranı (%)		
Yıllar	Yıllık	Toplam	Yıllar	Yıllık	Toplam
1.1.1973	10 (G)	10	1.1.1973	5 (G)	5
1.1.1974	-	10	1.1.1974	-	5
1.1.1975	-	10	1.1.1975	-	5
1.1.1976	10 (G)	20	1.1.1976	5 (G)	10
1.1.1977	-	20	1.1.1977	-	10
1.1.1978	10 (E)	30	1.1.1978	-	10
1.1.1979	10 (E)	40	1.1.1979	5 (E)	15
1.1.1980	10 (E)	50	1.1.1980	-	15
1.1.1981	10 (E)	60	1.1.1981	-	15
1.1.1982	10 (E)	70	1.1.1982	-	15
1.1.1983	10 (E)	80	1.1.1983	5 (E)	20
1.1.1984	10 (E)	90	1.1.1984	-	20
1.1.1985	10 (E)	100	1.1.1985	10 (E)	30
			1.1.1986	10 (E)	40
			1.1.1987	-	40
			1.1.1988	10 (E)	50
			1.1.1989	-	50
			1.1.1990	10	60
			1.1.1991	10	70
			1.1.1992	-	70
			1.1.1993	10	80
			1.1.1994	10	90
			1.1.1995	10	100
(E): Ertelendi (G): Gerçekleşti					

Kaynak: Karluk, AB ve Türkiye, s. 554; İyibozkurt, Türkiye-AT Gümrük Birliği s.14; İGEME, s. 12.

1.3.1.2. Ortak Gümrük Tarifesine Uyum

Türkiye, Ankara Anlaşmasının 10. maddesinin 2. fıkrası gereğince, üçüncü ülkelerle olan ticari ilişkilerinde, Topluluğun ortak gümrük tarifesinin kabulünü taahhüt etmiştir. Bu hüküm temelinde, Katma Protokolün 17. ve 18. maddelerinde ise bir yükümlülük takvimi belirlenmiştir[25].

Topluluk üyeleri, 1 Temmuz 1968 tarihinde kendi aralarında OGT'ye uyum sağladıktan sonra, OGT'yi dış ülkelere karşı yürürlüğe koymuşlardır. Türkiye ise, Katma Protokolün 17. ve 18. maddelerinde sırasıyla, 12 ve 22 yıllık listeye tabi ürünler için, OGT'ye uyum amacıyla gümrük indirimleri yapmayı kabul etmiştir.

Türkiye'nin 12 yıllık listede yer alan ürünler için OGT'ye uyumu, Katma Protokolün imzalandığı tarihte üçüncü ülkelere fiilen uyguladığı vergilerden hareketle, geçiş dönemi içinde şu usullere bağlı olarak gerçekleştirilecektir (K.P. Md.17):

i. Protokolün imza tarihinde, Türkiye'nin fiilen uyguladığı vergi oranları, OGT'yi ± %15 aşan bir farklılık arz etmeyen maddelere, Protokolün 10. maddesinde öngörülen ikinci indirimden 1 yıl sonra yani, Protokolün yürürlüğe girişinden 4 yıl sonra (1977), OGT hadleri uygulanacaktır (K.P. Md.17/1).

ii. Yukarıdaki oranın geçerli olmadığı durumlarda ise Türkiye, yine aynı tarihte (1977) Katma Protokolün imzalandığı tarihte fiilen uyguladığı gümrük vergisi oranları ile OGT oranları arasındaki farkı %20 oranında azaltan ilk uyumu gerçekleştirecektir (K.P. Md.17/2).

iii. İlk uyumdan sonra kalan fark, 1985 yılına kadar yapılacak %20'lik indirimlerle kapatılacak ve bu tarihte OGT'ye uyum sağlanacaktır (K.P. Md.17/3-4).

Türkiye'nin, Katma Protokolün imza tarihinde 22 yıllık listede yer alan maddeler için fiilen uyguladığı vergi hadleri, OGT hadlerini ± %15 aşan bir farklılık göstermiyorsa; Türkiye bu kapsamdaki ürünlere ilk vergi indirimini 1983 yılında

[25] DPT, *Gümrük Birliğinin Gerçekleştirilmesi*, s. 7.

yapacaktır (K.P. Md.18/1). Diğer oranlarda ise, Protokolün imza tarihinde fiilen uygulanan gümrük haddi ile OGT haddi arasındaki farkı %20 oranında azaltan vergi indirimi, 1983 yılında uygulanacaktır (K.P. Md.18/2). Bu indirimden sonra farkın geriye kalan kısmı ise, 1988 ve 1991 yıllarında sırasıyla, %30 ve %20 oranında yapılan indirimlerle azaltıldıktan sonra, 22. yılın sonunda yani 195 yılında, OGT'ye tam olarak uyum sağlanmış olunur (K.P. Md.18/3-4).

Tablo 6: Katma Protokol'de Öngörülen OGT Uyumu

12 yıllık listedeki ürünler için uyum (%)			22 yıllık listedeki ürünler için uyum (%)		
Yıllar	Yıllık	Toplam	Yıllar	Yıllık	Toplam
1.1.1973	-	-	1.1.1973	-	-
1.1.1974	-	-	1.1.1974	-	-
1.1.1975	-	-	1.1.1975	-	-
1.1.1976	-	-	1.1.1976	-	-
1.1.1977	20 (E)	20	1.1.1977	-	
1.1.1978	-	20	1.1.1978	-	
1.1.1979	-	20	1.1.1979		
1.1.1980	20 (E)	40	1.1.1980	-	
1.1.1981	-	40	1.1.1981	-	
1.1.1982	20 (E)	60	1.1.1982	-	
1.1.1983	-	60	1.1.1983	20 (E)	20
1.1.1984	-	60	1.1.1984	-	20
1.1.1985	40 (E)	100	1.1.1985	-	20
			1.1.1986	-	20
			1.1.1987	-	20
			1.1.1988	30 (E)	50
			1.1.1989	-	50
			1.1.1990	-	50
			1.1.1991	20	70
			1.1.1992	-	70
			1.1.1993	-	70
			1.1.1994	-	70
			1.1.1995	30	100
(E): Ertelendi					

Kaynak: Karluk, AB ve Türkiye, s. 554; İyibozkurt, Türkiye-AT Gümrük Birliği, s. 14; İGEME, s. 12.

OGT'ye uyum, o tarihlerde AET'nin ortalamasının %7, Türkiye'nin Gümrük tarifelerinin ortalamasının ise %40-50 arasında olması nedeniyle, Türkiye için bir hayli zor yerine getirilebilecek bir yükümlülüktür. Türkiye, 1976 yılına kadar OGT'ye uyum kapsamındaki gümrük indirimlerini, 25 Aralık 1976'da Katma Protokolün 60. maddesi uyarınca AET ile ilişkilerini askıya alması nedeniyle durdurmuştur. 1987 yılına kadar devam eden bu durum, bu tarihte Bakanlar Kurulu'nun 87/12421 kararı ile son bulmuştur. Bu kararla beraber 1988'de 22 yıllık listede yapılması gereken %30'luk uyum ertelenmiş ve 12 yıllık listede 1977 yılına kadar gerçekleştirilmesi öngörülen %20'lik birinci uyum ile 22 yıllık listede gerçekleşmesi gereken %20'lik ilk uyumun 1989 yılında gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu sayede, OGT kapsamındaki 12 yıllık listeye dahil olan maddeler için 1977, 22 yıllık listeye dahil mallar için ise 1983 yılına kadar herhangi bir gümrük indirimi yapması öngörülmeyen Türkiye, her iki liste içinde OGT'ye %20'lik bir uyum sağlayabilmiştir[26].

Türkiye ile Topluluk arasındaki ekonomik sorunların ele alınması amacıyla 7 Kasım 1988 ve 20-21 Aralık 1988 tarihlerinde "Ad-Hoc Komite" toplantıları yapılmış ve 1976 yılından beri Türkiye'nin askıya aldığı Gümrük indirimi ve OGT uyumunun hızlandırılmış bir şekilde yeniden düzenlenmesi için bir uyum takvimi belirlenmiştir[27].

Bu komite tarafından hazırlanan takvim aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 7: Ad-Hoc Komite Toplarında Hazırlanan Gümrük İndirim Takvimi

	12 YILLIK LİSTE		**22 YILLIK LLİSTE**	
Yıllar	**İndirim Oranı%**	**Toplam İndirim**	**İndirim Oranı%**	**Top. İndirim**
1989	10	40	10	30
1990	10	50	10	40
1991	10	60	10	50
1992	10	70	10	60

Kaynak: Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, s.565; Çimen,s. 161.

[26] Karluk, *Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye-Gümrük Birliği Ne Getirdi Ne Götürdü?*, s. 40, 41.
[27] Çimen, s. 160

Tablo 8: Ad-Hoc Komite Toplarında Hazırlanan OGT Uyum Takvimi

	12 YILLIK LİSTE		22 YILLIK LLİSTE	
Yıllar	**İndirim Oranı%**	**Toplam İndirim**	**İndirim Oranı%**	**Toplam İndirim**
1989	20	20	20	20
1990	-	20	-	20
1991	20	40	-	20
1992	-	40	20	40

Kaynak: Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, s.565; Çimen,s. 161

1992 yılı itibariyle Türkiye, Komite'nin verdiği takvime sadık kalarak, gümrük indirimi ve OGT uyumunu zamanında gerçekleştirmiştir. Bunun sonucunda, 12 yıllık listede %70, 22 yıllık listede %60 indirim ve OGT'ye de %40'lık uyum sağlanmıştır[28].

1.3.1.3. Miktar Kısıtlamalarının (Kotaların) Kaldırılması

İthalat kotaları şeklinde uygulanan miktar kısıtlamaları, gümrük vergilerine benzer bir koruma aracıdır. Şayet ithal edilecek mala ilişkin yurt içi talep eğrisinin fiyat esnekliği biliniyorsa; kota yerine, ithalatı kısmaya yarayacak gümrük vergileri de uygulanabilir. Yalnız, bu durum daha çok ilgili kesimdeki talep esnekliğinin yüksek olduğu durumda daha etkin sonuçlar doğurur. Talep esnekliğinin düşük olması durumunda, ithalat hacmini daraltmak için, gümrük vergileri yerine kota uygulamasına başvurulması, daha verimli sonuç elde edilmesini sağlar. Kota uygulaması, maliyetlerden bağımsız garantili bir koruma sağladığı için, liberasyona gidilmesi açısından, gümrük vergilerinin indirilmesinden daha önceliklidir[29].

Katma Protokolde akit tarafların, ithalat ve ihracata yeni miktar kısıtlamaları koymamaları ve eş etkili tedbirler almamaları öngörülmüştür (K.P. Md.22/1 ve 27/1). İhracata konulan kotaların ve eş etkili tedbirlerin geçiş dönemi sonunda kaldırılması, taraflarca taahhüt edilmiştir (K.P. Md.27). Ayrıca bu protokolün yürürlüğe giriş tarihinde, mevcut ithalat kotaları ve eş etkili tedbirler, taraflarca daha kısıtlayıcı duruma getirilemeyecektir. (K.P. Md.23).

[28] Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.565.
[29] Gökdere, s. 161.

Topluluk, Katma Protokolün yürürlüğe girişinde Türkiye'den yaptığı ithalata uyguladığı bütün miktar sınırlamalarını kaldırmak ve bu liberasyonu da Türkiye'ye konsolide etmekle yükümlüdür (K.P. Md.24). Ancak, Katma Protokolün ticari hükümlerinin biran önce yürürlüğe girmesi amacıyla düzenlenen Geçici Anlaşma ile Topluluk, 1 Eylül 1971'de Türk sanayi ürünlerine uyguladığı miktar kısıtlamalarını kaldırmıştır[30].

Bununla beraber, Protokolün 2 sayılı ekinin 2. Maddesi gereğince AET, ipek böceği kozaları ile bükülmemiş ham ipek ürünleri için miktar kısıtlamaları koyma hakkını saklı tutabilmektedir.

Türkiye ithalat rejiminde, Topluluktan yaptığı ithalata uygulayacağı miktar sınırlamalarının kaldırılmasında, libere mallar ve libere olmayan mallar şeklinde iki farklı sınıflandırmada bulunmuştur. Türkiye, libere olan mallarda miktar sınırlamalarını, Katma Protokolün yürürlüğe girdiği yıl olan 1973'de, 1967 yılı Topluluk çıkışlı ithalatının ancak %35' i için uygulayabilecektir. Protokolün yürürlüğe girişinden üç, sekiz, on üç ve on sekiz yıl sonra bu %35'lik oran arttırılarak sırasıyla, %40, %45 , %60 ve %80'e yükseltilecektir (K.P. Md.22/2). Bu arada belirtilen vadelerin hepsinde libere edilen maddelerin listeleri, Topluluğa bildirilmeli ve konsolide edilmelidir. Ayrıca, Türkiye'ye ithali libere edilen Topluluk çıkışlı maddelerin listesi, Protokolün imzası esnasında, Topluluğa bildirilerek bu liste Topluluğa konsolide edilmelidir (K.P. Md.22/4). Türkiye, libere olmasına rağmen bu madde hükmünce Topluluğa konsolide edilmemiş maddeler ithalatına, kısıtlama konulan tarihten önceki son üç yıllık dönem içinde Topluluktan gerçekleştirdiği ithalat ortalamasının en az %75'ine eşit miktarda Topluluk lehine kontenjan açmak şartıyla, yeniden kota koyabilecektir (K.P. Md.22/5).

Katma Protokolün yürürlüğe girişinden bir yıl sonra, Türkiye tarafından libere olmayan her maddenin ithali için Topluluk lehine kontenjanlar açılır. Bu kontenjanlar, istatistiki verileri bulunan son üç yılda Topluluktan gerçekleştirilen ithalattan proje ithalatı, bedelsiz ithalat ve Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu kapsamında yapılan ithalat düşülmek suretiyle bulunur (K.P. Md. 25/2). Açılan bu kontenjanlar ayrıca, Protokolde belirlenen süreler ve oranlarda her dönem arttırılır. Şayet Protokolün

[30] Çimen, s. 141.

yürürlüğe girmesinden sonraki iki yılda, libere edilmeyen bir madde için, Türkiye herhangi bir ithalat gerçekleştirmemiş ise, bir kontenjan açılması ve genişletilmesi usulleri tamamıyla Ortaklık Konseyi tarafından belirlenecektir (K.P. Md.25/6).

Tablo 9: Türkiye'nin İthalat Liberasyonunun Konsolidasyonu

	1967 Yılı Topluluk Çıkışlı Özel İthalat Üzerinden Konsolide Liberasyon Oranı (%)		**Libere Olmayan Maddelerde Topluluğa Açılacak Kontenjanlar**	
Yıllar	Yıllık	Toplam	Artırım yüzdesi	Kontenjan 1973=100
1.1.1973	35	35	-	100
1.1.1974	-	35	-	100
1.1.1975	-	35	-	100
1.1.1976	5	40	10	110
1.1.1977	-	40	-	110
1.1.1978	-	40	10 (E)	121
1.1.1979	-	40	-	121
1.1.1980	-	40	10 (E)	133
1.1.1981	5 (E)	45	-	133
1.1.1982	-	45	10 (E)	146
1.1.1983	-	45	-	146
1.1.1984	-	45	10	161
1.1.1985	-	45	20	193
1.1.1986	15	60	-	193
1.1.1987	-	60	20	232
1.1.1988	-	60	-	232
1.1.1989	-	60	20	278
1.1.1990	-	60	-	278
1.1.1991	20	80	20	334
1.1.1992	-	80	-	334
1.1.1993	-	80	20	401
1.1.1994	-	80	-	401
1.1.1995	20	100 /1/	/1/	/1/
(E): Ertelendi /1/ : Türkiye'nin Topluluk çıkışlı ithalatında tam liberasyon uygulamaya başlanır.				

Kaynak: Karluk, Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye-Gümrük Birliği Ne Getirdi Ne Götürdü? s. 46; İyibozkurt, Türkiye-AT Gümrük Birliği, s. 14; Çimen 142.

Aşağıdaki tabloda ise, Türkiye'nin Katma Protokolde Topluluğa yönelik yapması öngörülen, 12 ve 22 yıllık listelerdeki mallar için gümrük indirimi ile bu listelerdeki mallar için Topluluğun OGT'sine uyumu ve liberasyon konsolidasyonu kapsamındaki yükümlülüklerini hangi dönemlerde ve ne ölçülerde gerçekleştirdiği görülmektedir.

Tablo 10: Türkiye'nin Katma Protokoldeki Yükümlülükleri Açısından Durumu

	12 Yıllık Listede gümrük indirimi				22 Yıllık Listede gümrük indirimi				12 Yıllık Listede OGT'ye Uyum				22 Yıllık Listede OGT'ye Uyum				Liberasyonun Konsolidasyonu			
Yıllar	K.P. Takvimi		Fiili Durum		K.P. Takvimi		Fiili Durum		K.P. Takvimi		Fiili Durum		K.P. Takvimi		Fiili Durum		K.P. Takvimi		Fiili Durum	
	Y	K	Y	K	Y	K	Y	K	Y	K	Y	K	Y	K	Y	K	Y	K	Y	K
1973	10	10	10	10	5	5	5	5	–	–			–	–			35	35	35	35
1974	–	10	–	10		5	–	5	–	–				–			–	35	–	35
1975	–	10	–	10		5	–	5	–	–				–			–	35	–	35
1976	10	20	10	20	5	10	5	10	–	–				–			5	40	5	40
1977	–	20	–	20		10	–	10	20	20	E	–		–			–	40	–	40
1978	10	30	E	20		10	–	10	–	20	–	–		–			–	40	–	40
1979	10	40	E	20	5	15	E	10	–	20	–	–		–			–	40	–	40
1980	10	50	E	20		15	–	10	20	40	E	–	–	–			–	40	–	40
1981	10	60	E	20		15	–	10	–	40	–	–		–			5	45	E	40
1982	10	70	E	20		15	–	10	20	60	E	–		–			–	45	–	40
1983	10	80	E	20	5	20	E	10	–	60	–	–	20	20	E	–	–	45	–	40
1984	10	90	E	20		20	–	10	–	60	–	–		20	–	–	–	45	–	40
1985	10	100	E	20	10	30	E	10	40	100	E	–		20	–	–	–	45	–	40
1986				20	10	40	E	10						20	–	–	15	60	E	40
1987				20		40	–	10						20	–	–	–	60	–	40
1988			10	30	10	50	10	20					30	50	E	–	–	60	–	40
1989			10	40		50	10	30					–	50	20	20	–	60	5	45
1990			10	50	10	60	10	40			20	20	–	50	–	20	–	60	15	60
1991			10	60	10	70	10	50			–	–	20	70	E	20	20	80	20	80
1992			10	70		70	10	60			20	40	–	70	20	40	–	80	–	80
1993			10	80	10	80	10	70			20	60	–	70	10	50	–	80		
1994			10	90	10	90	10	80			20	80	–	70	20	70	–	80		
1995			5	95	10	100	10	90			10	90	30	100	15	85	20	100		
1996			5	100			10	100			10	100			15	100				
Y: Yıllık K: Kümülatif E: Ertelendi																				

Kaynak: Karluk, Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye-Gümrük Birliği Ne Getirdi Ne Götürdü? s.57; Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, s. 568.

1.3.2. Ekonomi Politikalarının Yakınlaştırılması

Katma Protokolde belirlenen bu ana başlık ile, Topluluk ve Türkiye arasındaki, rekabet, vergi ve ticaret politikalarının, sermaye hareketlerinin ve dış ticaret

politikalarının uyumu kastedilmektedir[31]. Biz bu bölümde bu başlıklardan sadece, vergi politikalarının uyumlaştırılması hakkındaki hükümler üzerinde duracağız.

1.3.2.1 Vergi Politikasında Uyum

Katma protokolde, akit tarafların birbirlerinin mallarına, kendi mallarına uyguladıkları dolaylı ve dolaysız vergilerden, hangi nitelikte olursa olsun daha yüksek bir iç vergi uygulayamayacağı ve hiçbir tarafın, karşı tarafın mallarına başka üretim dallarını dolaylı olarak koruyacak şekilde, bir iç vergi uygulayamayacağı öngörülmüştür. Şayet, akit tarafların imza tarihinde bu yasaklar kapsamındaki vergi uygulamaları mevcut ise, bunların protokolün yürürlüğe girişinden sonraki üçüncü yılın başında kaldırılması gerekmektedir (K.P. Md.44/1).

Muamele vergileri, tüketim vergileri ve diğer benzeri dolaylı vergiler dışındaki vergilendirmelerde, taraflar arasındaki mal alışverişlerinde vergi muafiyeti tanınması, ihracatta vergi iadesi yapılması ve ithalatta fark giderici vergi veya resimler konulması hususlarında alınması tasarlanan tedbirlerin, Ortaklık Konseyi tarafından daha önceden onaylanmış olması gerekmektedir (K.P. Md.45).

Protokole göre, 22 yıllık dönem içinde Ortaklık Konseyi , taraflardan birinin damping uygulamasında bulunduğunu tespit ederse, bu uygulamada bulunan tarafa tavsiyelerde bulunarak bu uygulamayı sonlandırmasını isteyebilir. Şayet bu uyarıya rağmen damping uygulaması devam ederse, zarar gören taraf, Ortaklık Konseyine bildirdikten sonra kendi koruma tedbirlerini almakta serbesttir. Bu tedbirlerin uygulama süresi ise, zarar gören tarafın tedbir almaya başladığı tarihten başlayarak üç ayı geçememektedir (K.P. Md.47/1-2).

1.4.Ortaklık konseyi Kararı

6 Mart 1995 tarihinde Brüksel'de düzenlenen Ortaklık Konseyi Toplantısında, Türkiye ve Topluluğun, Ankara Anlaşması ve Katma Protokolde belirlenen yükümlülüklerini yerine getirip, gümrük birliğinin etkin bir biçimde işleyebilmesi için

[31] Çimen, s.146.

gerekli olan ortamın sağlanabilirliği konusunu ele alınmış ve ortaklık ilişkisinin son dönemine ait kararlar alınmıştır (1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı).

Alınan kararda, her iki tarafın, öncelikle de Türkiye'nin, üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmesi durumunda, Ekim 1995'de yeni bir durum değerlendirmesinin yapılacağı ve AB'nin bu tarihe kadar ki gelişmeleri yeterli bulması durumunda da, 1996 yılı başından itibaren gümrük birliği fiilen başlayabilecektir. Gümrük birliğinin fiilen başlaması durumunda ise, bu karar kapsamınca alınan bütün hükümler 2 ile 5 yıl arasında harekete geçirilecektir[32].

Şimdi, Ankara Anlaşması'nın ve onun Katma ve Ek Protokollerine zarar getirmeksizin, Ankara Anlaşması'nın 2. ve 5. maddelerinde öngörülen ortaklık ilişkisinin son dönemine ait kuralları belirleyen, Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995 gün ve 1/95 sayılı kararının ilgili hükümlerini inceleyelim.

1.4.1.Malların Serbest Dolaşımı ve Ticaret Politikalarına İlişkin Hükümler

Bu hükümler; Ankara Anlaşması'nın 11. maddesinde tanımlanan tarım ürünleri dışında kalan ve Topluluk veya Türkiye'de üretilen mallar (üçüncü ülke çıkışlı ürünlerin kullanılmasıyla üretilen mallar dahil olmak üzere) ile üçüncü ülkelerden gelip de taraf ülkelerde serbest dolaşımda bulunan mallara uygulanır (Md.2-3). Bir başka deyişle, bu nitelikteki ürünler gümrük birliği kapsamına dahil edilmiştir.

Ayrıca, Topluluğun 3448/93 sayılı Konsey Yönetmeliği ekinde yer alan işlenmiş tarım ürünleri de, sanayi malları ile beraber gümrük birliği kapsamında bulunmaktadır. İşlenmiş tarım ürünleri ithalatında, yeni mevzuat gereği, Toplu Konut Fonu (tarım payı) bütün ülkelerin mallarına uygulanırken, gümrük vergisi (sanayi payı) yalnızca üçüncü ülke kaynaklı mallara uygulanır. İşlenmiş tarım ürünleri dışındaki tarım ürünlerinin de gümrük birliği kapsamına girebilmesi için, Türkiye'nin Topluluğun Ortak Tarım Politikasına da uyum sağlaması gerekmektedir[33].

[32] Dura ve Atik, s. 363.
[33] DTM ve TOBB, 356.

1.4.2. Gümrük Vergilerinin ve Eş Etkili Vergilerin Kaldırılması

AB ve Türkiye, bu kararın yürürlüğe girmesi ile birlikte, birbirleriye olan ticari ilişkilerinde ithalat veya ihracattan aldıkları gümrük vergileri ile eş etkili vergileri tamamen kaldıracaklardır. Taraflar, bu tarihten itibaren, yeni ithalat veya ihracat vergileri ile eş etkili vergileri uygulamaya koymaktan da sakınacaklardır. Ayrıca bu hüküm, mali nitelikteki gümrük vergileri için de geçerli sayılacaktır (Md.4).

Türkiye, Katma Protokolle başlayan gümrük indirimleri sonucu, 1 Ocak 1996 tarihi itibariyle AB'den yaptığı sanayi ürünleri ithalatında gümrük vergileri ve eş etkili vergileri tamamen kaldırmıştır. Böylece, %6 civarında olan ağırlıklı koruma oranı tamamıyla sıfırlanmıştır. Ayrıca, yeni rejimle beraber 15.500 ürünün gümrük vergileri sıfırlanırken, sanayi ürünleri ithalatında TKF kesintisi kaldırılmış ve 132 demir-çelik ürünü de[*], üç yıllık geçiş dönemi uygulamasına dahil edilmiştir[34]. Gümrük Birliği'nden önce sanayi ürünlerinde %16 seviyesinde olan gümrük vergisi ortalaması ise, 1996 yılı itibariyle AB ve EFTA ülkeleri için sıfırlanırken, üçüncü ülkeler için %5.8'e indirilmiştir. 2002 yılı başı itibariyle üçüncü ülke kaynaklı sanayi mallarına uygulanan gümrük vergilerinin ortalaması %4.5 seviyesinde gerçekleşmiştir[35].

1.4.3. Miktar Kısıtlamaları ve Eş Etkili Önlemlerin Kaldırılması

Ortaklık Konseyi Kararı'na göre, taraflar arasında ithalat ve ihracata uygulanacak miktar kısıtlamaları ve eş etkili önlemler tamamen yürürlükten kaldırılacaktır. Bu hüküm; kamu ahlakı, kamu politikası veya kamu güvenliği; insan, hayvan ve bitki sağlığının korunması; sanatsal, tarihi veya arkeolojik değeri olan ulusal hazinelerin veya sınai ve ticari mülkiyetin korunması gerekçeleriyle malların ithaline, ihracına ya da transit geçişine uygulanacak yasaklama veya kısıtlamalara engel teşkil etmeyecektir (Md.5-6-7).

---

[*] AKÇT Antlaşmasının 50 yıl süreyle yürürlükte kalıp 24.07.2002 tarihinde sona ermesinin ardından Avrupa Topluluğu, AKÇT ile üçüncü ülkeler arasında yapılmış olan anlaşmalara ilişkin olarak, 19 Temmuz 2002 tarih ve 2002/596/EC sayılı AKÇT Üyesi Ülkeler Hükümet Temsilcileri Konferansı Kararı ve 19 Temmuz 2002 tarih ve 2002/596/EC sayılı Konsey Kararı ile AKÇT ile üçüncü ülkeler arasında yapılmış olan anlaşmalardan doğan hak ve borçlara 24 Temmuz 2002 tarihinden itibaren AT'nin hedef olacağını karara bağlamıştır.

[34] Karluk, *Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye-Gümrük Birliği Ne Getirdi Ne Götürdü?* s. 204.

[35] TÜSİAD, *Avrupa Birliği'ne ye Uyum Sürecinde Gümrük Birliği'nin . Dış Ticaretimize Etkileri*, İstanbul: Lebib Yalkın Yay., 2003, s. 29.

1 Ocak 1996 tarihi itibariyle taraflar, aralarındaki ithalat ve ihracata uyguladıkları miktar kısıtlamalarını ve eş etkili önlemleri kaldırmışlardır. Bu bağlamda Topluluk, Türk tekstil ve konfeksiyon ürünlerine uyguladığı kotaları ve Türkiye kaynaklı petrol ürünlerine tanıdığı 740.250 ton'luk tarife kontenjanını kaldırmıştır.

1.4.4. OGT ve Tercihli Tarife Politikaları

Türkiye, kararın yürürlüğe girişi ile birlikte, Topluluk üyesi olmayan ülkelere Topluluğun OGT'sini uygulayacak ve gerektiğinde OGT'deki değişiklikleri yansıtacak bir şekilde kendi gümrük tarifesini uyumlaştıracaktır (Md.13/1-2).

Türkiye, OGT'nin değiştirilmesi, vergilerin askıya alınması veya yeniden yürürlüğe konulması ile tarife kotaları ve tarife tavanlarına ilişkin alacağı tüm kararları, kendi gümrük tarifesinin eş zamanlı olarak OGT'ye uydurması için yeterli zaman kalacak kadar önceden haber verecek ve bu amaçla Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi'nde danışma toplantıları yapılıp gerekli kararlar alınacaktır (Md.14/1). Türkiye, bu maddede belirlenenden farklı vergileri, geçici bir süreliğine askıya almayı veya yeniden planlamayı düşündüğü zaman, bu konuyla ilgili Topluluğa bilgi verecek ve bu kararla ilgili danışmalar Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi'ne yapılarak karara bağlanacaktır (Md.14/3).

Türkiye'nin Katma Protokolün 19/2 maddesinde öngörülen, 1967 yılı toplam ithalatının değer olarak %5'ini aşmayan bazı maddeler için Ortaklık Konseyi'ne danışmasından sonra, 22 yıl olarak belirlenen süreden sonra da üçüncü ülke çıkışlı mallara OGT hadleri üzerinde vergi uygulayabilmesi, Ortaklık Konseyi Kararının 15. maddesiyle onaylanarak, Türkiye'nin OGT hadleri üzerinde gümrük tarifesi uygulamasının 1 Ocak 2001 tarihinde sona ermesi kararlaştırılmıştır. Bu karar kapsamında, 2/95 sayılı Ortaklık Konseyi Karı ile Türkiye'nin 5 yıl boyunca OGT hadlerinden yüksek tarife uygulayacağı "hassas ürünler" tanımlanmıştır.

Bu ürünleri belirleyen liste; bazı petrol yağları, deri, plastik ve köseleden yapılan eşyalar, çimento ve gübre, ayakkabılar, seramik ve porselenden eşya ve

mobilyalar, demir ve çelikten yapılmış halat ve kablolar ile otomotiv sanayine ilişkin ürünleri (midibüs, minibüs, binek otomobilleri vb.) içermektedir*.

2/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile belirlenen hassas ürünlerde vergi indirim takviminin; 1.1.1997'de %10; 1.1.1998'de %10; 1.1.1999'da %15; 1.1.2000'de %15 ve 1.1.2001'de %50 olarak gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Bu çerçevede, %10'luk ilk iki indirim, Türkiye'nin Uruguay Round'daki taahhütleri ölçüsünde 1997 ve 1998 yılı ithalat rejimleri, %15 oranındaki diğer iki indirim ise 1999 ve 2000 yılı ithalat rejimleri kapsamında gerçekleştirilmiştir[36].Bu dört indirimden sonra, 2001 yılındaki ithalat rejimiyle yapılan %50'lik son indirimle; 1.1.2001 tarihi itibariyle; Traktörler için %45'ten sıfıra, Minibüsler için %45'ten %16'ya, Midibüsler için %45'ten %10'a, Otomobiller için %44.5'ten %10'a, Kamyon ve Kamyonetler için ise %45'ten %10'a indirilmiş; ve bu sayede Türkiye, Topluluğun OGT'sine tam anlamıyla uyum sağlamıştır[37].

Türkiye'nin Topluluk dışı üçüncü ülkelerden olan ithalatına OGT hadlerini uygulamasıyla beraber, %10.78 olan ağırlıklı koruma oranı %5.6'ya inmiştir. AB'nin taahhütlerini yerine getirmesiyle birlikte bu oran daha da düşerek 2001 yılında %2.96'ya gerilemiştir[38]. Gümrük birliği öncesinde %16 olan ortalama koruma oranı ise 2001 yılı itibariyle AB ve EFTA ülkeleri için sıfırlanmış, üçüncü ülkelere karşı da %4.6'ya düşmüştür[39].

1.4.5.Topluluğun Tercihli Rejimlerinin Türkiye Tarafından Üstlenilmesi

Türkiye, OKK'nin yürürlüğe girişinden itibaren 5 yıl içinde, ilgili ülkelerle karşılıklı çıkar temeline dayanan görüşmeler yaparak, ticaret politikasını Topluluğunkiyle uyumlu bir duruma getirecek ve bu uyum, hem otonom rejimi hem de üçüncü ülkelerle yapılan tercihli ticaret anlaşmalarını kapsayacaktır (Md.16/1). Bu 5 yıllık dönem süresince, menşe veya ihracatta bulunan ülkeler nedeniyle, Topluluğa

* Hassas ürünlerin ayrıntılı listesi için Bkz. 2/95 sayılı karar kapsamındaki hassas ürünler.
[36] TÜSİAD, s. 29.
[37] Hazırlayan: Steffano Dotto, Editör: Hürrem Cansevdi, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Süreci-AB'nin Gümrük Birliği, Malların Serbest Dolaşımı, Ortak Dış Ticaret Politikaları ve Türkiye'nin Uyumu, İKV. Yay. , İstanbul, Mart 2002, s. 68.
[38] Tobb, 362.
[39]Hazırlayan: Steffano Dotto, Editör: Hürrem Cansevdi, s. 61.

tercihli işlem ile ithal edilen ve serbest dolaşımda bulunan ürünler Türkiye'ye ithal edilirken, belirtilen koşullarla telafi edici bir vergiye tabi tutulacaktır (Md.16/3.a). Bu koşullar:

- Türkiye'nin Toplulukla aynı tercihli tarifeyi uyguladığı ülkelerden ithal edilmesi,
- Bu ülkelerden ithal edilmiş olduklarının belirlenebilmesi,
- Türkiye'de ödenmek zorunda olan vergi oranının, Topluluğunkinin %5 puan üzerindeyse,
- Bu ürünlere dair ticaret akışında önemli bir bozulmanın gözlenebilmesidir.

Bununla beraber, Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi, sözü edilen telafi edici vergi uygulanacak ürünleri ve uygulanacak telafi edici verginin miktarını gösteren bir liste hazırlayacaktır (Md.16/3.b).

1.4.6. İşlenmiş Tarım Ürünlerine İlişkin Hükümler

Türkiye ve Topluluk ülkeleri aralarındaki işlenmiş tarım ürünleri ithalatında uyguladıkları toplam korumanın (sanayi payı + tarım payı) sanayi payına ilişkin kısmını uygulamadan kaldıracaklardır. Söz konusu işlenmiş tarım ürünleri kapsamına, içeriğinde tahıl, şeker ve süt bulunan ürünler (çikolata, makarna, bisküvi vb.) girmektedir.

Bu mevzuat gereği, Türkiye'nin tarım payı kendisinin mevcut koruması ve fiyatları temel alınarak hesaplanacak, sanayi payı ise Topluluğunkiyle aynı olacaktır. Ayrıca, kaldırılan sanayi payının korumada meydana getireceği negatif etkisini azaltmak için, sanayi payının bir bölümünün tarım payına ilave edilmesiyle oluşturulan yeni koruma oranlarının, giderek hedef tarım payına ulaştırılması öngörülmüştür. Bu bağlamda, Katma Protokolde belirlenen 22 yıllık listedeki ürünlerde, üç aşamalı bir süreçte 1.7.1995 tarihinden 1.1.1997 tarihine kadar, diğer ürünlerde ise 1.1.1996'dan 1.1.1999'a kadar hedef tarım payına ulaşılması gerekmektedir. Bunların dışındaki bazı

ürünlerde ise, gümrük birliğinin kurulduğu 1.1.1996 tarihi itibariyle uyum sağlanması öngörülmüştür[40].

1.4.7. Doğrudan ve dolaylı vergilendirme ilkeleri

Taraflardan hiçbiri, diğer tarafın mallarına, benzeri ulusal mallara uyguladıkları dolaylı veya dolaysız şekildeki vergilerden daha yüksek bir iç vergi uygulayamaz. Ayrıca hiçbir taraf, diğer tarafın ürünlerine, başka ürünlere dolaylı yoldan koruma sağlayacak nitelikte vergi de uygulayamayacaktır.

[40] Karluk, *Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye-Gümrük Birliği Ne Getirdi Ne Götürdü?*, ss. 210-211.

2. TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ

2.1. Türkiye'nin Dış Ticaret Politikasının Yapısal Değişimi

Türkiye ile AET arasında ortak üye statüsü kuran Ankara Anlaşması, 1963 yılında imzalanırken; bu yıl itibariyle Türkiye ekonomisi planlı bir döneme, bir başka ifadeyle korumacı dış ticaret politikalarının uygulandığı ve iç piyasaya yönelik ithal ikameci bir sanayileşme politikasının uygulanmasının kararlaştırıldığı bir döneme girmiştir. Bu politikalar dahilinde özellikle Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) aracılığıyla sanayileşme politikaları uygulanmış ve korumacı politika 1980 yılına kadar geçerliliğini korumuştur[41].

Türkiye'nin iç pazarının büyüklüğü, doğal şartları ve bol kaynaklara sahip olması nedeniyle ithal ikameci bir kalkınma politikası seçmesi, uluslararasında yapılan araştırmalara göre kalkınmanın ilk yıllarında olumlu sonuçlar verebilmekteydi. Ancak tek bir şartla; o da ülkenin bir süre sonra ihracata yönelmesi gerekiyordu. Tarihi ve kurumsal şartlarında etkisiyle ithal ikameci politikayı uygulamaya başlayan Türkiye'de ise TL'nin diğer yabancı paralar karşısında değeri yüksek tutulduğu için ihracatta düzenli artışlar sağlanamamış hatta, 1980'e kadar belli dönemlerde artmak bir yana azalmıştır[42].

Planlı dönemde, Birinci Beş Yıllık Kaklıma Planı (BYKP) 1963-1967, İkinci BYKP 1968-1972, Üçüncü BYKP ise 1973-1977 yılları arasında yürürlükte kalmış ve bu planlar, kamu yatırımları için " zorunlu hedefler" , özel kesim yatırımları için ise "yol gösterici hedefler" getirerek ; karma ekonomi sistemine uygun olarak özel sektör ve kamu kesiminin iktisadi faaliyetlerde birlikte rol almasını amaçlamıştır. Bu amaçla, kamu kesimi belirtilen zorunlu hedefleri gerçekleştirecek, özel sektör ise belirlenen hedeflere ulaşması için mali teşvikler ve koruma politikaları ile özendirilecektir. 1961

[41]H. Avni Özcan, "*Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler*," Dış Ticaret Dergisi (Özel Sayı), Ekim 1998, s. 47

[42] Zeyyat Hatiboğlu, *Yeniden Dirilen Türkiye Ekonomisi (24 Ocak 1980 ve Ötesi)*, İstanbul: İşletme Fakültesi Yay., 1989, s. 5.

Anayasası hazırlanırken, aynı yıl çıkarılan bir kanunla kurulan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ise, özel sektörün bu teşvikleri alıp alamayacağı konusunda yetkilendirilmiştir[43].

Türkiye ekonomisinin yapısal sorununun tasarruf yetersizliği olmayıp, var olan kaynakların üretimde kullanılamaması olduğu ve serbest piyasa koşulları altında sanayileşmenin kendi başına yeterli bir şekilde gerçekleşemeyeceğinin düşüncesi altında gerçekleştirilen özel girişimi özendirme kapsamı içinde; yatırımlar için gerekli ithalatlarda vergilerin tümü ya da bir kısmının geri verilmesi, ihracata prim verilmesi, yatırım indirimi ve amortisman oranlarını arttırıp girişimcilerin öz kaynaklarının çoğaltılması uygulamaları, uygulanan teşvik programlarının başlıcalarıdır. Bununla beraber, yetki yasası ile "genel ve katma bütçelerden özel kesime ödünç vermek üzere transfer yapma amaçlı fonların" oluşturulması da öngörülmüştür[44].

Türkiye, 1963-1980 döneminde dış ticaret politikasını tarım sektörü ve imalat sanayini geliştirmek doğrultusunda düzenlemiştir. Bu dönem içinde planlanan iktisadi büyümeyi sağlamak için, sürükleyici sektör olarak sanayi sektörü seçilmiş ve bu sektörde yıllık ortalama %12'lik bir büyüme hızı öngörülmüştür[45]. Bu dönemin koruyucu dış ticaret politikaları ve ithal ikameci sanayileşme politikaları ile hem iç piyasayı korumak hem de ödemeler dengesindeki baskıyı indirgemek için uygulanan ithalat yasakları, sert ve denetimli kambiyo kontrolü gibi koruyucu önlemlerle beraber aynı zamanda yerli sanayiyi ihracata özendirmek için yukarıda belirttiğimiz çok sayıda teşvikte uygulanmıştır. Sanayi sektöründe ihracata yönelik yapılan tüm bu teşviklere rağmen, dış pazarın rekabetine karşı korunan bir iç pazar yaratılmasının etkisiyle, mevcut üretimin dışarıya yönlendirilmesi sağlanamamıştır[46].

Türkiye'nin uygulamış olduğu ithal ikameci sanayileşme politikasının bir özelliği de, kamu kesiminin ara malları sanayine, özel sektörün ise tüketim malları

---

[43] Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, 2. b., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, ss. 95-96.
[44] Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 6. b., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994, s. 137.
[45] Bahaeddin YediYıldız (ed.), *Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2002, s. 46.
[46] M. Murat Taşkın, *1923-2003 Döneminde Türkiye Cukmuriyeti'nin Dış Ticaret Politikaları*, Dış Ticaret Dergisi (Özel Sayı), Ekim 2003, s. 145.

sanayine yönelik yatırım ve üretim yapmaları olmuştur. 1963-1967 yılları arasında uygulanan politikalar sonucunda hızlı bir ekonomik büyüme sağlanmıştır. Bu dönem içinde yıllık ortalama büyüme hızı %6,5 olarak gerçekleşirken, sanayi sektörünün yıllık ortalama büyüme hızı ise %9,5 seviyesinde gerçekleşmiştir. Özel sektör, iplik sanayi, dokuma, giyim sanayi, gıda sanayi ve dayanıklı tüketim malları sanayi dallarında atılım yaparak tüketim malları sanayinde yatırım yapmış, kamu kesimi ise, demir çelik sanayi, azot (suni gübre) sanayi, çimento ve petrokimya sanayi dallarında yeni atılımlar yaparak ara malları sanayinde yatırımlar gerçekleştirmiştir[47].

Tablo 11: İmalat Sanayinin Bileşimi (1963-1979)

Üretim	**1963**	**1967**	**1972**	**1977**	**1978**	**1979**
Tüketim Malları	62	53	47	31	39,5	40,5
Ara Malları	28	35	39	50	42,8	41,7
Yatırım Malları	10	12	14	19	17,7	17,8
İmalat Sanayi Toplam	100	100	100	100	100	100

Kaynak: İlhan Uludağ ve Erişah Arıcan, Türkiye Ekonomisi, İstanbul :Der Yay.=354, 2003, ss. 95,99, 100.

İmalat malları bileşimine bakıldığında, ilgili dönemde tüketim malları üretiminin nispi payının azaldığı, ara ve yatırım malları üretiminin ise arttığı görülmektedir. Bütün bu değişimlere rağmen; ara ve yatırım mallarındaki gelişme planlanan seviyenin gerisinde, tüketim malları üretimindeki gelişme ise planlanan hedefin üzerinde gerçekleşmiştir. Bu durumun nedenleri; özel sektör tarafından gerçekleştirilen tüketim malları üretiminin karlı duruma gelmesi, özel sektöre kamu kesimi tarafından sağlanan teşvikler ve korumacı politikaların sonucunda dış rekabetten yoksun bir iç pazar yaratılması ve bu pazarda ilgili mallara yönelik talebin artmasıdır. Sanayileşme seviyesinin bu dönem için yükseldiği Türkiye'de, özellikle yatırım malları olmak üzere, ara malları üretiminin de yeterli seviyeye ulaşamaması nedeniyle, aynı zamanda imalat sanayinin dışa bağımlılığı da artmıştır[48].

[47] YediYıldız, s. 47.
[48] Rıdvan Karluk, *Türkiye Ekonomisi*, 7. b., İstanbul: Beta Yayınları, 2002, s. 235.

Sanayileşme seviyesi yükselen Türkiye'nin toplam ihracatının içindeki sınai ürünlerinin payı her ne kadar artış gösterse de, 1963-1977 döneminde Türkiye ihracatının büyük bir bölümünü tarım ürünleri oluşturmuştur. Bu özeliğiyle Türkiye, daha önceki yıllarda edindiği tarım ürünleri ve hammadde ihracatçısı olma pozisyonunu korumuştur. Aynı dönem içinde ithalatın birleşiminde de önemli değişiklikler olmuş ve Türkiye'nin yatırım malları ve ara malları ithalatı oran olarak yükselmiş, tüketim mallarının ithalat ödemelerindeki payı ise %3,5'e gerilemiştir. Daha öncede belirttiğimiz üzere, Türkiye'nin kendi iç piyasasında her ne kadar ara malları ve yatırım malları üretiminin nispi payları artmış olsa da, bu malların ithalattaki paylarının da yükselmesi sonucu Türkiye ekonomisinin dışa bağımlılığı artmıştır[49].

Tablo 12: İhracatın Oransal Birleşimi (1963-1977)

	1963-1967	**1968-1972**	**1973-1977**
Toplam İhracat (milyon dolar)	2255,4	3048,3	8420,8
Tarım Ürünleri %	79,3	74,2	60,1
Maden Ürünleri %	4	5,9	5,6
Sınai Ürünleri %	16,7	19,7	34,2
Toplam	100	100	100

Kaynak: Şahin, s. 155.

Tablo 13: İthalatın Oransal Birleşimi (1963-1977)

	1963-1967	**1968-1972**	**1973-1977**
Toplam İthalat (milyon dolar)	3200,0	4998,3	26,126,3
Yatırım Malları %	34,7	31,6	39,6
Ara Malları ve Hammaddeler %	54,9	58,0	56,9
Ham Petrol %	9,3	9,4	22,3
Tüketim Malları %	10,3	10,4	3,5
Toplam	100	100	100

Kaynak: Şahin, s. 156.

[49] Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, 4. b., Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1997, s. 154.

Türkiye 1970'lerin sonuna kadar tarım ürünleri ihracından ve yurt dışındaki işçilerden gelen dövizlerle beraber, mevcut ithalatı için gerekli olan kaynağı sağlayabilmiş ve dış ödemeler dengesini düzeltebilmiştir. Fakat, OPEC'in ham petrol fiyatlarını 1974 yılında beş kat arttırması, yine bu yıl gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekatı nedeniyle askeri harcamaların artması, ABD'nin Kıbrıs Harekatı nedeniyle Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosunun uluslararası piyasada Türkiye'nin kredibilitesini düşürmesi ve 1970'li yılların sonunda Türkiye'nin ticari ilişkiler içinde bulunduğu ülkelerde işsizlik ve enflasyonun birlikte görüldüğü (stagflasyon) bir ekonomik bunalımın yaşanması nedeniyle Türkiye ekonomisi 1970'lerin sonunda bunalıma sürüklenmiştir.

Bu dış etmenlerle beraber, Türkiye'nin kendi iç dinamiklerinde uyguladığı politikalarda bu bunalıma doğru sürüklenişin nedenini oluşturmuştur. Türkiye, ithal ikameci sanayileşme politikaları çerçevesinde, dayanıklı tüketim mallarının ithal ikamesini gerçekleştirmiş ve daha üst aşamalar olan ara malları ithal ikamesinde önemli ilerlemeler sağlamış olsa bile yetersiz kalmış, yatırım mallarının ithal ikamesinde ise başarısız olmuştur. Planlanan dönem içinde sanayinin öncü sektör olmasının ve bu amaçla kurulan yeni sanayi dallarının , ara ve yatırım mallarının ithal ikamesinde yeterli olamaması ve aşırı değerli kur politikası sonucunda sanayileşme süreci içinde ara ve yatırım malları ihtiyacı artmış, bu nedenle ekonominin dövize olan talebi de nicel ve nitel olarak yükselmiştir. Nicel olarak yükseliş, ekonominin üretim kapasitesinin genişlemesinden, nitel olarak yükseliş ise, kurulu üretim kapasitesinin işletilmesinden kaynaklanmıştır. 1974 yılına kadar tarım ürünleri ihracından ve yurt dışındaki işçilerden sağlanan dövizler, bu talebi belirli ölçüde karşılayabilmişse de, bu yıl petrol fiyatlarında meydana gelen artış, ithal mallarının fiyatının artmasına neden olmuş ve dolayısıyla cari işlemler bilançosu açıkları birkaç katına yükselmiştir[50].

Sürüklenilen bunalımdan kurtulmak için uygulanan 1978 ve 1979 istikrar programlarında, siyasi istikrarsızlık ve OPEC ülkelerinin 1979 ve 1980'de petrol fiyatlarını yeniden arttırmaları nedeniyle başarılı olunamamış ve IMF ve Dünya

[50] Şahin, ss. 162-163.

Bankası'nın da onayını alan 24 Ocak 1980 istikrar kararları alınarak, Türkiye ekonomisi ve insanı yeni bir ideolojinin yönetimi altına girmiştir.

24 Ocak 1980 kararları ile ithal ikameci kalkınma politikasından vazgeçilip, ihracata dayalı bir kalkınma politikasına geçilmiştir. Bu değişimin en nemli nedeni kuşkusuz ki; döviz darboğazına düşen ülkenin, döviz geliri elde ederek bu sorununu çözebilmektir. Bu amaç doğrultusunda uygulamaya konulan ekonomi politikalarıyla beraber Türkiye, karma ekonomi ve planlamayı içeren bir politikadan, serbest piyasa ekonomisi temelinde dışa açık ve ihracata dayalı bir ekonomi politikası uygulamasına geçmiştir.

Bu politika kapsamında, yatırım malları ve ara malları üretimi üzerinde yoğunlaşılan sanayinin, ithalatta da liberalizasyona gidilmesiyle beraber dışa açılması teşvik edilmiş ve sigara, çay gibi üretim alanlarındaki devlet tekeleri kaldırılarak özel girişimciliğe önem verilmiştir. Ayrıca, KİT'lerin özeleştirilmesi de gündeme alınmıştır. Sanayi sektöründe bu gelişmeler yaşanırken tarım sektöründe ise, 1932 yılında başlatılan ve ürün bazında taban fiyat belirlenmesi ve girdi ile ürün bazında sübvansiyonda bulunulması suretiyle iki farklı yöntemle uygulanan tarımsal destekleme politikalarından, serbest piyasa ekonomisi mantığıyla uzaklaşılmış ve destekleme politikaları giderlerinin minimum seviyeye indirilmesi amaçlanmıştır. Nitekim, destekleme fiyatları enflasyon oranlarından daha düşük oranlarda arttırılmış ve destekleme alımlarının kapsamı daraltılmıştır. Bu uygulama sonucunda, tarımsal ürün üreten üreticiler, bu tarihten itibaren önemli ekonomik sorunlarla karşılaşmışlardır[51].

24 Ocak 1980 sonrasında uygulamaya konulan ekonomi politikası kapsamında, %49,3 oranında bir devalüasyon yapılarak; 1 dolar = 47,80 TL'den 71,40 TL'ye yükseltilerek, TL'nin dolar karşısındaki değeri düşürülmüştür. 01.05.1981 tarihinden itibaren de günlük kur uygulamasına gidilerek, sabit kur ve aşırı değerlendirilmiş para politikası terk edilerek denge döviz kuru politikası izlenmeye başlanmıştır. Bununla beraber, 1984 yılı başından itibaren gümrük vergileri azaltılıp, kotalar kaldırılarak ithalat geniş ölçüde serbestleştirilmiş ve bu serbestleşme hareketiyle beraber Türk

[51] Karluk, *Türkiye Ekonomisi*, ss. 199-200, 237, 452.

Parasının Kıymetini Koruma Kanunu da yürürlükten kaldırılarak, kişiler ve bankalara döviz işlemlerinde serbestlik de getirilmiştir[52].

Ayrıca bu dönemde, KİT'lere bütçe açıklarını kendi öz kaynaklarıyla karşılamalarını sağlamaları için fiyat politikalarında serbesti tanınmış, KDV uygulamasına geçilmiş, AT ile imzalanan Katma Protokol çerçevesinde ertelenmiş olan gümrük indirimi ve uyumları yerine getirilmiştir[53]. Piyasa ekonomisine geçişin sonucu olarak da, yabancı sermaye için teşvikler sağlanmış, sermaye hareketleri ve dış ticaret serbestleştirilmiş, 1990 yılında TL'nin konvertibilitesi ilan edilmiş, serbest bölge uygulaması dış ticaret politikası araçları arasına girmiş ve 15 Haziran 1985'te yürürlüğe giren kanunla birlikte serbest bölgelerin tabi olduğu yasal düzenlemelerin içeriği oluşturulmuştur[54].

Türkiye'nin 1989 Ağustos ayında 32 Numaralı Kararname ve değişiklikleriyle birlikte, OECD'nin koşullarını yerine getirmesi sonucu konvertibiliteye geçişi, IMF tarafından onaylanmış ve böylece TL'nin konvertibilitesi ilan edilmiştir. Bu sayede daha önceden; doğrudan yatırım, serbest bölgeler ve özelleştirme aracılığıyla ülkeye girişine izin verilen yabancı sermaye, artık Türkiye'nin para/sermaye piyasalarına serbestçe girip çıkma imkanı kazanmıştır. Aynı şekilde, Türkiye kaynaklı fonlar da, yurt dışındaki piyasalarda serbestçe hareket edebilme olanağına kavuşmuştur[55].

1984-1988 yılları arasında, TL'nin dolar karşısında devalüe edilmesi ve ihracata verilen vergi iadesi gibi tedbirlerle, ihracat teşvik edilmiştir. Bu teşviklerden, ihracata verilen vergi iadesi 1988 yılında GATT kurallarına aykırı olduğu için yürürlükten kaldırılmıştır. Ticareti kısıtlayan diğer engellerin de kaldırılmasıyla beraber; ithalattaki nominal koruma oranı 1983'te %65, 1988'de %55 ve 1990'da ise %28,3 seviyesine, efektif koruma oranı ise; 1984'te %74,7 den 1991'de %38,4'e indirilmiştir*. Koruma oranlarının indirilmesi ve sermaye girişinin önündeki engellerin kaldırılarak

[52] Süreyya Hiç, *Türkiye Ekonomisi*, 2. b., İstanbul: Filiz Kitabevi, 1994, s. 89.
[53] Özcan, s. 49.
[54] Taşkın, s. 149.
[55] Kazgan, s. 163.

* Efektif Koruma Oranı; tamamlanmış malın ve/veya ilgili malın üretiminde kullanılan ara malları üzerine konulan tarifeler sonucunda, yaratılan katma değerin miktarındaki yüzde değişimdir.

serbestleştirilmesi ile birlikte, Türkiye ekonomisi ithalata dayalı olarak büyüyen bir sürece girmiştir[56].

Türkiye'nin 1990'lı yıllara gelindiğinde dış ticaret politikalarına etki eden iki temel bütünleşme hareketi olmuştur. Bunlardan birincisi, AB ile arasında 01.01.1996 tarihi itibariyle gümrük birliği oluşturması, ikincisi ise; Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'na (GATT), 1950-1951 Torquay Tarife İndirim Görüşmeleri sonucunda 21.12.1953 tarih ve 6202 sayılı yasa ile üye olmasıdır. 1994 yılına kadar uluslararası ticaretin serbestleşmesine katkıda bulunan GATT, 01.01.1995 tarihinde kurumsal bir yapıya kavuşturularak Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) dönüştürülmüştür. AT ile yapılan Katma Protokol kapsamında gümrük indirimleri ve uyumunu gerçekleştiren Türkiye, DTÖ üyeliğinin sonucu olarak da, sanayi ürünlerinde tarife indirimi gerçekleştirmiş, tarım ve tekstil sektörlerinde belirlenen kurallara uyumu sağlamak için düzenlemeler yapmış, ticaretle ilgili yatırım tedbirleri, fikri mülkiyet hakları ve hizmet ticareti alanlarında DTÖ'nün oluşturduğu uluslararası ticaret sistemine dahil olmuştur[57].

Türkiye'nin AB ile gümrük birliği oluşturması ve bu suretle uyguladığı OGT hadlerinin, DTÖ tarafından belirlenen tarife indirimleri sonucu ulaşılan değerlerden fazlasıyla düşük olması nedeniyle, DTÖ'nün belirlediği ve Türkiye'nin üstlendiği tarife indirimlerinin pek bir anlamı kalmamıştır. Örneğin, 2001 yılında Türkiye'nin sanayi ürünlerindeki DTÖ'ye konsolide ettiği oran ortalaması %17-18 civarındayken, gümrük birliği nedeniyle uyguladığı oran %4,67'dir[58].

Ekonomik yapıda meydana gelen bu yapısal dönüşümlerle birlikte, Türkiye ekonomisinde 1990'lı yılların başından itibaren kamu kesiminin gelir-gider dengesi iyice kötüleşmiş, ödemeler bilançosu açıkları çok yüksek seviyelere ulaşmış, serbestleştirilen sermaye girişini özendirmek için yükseltilen faiz oranları karşısında ülkeye giren yabancı sermaye spekülatif pozisyonlar yaratarak, döviz kurlarının yükselmesine dolayısıyla belirsizlik ortamının oluşmasına neden olmuştur. Bir dış etken

[56] Kazgan, s. 156.
[57] Taşkın, s. 151.
[58] İthalat Politikası Araçları (2. paragraf), Erişim: http://www.dtm.gov.tr/ead/strateji/III-4.htm [10 Mart 2006]

olan Körfez Savaşı'nın olumsuz etkileriyle birlikte de, Türkiye 1994 yılında ekonomik krize girmiş ve bu kriz sonucunda 5 Nisan Kararları olarak bilinen Ekonomik İstikrar Programı uygulama konulmuştur.

2.1.1. İhracatın Yapısal Değişimi

Türkiye'de 1960'lı yılların başından itibaren uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikası ve bu politikayı tamamlayan aşırı değerlendirilmiş döviz kuru politikası ile beraber 1963-1973 yılları arasında ihracat ve ithalat yapısında önemli bir değişiklik görülmemiştir. 1963 yılı sonunda, 368 milyon dolar seviyesinde olan toplam ihracat, 1968'de 496 milyon dolar, 1972 sonunda ise 884 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Gerçekleşen ithalat ise 1963'te 688 milyon dolar, 1968'de 764 milyon dolar ve 1972 yılı sonunda ise1.56 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

1960'lı yılların ortalarında dış ticaret açığı azalırken, 1970'li yıllara girilirken bu durum tersine dönmüş ve dış ticaret açığı yükselmeye başlamıştır. Bu yıllarda döviz kıtlığı yaşayan Türkiye ekonomisi her ne kadar 1960'lı yılların ortalarından itibaren devalüasyon beklentisi içine girmişse bile, Hükümet ilk anda katlı kur uygulaması ile dış ticaret açıklarını kapatmaya çalışmış, 1970 yılının Ağustos ayına gelindiğinde ise dış kredi çevrelerinin de baskısıyla, 1 ABD doları 9 TL'den 14.85 TL'ye yükseltilmiştir.Ayrıca, ihracatı özendirmek için vergi indirimleri ve kredi kolaylıkları sağlanmış, miktar kısıtlamalarında değişiklik yapılmış, iç fiyatlarda ayarlamalara gidilmiş, faiz ve iskonto oranları yükseltilmiştir[59].

1970'li yıllarda yapılan devalüasyonun etkisi ve hammadde fiyatlarında meydana gelen yükseliş nedeniyle dış ticaret hadlerinin lehe dönmesi sonucu, o yıllarda hammadde ve tarım ürünü ihracatçısı konumunda olan Türkiye'nin ihracatı, 1970'li yılların başında artış eğilimine girmiş ve 1970'de 588 milyon dolar olarak gerçekleşen ihracat, 1973 yılı sonunda 1.31 milyar dolar civarına yükselerek, bu süreç içinde %124'lük bir artış göstermiştir.

[59] Şahin, s. 151.

1974 yılında beliren Kıbrıs Barış Harekatı ve bunun neticesinde uygulanan ambargolar, ülke içinde yaşanan siyasi kargaşa ve özellikle de bu yıl patlak veren petrol krizinin de etkisiyle, dış ticaret hadleri aleyhe dönmüş ve Türkiye'nin ihracatındaki artış trendi sona ererek, ihracat 1975 yılında bir önceki yıla oranla %8.6'lık bir düşüş gerçekleştirmiştir.

Tablo 14: Türkiye'nin Dış Ticaret Hadleri (1973-1984)

1973	**1974**	**1975**	**1976**	**1977**	**1978**
100	79,5	71,4	76,7	79,4	73,8
1979	**1980**	**1981**	**1982**	**1983**	**1984**
73,7	56,9	52,1	49,7	49	55,3

Kaynak: Şahin, s. 165; Uludağ- ve Arıcan s. 254.

Petrol krizi ile beraber petrol fiyatlarında meydana gelen dört kat artış sonucu, uluslararası bankalar ellerinde biriken "petrol dolarları"nı, batı ülkelerinin krizle birlikte içine düştükleri stagflasyondan kurtarmak için çok düşük faizle kredi vermeye başlamışlardı. Buradaki amaç, diğer ülkelere kredi vererek iç piyasalarını canlandırmak ve buna bağlı olarak karşı tarafın ithalatını, bir başka deyişle kendi ihracatlarını arttırmak suretiyle sermayelerinin kar haddini yükseltmekti. Türkiye batılı ülkelerce uygulanan bu tuzağın farkına varmayarak, hiç düşünmeden düşük faizli ve büyük çaplı bir borçlanmaya girişiyor ve bu aşırı borçlanma sonucu, 1975-1977 yıllarında iç kaynak dengesi açığı GSMH'nin %6'sına, Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (KKBG) ise GSMH'nin %6.5'ine yükseliyordu. Bunun sonucu olarak 1978 yılına gelindiğinde, Türkiye mevcut borçlarını ödeyemez duruma düşüyor ve IMF istikrar programına geçiyordu. Ayrıca, bu yıl itibariyle AET ile olan ilişkilerini 5 yıl süreyle donduruyordu[60].

1970'li yıllardan sonra ithalatta liberasyon için yapılan düzenlemeler ve 1973'te imzalanan Katma Protokol çerçevesinde yerine getirilen gümrük indirimi ve uyumları sonucu ithalat teşvik edilmesine rağmen, ihracatı teşvik için herhangi bir uygulamaya gidilmiyordu. 1970'li yıllar boyunca yapılan devalüasyonların oranı da enflasyon oranının gerisinde tutulduğundan, bu devalüasyonlar ihracatı özendireceği

[60] Kazgan, ss. 105-106.

yerde ithalatı özendiriyordu. Ülkenin büyük miktarda kredi borcuna girmesi ve geçen yıllara oranla dış rekabetten daha az korunan bir iç piyasa yaratılmasına rağmen, iç piyasanın üreticiler için cazipliğini koruması ve dünya genelinde tarım ürünleri fiyatının düşmesi nedeniyle, Türkiye'nin genel ihracatı 1980 yılına kadar dengesiz bir eğilim izliyor ve istenilen seviyelere ulaşamıyordu.

24 Ocak Kararları ile birlikte ithal ikameci kalkınma stratejisi terk edilip, ihracata dayalı kalkınma stratejisi belirlenmiş; bu strateji değişikliğiyle beraber özellikle 70'li yıllarda etkin bir teşvik sağlanamayan ihracata, küreselleşen dünya ile bütünleşmek ve sanayiyi uluslararası standartlara yaklaştırmak için teşvikler sağlanmaya başlanmıştır. Bu kapsamda özellikle emek-yoğun, yerli hammaddelere dayanan ve uluslararası piyasada rekabet gücümüzün daha yüksek olduğu sektörlerin desteklenmesi öngörülmüş; bununla birlikte, ihracata etkin bir zemin kazandırabilmek için ulaşım, haberleşme ve diğer alt yapı yatırımlarına önem verilmiş ve döviz piyasasında gerçekleştirilen devalüasyonlarla beraber, sabit kur sisteminden günlük olarak ayarlanan esnek kur sistemine geçilmiştir. Bu düzenlemelerin yanında, ihracatın kredi ve sigorta yoluyla desteklenmesi ve ihracatçıların dış pazardaki rekabet gücünü arttırabilmek için 1987 yılında Türk Eximbank kurularak faaliyete geçirilmiştir[61].

Bu dönem itibariyle uygulanan teşvik kararları ile genel olarak üretimi arttırma ve iç talebi kısarak ihraç miktarını yükseltmek amaçlanmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz düzenlemelerin yanı sıra, teşvik kapsamında, desteklemeye tabi ürünlerin ihracatında yapılacak kesintilerden oluşan Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonunun, ihracatın finansmanında kullanılması esası getirilmiştir. Bununla beraber, ihracat yoluyla elde edilen dövizlere transfer hakkı tanınmış, sınai üretiminde kullanılan girdilerin ithalinde gümrük muafiyeti sağlanmış, ihracat kredilerini yönlendirmek için, kredi veren banka ve sigorta kurumlarına vergi, resim ve harç muafiyeti tanınmış, ihracatçılara mali teşvik, vergi iadesi ve gelir vergisi istisnası sağlanmıştır[62].

İhracatta uygulanan bu teşviklerin neticesinde, 1980 yılı sonunda 2.91 milyar dolar olan ihracat, 1982 yılında 5.74 milyar dolar seviyesine yükselerek, %97.5

[61] G. Müge Varol, *Cumhuriyetin 80. Yılında 1923-2003 Türk Dış Ticaretinin Gelişiminin Kısa Tarihçesi*, Dış Ticaret Dergisi (Özel Sayı), Ekim 2003, ss. 159-160.
[62] Uludağ ve Arıcan, s. 210.

oranında bir artış gerçekleştirmiştir. 1982 yılı başında küçük ve büyük bankerlerin iflaslarıyla başlayıp, küçük ölçekli bankaların batması şeklinde son bulan para piyasası krizi nedeniyle, çok sayıda işyeri iflas etmiş ve bu krizin ekonomiye maliyeti GSMH'nin %2.5'i gibi bir düzeye ulaşmıştır[63]. Bu krizle beraber, 1982 yılında Latin Amerika'daki ülkelerin içine düştükleri borç ödeyememe durumu ve petrol ithalatçısı ülkelerde ağırlaşan koşullar nedeniyle, dış talepte meydana gelen azalmanın da etkisiyle, ihracat 1983 yılında bir önceki yıla oranla %0.3 lük bir düşüş göstermiştir.

Genel itibari ile; 24 Ocak 1980'de yapılan yüksek oranlı devalüasyon ve bu tarihten itibaren yapılan küçük oranlı devalüasyonların oranı enflasyon hızının üzerinde tutularak, TL'nin reel efektif değeri düşürülmüş, bir başka ifadeyle eksik değerlendirilmiş kur politikası izlenmiştir. Bu uygulamanın etkisiyle, 1980'li yıllarda ihracat miktarının genel eğiliminde olumlu gelişmeler yaşanmış ve ihracat miktarı 1988 yılı sonunda 11.66 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. 1988 ve 1989 yıllarında stagflasyon sürecine giren Türkiye'de, hem büyüme hızı %1.5'e düşmüş hem de ihracat miktarı yeterli düzeye ulaşamamıştır. Hatta söz konusu stagflasyonun etkisiyle 1989 yılı ihracat miktarı, bir önceki yıla oranla %0.3 lük bir azalma göstermiş ve 11.62 milyar dolar düzeyine gerilemiştir. Bu yıllarda ihracatta durgunluk yaşayan ekonomide diğer sorunlara nazaran daha ön plana çıkan ve diğer sorunlarında kaynağını oluşturan en önemli olumsuzluk, Türkiye'nin dış borç stokunda meydana gelen yükseliştir. Bu dönemde dış borç hem miktar olarak yükselmiş, hem de vade yapısı değişikliğe uğrayarak, kısa vadeli borçların toplam dış borç stoku içindeki payı artmıştır.

1980 sonrası ihracat artışları incelendiğinde; ihracat bileşimi içinde imalat sanayi ihracatının toplam sanayi ihracatı içindeki payının (E_m / E)1965'te 0,20 iken 1980'de 0,36'ya, 1990'da ise 0,79'a yükseldiği görülmektedir. İmalat sanayi ihracatının GSMH içindeki payı (E_m /Y) ise; 1965'te 0,01 iken 1980'de %100 artarak 0,02'ye, 1988'de ise 0,16 ya yükselmiştir. İmalat sanayi ihracatında yaşanılan bu olumlu gelişmeye rağmen, imalat sanayi katma değerinin GSMH içindeki payı (Y_m / Y), 1965'te 0,13 iken, 1990'da çok düşük bir artış göstererek 0,21 seviyesine çıkmıştır. Bununla beraber, yatırımların GSMH içindeki payına (I / Y) bakıldığında ise 1965

[63] Kazgan, s. 135.

yılında 0,15 olan oranın, 1990 yılı sonunda 0,21 seviyesine yükselerek önemli bir artış sağlayamadığı görülmektedir. Bu verilerden elde edilecek sonuç; 1980'lerden itibaren imalat sanayi ihracında görülen artışın, var olan üretim kapasitelerine dayalı sanayi ihracatını yansıttığı ve yatırım sürecinin beklenilen gelişmeyi gösteremeyerek hızını kaybettiği yönündedir[64].

Tablo 15: İmalat Sanayinin Bileşimi

	1965	**1970**	**1977**	**1980**	**1985**	**1988**	**1990**
$\mathbf{E_m / E}$	0,20	0,17	0,33	0,36	0,75	0,77	0,79
$\mathbf{E_m / Y}$	0,01	0,01	0,01	0,02	0,12	0,16	0,10
$\mathbf{Y_m / Y}$	0,13	0,15	0,17	0,17	0,19	0,19	0,21
I / Y	0,15	0,19	0,23	0,19	0,18	0,24	0,21

Kaynak: DPT, Dış Ekonomik İlişkiler, 3. İzmir İktisat Kongresi (4-7 Haziran 2002), s. 103.

1980'li yıllarda ihracatın artışında rol oynayan diğer etkenler ise; daha öncede belirttiğimiz üzere bu yıllarda enflasyon hızının üzerinde yapılan devalüasyonlar ve iç talebin kısılmasına bağlı olarak üretimin iç pazardan dış pazara doğru yönelmesidir. İmalat sanayi katma değerinin GSMH içindeki payında fazla bir atış görülmemesine rağmen, imalat sanayi ihracatının GSMH içindeki payının 1980'den sonra hızlı bir artış göstermesi de üretimin iç pazardan dış pazara kaydığının bir göstergesidir. Bu noktada değinilmesi gereken bir diğer unsurda, 1980'li yıllarda ihracatı teşvik kapsamında uygulanan vergi iadelerinin, üreticilerden ziyade dış ticaret şirketlerine yaraması ve bunun sonucunda verimlilik, teknoloji ve kalitede meydana gelebilecek yükselişten çok ticaret kesiminde yoğunlaşmaya neden olmasıdır[65]. Ülkedeki iç fiyatları, dış fiyatlar seviyesine indirgeyebilmek için uygulanan bu tür bir sübvansiyon yoluyla, ilgili ülke için kısa dönemde yapay bir rekabet gücü sağlanabilmesine rağmen; Türkiye'de rant kaynağı olarak kullanıldığı için "hayali ihracat" yapılmasına neden olmuş ve kimi tahminlere göre yapılan hayali ihracatın 1980 yılı ortalarında ulaştığı yıllık değer 1 milyar doları bulmuştur.

[64] DPT, *3. İzmir İktisat Kongresi* (4-7 Haziran 2002), s. 102.
[65] DPT, *3. İzmir İktisat Kongresi* (4-7 Haziran 2002), s. 104.

1990 yılına gelindiğinde, özellikle Amerika ve Japonya başta olmak üzere, OECD ve Avrupa ülkelerinde görülen şiddetli durgunluğun etkisiyle, dış talebin azalmasına bağlı olarak Türkiye'nin ihracatı da durgun bir seyir izlemiş ve 1990-1993 döneminde, ihracat %18.5'lik bir artış göstererek 1993 yılı sonunda 15.34 milyar dolara ulaşmıştır. 1994 yılında alınan 5 Nisan Kararlarıyla beraber, 27 Ocak 1994'te 1 dolar 17.302 TL iken 7 Nisan 1994'te 1 dolar 40.053 TL'ye yükseltilerek yapılan yüksek oranlı devalüasyon sonucu, 1993 yılına kadar durgun giden ihracat belirli ölçüde canlanmış ve 1994 ve 1995 yıllarında sırasıyla bir önceki yıla oranla %18 ve %19.5'lik artış göstermiştir.

Küreselleşmenin, S.S.C.B.'nin parçalanmasının ardından yayılmaya başladığı 1990 yılı ortalarında Türkiye, Dünya Ticaret Örgütünü kuran ve dünya ticaretinin önündeki engelleri kaldırmak için yeni düzenlemeler getiren Uruguay Round Nihai Senedine taraf olmuş ve 1996 yılı başı itibariyle, AB ile 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı Çerçevesinde Gümrük Birliği oluşturmuştur. Bu üyeliklerle beraber, dış ticarette gerekli uyum çalışmaları yapılmış ve İhracatı Teşvik Mevzuatı'nda yapılan radikal değişikliklerle, Dahilde ve Hariçte İşleme Rejimi ile 01.06.1995 tarihinden itibaren şekil değiştiren yeni Devlet Yardımları uygulamasına geçilmiştir[66].

1997 yılında yaşanan "Asya Krizi" ve bu ülkelerde beliren talep daralması, Türkiye'nin ihracatını da etkilemiş ve bu yılın ilk yarısındaki olumlu gelişmelere rağmen yıl sonu ihracatı, bir önceki yıla oranla %13.1'lik bir artış göstererek 26.26 milyar dolar civarına ulaşmıştır. Asya Krizinin Türkiye'nin ihracatına olan bir diğer olumsuz etkisi de, yaşanılan kriz sonrası bu ülkelerde yapılan yüksek oranlı devalüasyonların Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemesidir.

1998 yılında, Asya'daki krizden etkilenen Rusya Federasyonu'nun da krize girmesi, Türkiye'nin 1998 ve 1999 yılı başta olmak üzere diğer yıllardaki ihracatını da etkilemiştir. 1997 yılında yapılan 2.06 milyar dolar ihracatla, Almanya'dan sonra en çok ihracat gerçekleştirdiğimiz ülke olan Rusya'ya, 1998 yılında 1.34 milyar dolar, 1999'da ise 589 milyon dolar ihracat gerçekleştirebilmişizdir. Rusya'da yaşanan bu krizin etkisiyle birlikte, 1998 ve 1999 yıllarında ihracat neredeyse hiçbir gelişme

[66] Varol, s. 161.

gösterememiştir. 1999 yılında ihracatın bir önceki yıla oranla %1.4'lük bir düşüş göstermesindeki bir diğer önemli etken ise, GSMH'nin bir önceki yıla göre %6.1 oranında küçülmesini sağlayan 17 Ağustos Marmara Depremidir.

9 Aralık 1999 tarihinde IMF destekli uygulamaya konulan İstikrar Programı çerçevesinde enflasyonun üç yıl içinde tek haneli rakama düşürülmesi için kurun çıpa olarak kullanıldığı bir programa geçilen Türkiye'de, 2000 yılında dünya hasıla ve ticaretindeki olumlu gelişmelere rağmen, Euro/Dolar paritesinde Euro aleyhine yaşanan değişim ve ham petrol fiyatlarındaki maliyet arttırıcı etki sonucu, ihracatta istenilen gelişme sağlanamamıştır. Ayrıca, 199 yılında uygulamaya başlanılan kur politikasının TL'yi reel olarak değerli kılması da, ihracatın artış eğilimini azaltıcı etkide bulunmuş ve bu etkiler sonucu ihracat, 1999 yılına oranla %4.5'lik bir artışla 27.8 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir[67].

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sonrasında iç piyasadaki talep daralması ve gerçekleştirilen devalüasyon sonucu ihracat, bir önceki yıla oranla %12.8 artarak 31.3 milyar dolara yükselmiştir. Bu yıldan itibaren de, ihracatımız, dünya ölçeğinde de yaşanan olumlu gelişme ile birlikte artış eğilimine girmiş ve bu artış, 2002 yılından itibaren süreklilik kazanarak, her yıl %30'u aşan oranlarda yükselişini sürdürmüştür. Bu artışın sağlanmasında, bu yıllarda Türkiye'ye giren yabancı sermayeyle beraber, reel işgücü maliyetlerindeki düşüş, verimlilikteki artış eğiliminin sürmesi ve faiz oranlarının düşmesi nedeniyle sağlanan finansman kolaylıklarının da etkisi olmuştur. Ayrıca, 2000'li yıllardan itibaren, Türk firmalarının ihracatımız için yaptıkları tanıtım ve pazarlama girişimlerinin de büyük katkısı olmuştur.

[67] Varol, s. 163.

Tablo 16: Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi (Bin$)

	İHRACAT		İTHALAT		DENGE	
Yıllar	**Değer**	**Değişim %**	**Değer**	**Değişim%**	**Değer**	**Değişim%**
1973	1,317,083	48,8	2,086,213	33,5	-769,130	13,5
1974	1,532,182	16,3	3,777,501	81,1	-2,245,319	191,9
1975	1,401,075	-8,6	4,738,558	25,4	-3,337,483	48,6
1976	1,960,214	39,9	5,128,647	8,2	-3,168,433	-5,1
1977	1,753,026	-10,6	5,796,278	13	-4,043,252	27,6
1978	2,288,163	30,5	4,599,025	-20,7	-2,310,862	-42,8
1979	2,261,195	-1,2	5,069,432	10,2	-2,808,237	21,5
1980	2,910,122	28,7	7,909,364	56	-4,999,242	78,0
1981	4,702,934	61,6	8,933,374	12,9	-4,230,440	-15,4
1982	5,746,170	22,2	8,842,541	-1,0	-3,096,371	-26,8
1983	5,727,833	-0,3	9,235,001	4,4	-3,507,168	13,3
1984	7,133,602	24,5	10,756,923	16,5	-3,623,321	3,3
1985	7,958,009	11,6	11,343,375	5,5	-3,385,366	-6,6
1986	7,456,724	-6,3	11,104,770	-2,1	-3,648,046	7,8
1987	10,190,048	36,7	14,157,805	27,5	-3,967,757	8,8
1988	11,662,023	14,4	14,335,396	13	-2,673,373	-32,6
1989	11,624,695	-0,3	15,792,145	10,2	-4,167,450	55,9
1990	12,959,291	11,5	22,302,129	41,2	-9,342,838	124,2
1991	13,593,541	4,9	21,047,047	-5,6	-7,453,506	-20,02
1992	14,719,155	8,3	22,870,469	8,7	-8,151,314	9,4
1993	15,348,244	4,3	29,429,211	28,7	-14,080,967	72,7
1994	18,105,166	18,0	23,270,021	-20,9	-5,164,854	-63,3
1995	21,636,476	19,5	35,707,520	53,4	-14,071,043	172,4
1996	23,224,465	7,3	43,626,690	22,2	-20,402,225	45,0

	İHRACAT		İTHALAT		DENGE	
Yıllar	**Değer**	**Değişim %**	**Değer**	**Değişim%**	**Değer**	**Değişim%**
1997	26,261,072	13,1	48,558,721	11,3	-22,297,649	9,3
1998	26,973,952	2,7	45,921,392	-5,4	-18,947,440	-15
1999	26,587,225	-1,4	40,671,272	-11,4	-14,084,047	-25,7
2000	27,774,906	4,5	54,502,821	34,0	-26,727,915	89,8
2001	31,334,216	12,8	41,399,083	-24,0	-10,064,867	-62,3
2002	36,059,089	15,1	51,553,797	24,5	-15,494,708	53,9
2003	47,252,836	31,0	69,339,692	34,5	-22,086,856	42,5
2004	63,120,949	33,6	97,539,766	40,7	-34,418,817	55,8
2005	73,414,300	16,3	116,553,400	19,5	-43,139,100	25,3
2006	85,528,416	16,5	139,480,361	19,7	-53,951,945	25,1

Kaynak: DTM-Ekonomik araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, *Dış Ticaret ve Başlıca Ekonomik Göstergeler*, Kasım 2005, ss. 3-4.

2.1.1.1.Sektörlere Göre İhracat

Türkiye'nin ana sektörlere göre ihracatı incelendiğinde; 1950 yılındaki tarım ihracatının, toplam ihracat içindeki payının %93 civarında olduğu, planlı dönemin başlangıcı ile beraber uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikasıyla beraber bu oranın 1960'da %76.9'a, 1970 de ise 1960 yılına oranla pek bir gelişme göstermeyerek %74.9'a gerilediği görülmektedir. Tarım ihracatının toplam ihracattaki payı 1950-1970 döneminde 18 puanlık bir azalma gösterirken, bu azalmanın 17 puanlık kısmı sanayi ihracatı artışı, geriye kalan 1 puanlık kısmı ise madencilik ürünleri ihracatı artışıyla karşılanmıştır. 1970 yılından sonra, tarım ve madencilik ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payı, genel olarak sürekli bir azalma eğilimine girerken, bu sektörlerin paylarındaki azalış, sanayi ürünleri ihracı payının giderek artması ile telafi edilmiştir.

24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte, ihracata dayalı sanayileşme politikasının uygulandığı bir döneme giren Türkiye'de, sanayi sektörünün öncü sektör olarak seçiminin devam ettirilmesi ve yapılan devalüasyonlar ile sanayi sektörüne sağlanan teşvikler sonucu, sanayi sektörünün toplam ihracat içindeki nispi payı hızlanarak

artmıştır. Nitekim, 1980'de toplam ihracat içinde %36'lık bir paya sahip olan sanayi ürünleri ihracatı, 1983 yılında %63.9'luk bir pay almıştır.

Tarım ürünleri ihraç payının azalmasının nedenlerinden biri, bu sektörde ülke içinde yaşanan verimlilik düşüşüne karşın, uluslararası piyasalarda yaşanan verimlilik artışının da etkisiyle, 1970'lerden itibaren dünya ölçeğinde yaşanan ekonomik durgunluk sonucunda, tarımsal ürün fiyatlarının 1980'lerden itibaren giderek düşmesidir. Diğer bir neden ise, 1980 sonrası düzenlenen ihracatı teşvik kapsamında sadece sanayi sektörünün özendirilmesi, tarım kesiminin bu teşvikin dışında tutulması ve bu yıllarda yapılan devalüasyonlarla birlikte tarım ürünleri fiyatının giderek daha da kötüleşmesidir. Son olarak, Türkiye'nin AB ile oluşturduğu Gümrük Birliğinin tarım ürünlerinin hareketliliğini kısıtlayıp, sadece sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsaması ve bu ürünlere serbestlik tanımasının da etkisiyle, sanayi ürünleri ihracı miktar ve pay olarak yükselmiş, tarım ürünlerinin ki ise düşüş göstermiştir.

Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırmasına göre yapılan sektör sınıflandırmasına bakacak olursak, Türkiye'nin 1995 yılı sonu itibariyle gerçekleştirdiği 21.6 milyar dolarlık toplam ihracatın, 2004 yılı sonu itibariyle 63.1 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. Türkiye'nin 1995 yılından itibaren gerçekleştirdiği tarımsal ürün ihracatında, gıda maddeleri ihracı genel olarak %90'lık bir paya sahipken, tarımsal hammaddeler, dokumacılık ve hazır giyim sanayi sektörleri başta olmak üzere yerli üretimde yoğun olarak kullanıldıkları için pek bir varlık gösterememiştir. 1980 sonrası, emek yoğun ve yerli hammaddelere dayanan sektörler desteklendiğinden, Türkiye'nin sanayi ürünleri ihracatında tekstil, hazır giyim ve demir çelik ürünleri ihracı önemli bir konuma gelmiş ve bu pozisyonlarını günümüze kadar korumuşlardır. Bu tabloda dikkat edileceği üzere Türkiye, özellikle 2000 yılından itibaren, makineler ve ulaşım araçları ihracında önemli artış kaydetmiş; bu artışa neden olan en önemli etken ise, otomotiv sanayi ürünleri ihracında meydana gelen hızlı yükselişler olmuştur.

Türkiye'nin ihracatının Geniş Ekonomik Kategoriler (BEC) itibariyle yer aldığı tabloda, 1990 yılında toplam 12.96 milyar dolar olan ihracat, yıllık ortalama %12 oranında yükselerek 2004 yılı sonunda 62.9 milyar dolara ulaşmıştır. Tablodan görüldüğü üzere yatırım malları ihracatının toplam ihracat içindeki payı, 15 yıllık süre

içinde hızlı bir şekilde artmıştır. 1990 yılında yüzde 2,2 olan bu oran, 2004 yılında yüzde 10,4'e yükselmiştir. Diğer taraftan, ara malı ihracatının oranında yaklaşık 5,2 puanlık bir azalma meydana gelmiştir. Tüketim malı ihracatının payı ise 2002 ve 2003 yılları da dikkate alındığında pek değişmemiştir. Bu durum, ihracatın kompozisyonundaki önemli bir değişikliğe işaret etmekte ve önceki yıllarda ihraç edilen ara mallarının, giderek ülke içindeki nihai mal imalinde kullanılmaya başlandığını ve üretilen bu nihai malların da ihraç edildiğini göstermektedir. Bir başka deyişle, daha önce büyük oranda ihraç edilen ara malları, yavaş yavaş yatırım ve tüketim malları üretimi ve ihracatına yönelmiştir[68].

Tablo 17:İhracatın Dağılımı (BEC) Milyon $

Yıllar	Yatırım Malları	Ara Malları	Tüketim Malları	Toplam	Toplam İhracat içindeki Payları%		
					Yatırım Malları	Ara Malları	Tüketim Malları
1990	284	6,050	6,625	12,959	2,2	46,7	51,1
1991	340	6,370	6,883	13,594	2,5	46,9	50,6
1992	487	6,392	7,840	14,719	3,3	43,4	53,3
1993	542	6,589	8,217	15,348	3,5	42,9	53,5
1994	722	8,222	9,161	18,105	4,0	45,4	50,6
1995	831	8,946	11,860	21,636	3,8	41,3	54,8
1996	1,123	9,571	12,530	23,224	4,8	41,2	54,0
1997	1,327	10,918	14,016	26,261	5,1	41,6	53,4
1998	1,412	11,007	14,554	26,974	5,2	40,8	54,0
1999	1,821	10,634	14,132	26,584	6,8	40,0	53,2
2000	2,176	11,565	13,986	27,727	7,9	41,7	50,4
2001	2,659	13,368	15,262	31,289	8,5	42,7	48,8
2002	2,790	14,657	18,465	35,912	7,7	40,8	51,5
2003	4,344	18,494	24,125	46,963	9,2	39,4	51,4
2004	6,531	25,899	30,502	62,932	10,4	41,1	48,5
2005	7,998	30,290	34,835	73,123	10,9	41,4	47,7
2006	9,423	37,787	37,785	84,995	11,1	44,5	44,4

Kaynak: DTM, *Dış Ticaret ve Başlıca Ekonomik Göstergeler*, s. 30; Ertekin, s. 3.

[68] Ertekin M (Mart 2005), Sektörler İtibariyle Üretim-Dış Ticaret İlişkisi ve Rekabet Koşulları, ss. 3-4, Erişim: www.dtm.gov.tr/ead/ticaret/URETIM/DT-UR.doc[10 Mart 2006].

Tablo 18: Ana Sektörlere Göre İhracat (*)

(Milyon $)

	TARIM	TOPLAM İÇİNDEKİ % PAYI	MADENCİLİK	TOPLAM İÇİNDEKİ % PAYI	SANAYİ	TOPLAM İÇİNDEKİ % PAYI	TOPLAM
1950	245	92,9	15	5,6	4	1,4	263
1960	244	76,0	20	6,1	58	17,9	321
1970	441	74,9	39	6,6	109	18,4	589
1980	1.672	57,4	191	6,6	1.047	36,0	2.910
1983	1.881	32,8	189	3,3	3.658	63,9	5.728
1984	1.749	24,5	240	3,4	5.145	72,1	7.134
1985	1.719	21,6	244	3,1	5.995	75,3	7.958
1986	1.886	25,3	247	3,3	5.324	71,4	7.457
1987	1.853	18,2	272	2,7	8.065	79,1	10.190
1988	2.341	20,1	377	3,2	8.943	76,7	11.662
1989	2.012	17,3	411	3,5	9.170	78,9	11.625
1990	2.249	17,4	326	2,5	10.349	79,9	12.959
1991	2.585	19,0	285	2,1	10.686	78,6	13.593
1992	2.134	14,5	267	1,8	12.286	83,5	14.715
1993	2.292	14,9	233	1,5	12.794	83,4	15.345
1994	2.301	12,7	263	1,5	15.518	85,7	18.106
1995	2.133	9,9	391	1,8	19.089	88,2	21.636
1996	2.455	10,6	228	1,0	20.237	87,1	23.225
1997	2.679	10,2	404	1,5	23.132	88,1	26.261
1998	2.700	10,0	364	1,3	23.874	88,5	26.974
1999	2.394	9,0	385	1,4	23.755	89,3	26.587
2000	1.973	7,1	400	1,4	25.340	91,2	27.775
2001	2.234	7,1	349	1,1	28.695	91,6	31.334
2002	2.038	5,7	387	1,1	33.549	93,0	36.059
2003	2.121	4,5	469	1,0	44.378	94,0	47.253
2004	2.542	4,0	649	1,0	59.579	94,3	63.167
2005	3.329	4,5	810	1,1	68.813	93,6	73.475
2006	3.457	4,1	1.146	1,3	80.010	94,0	85.141

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2003), Ocak 2004, s. 37;DPT, Temel Ekonomik Göstergeler

(*) 1989 Yılından İtibaren ISIC-REV3 Sınıflamasına Göredir.

Tablo 19: Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırmasına Göre İhracatın Sektörel Dağılımı (SITC-REV.3)

milyon $

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	Ocak-Eylül 2004	Ocak-Eylül 2005	Değişim%
1.TARIMSAL ÜRÜNLER	4,554	4,950	5,470	5,053	4,442	3,855	4,349	4,052	5,257	6,501	4,360	5,628	29,1
i.Gıda Maddeleri	4,239	4,557	5,133	4,688	4,084	3,543	3,997	3,668	4,735	5,891	3,908	5,196	33
ii.Tarımsal Ham Maddeler	315	393	337	365	358	313	352	384	522	610	452	432	-4,4
2.MADENCİLİK ÜRÜNLERİ	1,004	991	992	1,034	1,078	1,157	1,236	1,497	2,011	2,895	2,082	3,258	56,5
i.Maden cevherleri ve döküntüleri	443	418	462	409	423	454	406	455	573	801	565	736	30,3
ii.Mineral yakıtlar ve yağlar	289	275	192	259	337	329	445	691	980	1,429	1,039	1,875	80,5
iii.Demir dışı metaller	272	298	338	365	319	374	386	351	458	664	479	647	35,2
3.SANAYİ	16,064	17,256	19,769	20,866	21,023	22,699	25,661	30,288	39,594	53,440	38,321	43,731	14,1
i.Demir ve çelik	1,972	1926	2,248	1,824	1,737	1,865	2,500	2,831	3,342	6,004	4,265	4,297	0,8
ii.Kimyasallar	891	999	1,159	1,1152	1,121	1,243	1,367	1,523	1,893	2,566	1,840	2,229	21,1
iii.Diğer yarı mamuller	1,456	1,602	1,575	2,035	2,054	2,280	2,625	3,140	4,143	5,490	3,977	4,864	22,3
iv.Makineler ve ulaşım araçları	2,405	3,013	3,364	4,092	5,037	5,740	7,153	8,632	12,370	18,275	12,864	15,362	19,4
v.Dokumacılık ürünleri	2,532	2,724	3,352	3,557	3,478	3,706	3,943	4,268	5,262	6,428	4,608	5,129	11,3
vi.Hazır giyim	6,121	6,076	6,697	7,074	6,516	6,586	6,661	8,094	9,962	11,193	8,284	8,864	7,0
vii.Diğer tüketim malları	687	918	1,065	1,132	1,080	1,279	1,413	1,800	2,622	3,483	2,483	2,986	20,2
4.DİĞER ÜRÜNLER	14	28	30	22	45	63	89	222	391	285	225	321	42,7
TOPLAM	21,636	23,224	26,261	26,974	26,587	27,775	31,334	36,059	47,253	63,121	44,988	52937	17,7

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Hazine İstatistikleri (1980-2003), s. 163; DTM,Dış Ticaret ve Başlıca Ekonomik Göstergeler, ss. 3-4.

2.1.2. İthalatın Yapısal Değişimi

Türkiye'de, 1963 yılında uygulamasına başlanılan kalkınma planlarında, yeni sanayi dallarının, yerli ara malları arzını arttırması amaçlanmış fakat bu amaca ulaşılamamıştır. Birinci ve İkinci BYKP dönemlerinde, tüketim mallarında ithal ikamecilik gerçekleştirilmiş olmasına karşın, ara ve yatırım mallarında (özellikle yatırım mallarında) bu başarı sağlanamamıştır. Genişleyen tüketim malları üretiminin, ara ve yatırım malları talebi dışa bağımlı hale geldiğinden, söz konusu malların ithalatı artmış ve sonuç itibariyle; bilinçsiz bir şekilde izlenen ithal ikameci sanayileşme politikası çerçevesinde, ikinci aşama olan ara ve yatırım mallarının yerli üretimi, yeni kurulan sanayi dallarının ara ve yatırım malları talebini gerekli ölçülerde karşılayamadığından, "negatif ithal ikamesine" yol açılmış ve bir birimlik ithal ikamesi için daha fazla ithalat yapılmıştır. Bunun sonucunda, ithalatta dışa bağımlılık ve döviz talebi artmış, üretimde kapasite kullanım oranı %50'lerin altına inmiştir[69]. Nitekim, 1960 yılında %4,5 olan İthalat/GSMH oranı, 1970 yılında %7'ye yükselmiştir. Bu dönemde ithalattaki artışın yanı sıra, iç piyasanın korunması nedeniyle cazip bir konuma gelmesi nedeniyle, ihracatta beklenen düzeye ulaşılamamasının da etkisiyle, ihracatın ithalatı karşılama oranı, 1960 yılında %68,6 iken 1970 yılında %62,1'e gerilemiştir.

1974 yılında yaşana petrol krizi sonucu, özellikle ithal edilen sınai ürünleri fiyatındaki artışla beraber ithalat, 1973 yılına oranla %81,1 artış göstererek 3,77 milyar dolar civarına yükselmiştir. Bu yıl meydana gelen petrol kriziyle beraber, Kıbrıs Barış Harekatının da yarattığı siyasi olumsuzluklar nedeniyle, 1973 yılında %63,1 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, bilhassa ithalat miktarındaki artışın ihracata oranla çok daha yüksek düzeyde seyretmesi nedeniyle, 1974 yılında %40,6'ya, bir önceki yıla göre miktar olarak %8,6 oranında daralan ihracatın etkisiyle de 1975'te %29,6'ya gerilemiştir.

1970'li yıllarda ithalatı bu ölçüde arttıran etkenler arasında; ,ithalattan alınan gümrük vergilerinin azaltılarak, 1971'de ortalama %41,8 olan oranın 1975'te %27,7'ye indirilmesi, devalüasyon oranlarının enflasyon oranlarının gerisinde tutulmasıyla

[69] Karluk, *Türkiye Ekonomisi*, s. 236.

TL'nin reel olarak efektif değerinin yükseltilmesi, 1970'de %37,7 olan ithalattaki liberasyon oranının, 1974'te %62'ye yükseltilmesi, yurt dışından gelen işçi dövizleri, döviz rejiminin gevşetilerek sermaye ithalinin kolaylaştırılması ve bu dönemde sağlanan büyük miktardaki dış krediler yer almaktadır. Ayrıca, 1973 yılında imzalanan Katma Protokol çerçevesinde, 1973 ve 1976 yılında gümrük indirim ve uyumu ile liberasyon oranlarında öngörülen hükümler uygulanmış (Tablo 10), 1978 yılında ise Toplulukla olan ilişkiler dondurulmuştur[70].

1975-1977 yılları arasında kısa vadeli dış borçlarla beraber, ithalat sırasıyla bir önceki yıla göre %25,4, %8,2 ve %13 oranında artış göstererek 1977 yılı sonunda 5,8 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. 1977 yılında ihracatın da bir önceki yıla oranla %10,6'lık bir düşüş göstermesi sonucu, dış ticaret açığı 4 milyar doları geçmiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı %30,2 seviyesine gerilemiştir.

Dış ticaretteki dengelerin bu ölçüde bozulması, dış kredilerin kesilmesini ve ithalatın tamamen peşin ödeme ile karşılanması gereğini doğurduğundan, bu yıla kadar ithalatı dış kaynaklarla finanse eden Türkiye'de, dış kaynaklarının önünün kesilmesi nedeniyle 1978 ve 1979 yılarında ithalat durgunlaşmış, ihracat artış eğilimine girmiş ve ekonomik büyüme durmuştur[71]. Nitekim, 1998 yılında borçlarını ödeyemez duruma gelen Türkiye ekonomisi stagflasyon içine düşmüş ve ithalat bir önceki yıla oranla %20,7'lik bir düşüş göstererek 4,6 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Bu yüksek oranlı düşüşe karşı ihracatın aynı yıl %30,5 oranında yükselmesi sonucu, ihracatın ithalatı karşılama oranı, %30,2'den %49,8'e yükselmiştir.

24 Ocak 1980 kararlarıyla, ithalat rejimi yavaş yavaş serbestleşmeye başlamış ve miktar kısıtlamaları ile ithal vergileri oranları giderek düşürülmüştür. Bu serbestleşme, 1984 yılından sonra hız kazanmış ve ilk aşamada miktar kısıtlamaları yerini gümrük vergisi artı fonlar yoluyla fiyat korumasına bırakmış; daha önceki yıllarda izne bağlı olarak gerçekleştirilen bir çok ürünün ithali, Toplu Konut Fonu ödenmesi karşılığında serbest bırakılmış, gümrük vergileri %76,3'ten %48,9'a indirilmiştir. 1978 yılında AT ile dondurulan ilişkiler donukluğunu sürdürdüğü için bu

[70] Kazgan, s. 106.
[71] Taşkın, s. 147.

indirimlerin katma protokol kapsamında Topluluğa verilen taahhütlerle bir ilgisi yoktur. 1980'li yılların sonuna gelindiğinde ise, ithalattaki liberasyon oranı %94 seviyesine ulaşmıştır[72].

1980 yılında ihracata dayalı sanayileşme politikası çerçevesinde, ihracata yönelik sağlanan teşvikler itibariyle, ihracatın artış eğilimi, ithalatınkinden fazla olmuş ve 1980 yılında %36,8 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 1989 yılı sonunda %73,6 düzeyine yükselmiştir. Bununla beraber, 1980 yılında ithalat/GSMH oranı %11,3 iken 1989 yılında %15,8'e yükselmiş, buna karşı, ihracat/GSMH oranı aynı yıl itibariyle %4,2'den %10,7'ye yükselmiştir.

1990'lı yılların başında TL'nin konvertibilitesinin ilan edilmesiyle, daha önceden başlatılan mali piyasalardaki serbestleşme hareketi tamamlanmış ve tamamen serbestleşmiştir. 1995 yılında Türkiye'nin DTÖ üyeliği ve 1996 yılında AB ile gerçekleştirdiği gümrük birliğinin, uluslararasındaki ticareti sınırlayan engelleri indirgemeye yönelik tedbirleriyle beraber, reel piyasadaki serbestleşme hareketi, mali piyasalardaki serbestleşme ile bütünleşmiş ve Türkiye'nin genel ithalat eğilimi, 1990'lı yıllarda artış eğilimine girmiştir. 1993 yılında ihracat/GSMH %8,4 , ithalat/GSMH %16,2 ve ihracatın ithalatı karşılama oranı %52,2 iken, 1994 yılında yaşanan ekonomik krizle ertesinde yapılan yüksek oranlı devalüasyonun ve ekonomideki daralmanın etkisiyle; ihracat bir önceki yıla göre %18 artarken, ithalat %20,9'luk bir azalma kaydetmiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı %77,8'e yükselmiştir.

1997 Asya krizi, 1998 Rusya krizi ve 1999 yılındaki Marmara Depremiyle beraber ithalat, 1998 ve 1999 yıllarında bir önceki yıla oranla, sırasıyla %5,4 ve %11,4'lük bir azalma göstermiştir. Özellikle Rusya krizi ve deprem nedeniyle yüksek oranlı düşüş yaşayan ithalatın etkisiyle; 1997 yılında %54,1 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 1999 yılı sonunda %65,4 seviyesinde gerçekleşmiştir.

2000 yılının Kasım ayında gerçekleşen bankacılık krizi yıl sonu itibariyle gerçekleştiği için bu yılın ithalatını etkilememiş; bu yıl sonunda ithalat 1998 ve 1999 yıllarındaki azalmanın da telafi edilmesiyle, %34 oranında artış yönünde bir değişim

[72] Kazgan, s. 138.

göstermiştir. Fakat, Kasım 2000 krizine, Şubat 2001 krizinin de eklenmesiyle oluşan ekonomik bunalım sonucu iflas eden şirketler ve yapılan devalüasyonun da etkisiyle; 2001 yılında ithalat bir önceki yıla oranla %24'lük bir azalış göstermiştir. Bu yıldan sonra artış eğilimine giren ithalat, aynı eğilim içine giren ihracattan, gerek TL'nin aşırı değerlendirildiği bir kur politikası sonucu, gerekse ihraç ürünü üreten üreticilerin halen daha yüksek oranda dış girdi ithaline bağımlı olması nedeniyle daha fazla yükselmiştir. Bunun sonucu ihracatın ithalatı karşılama oranı 2001 yılından itibaren azalma eğilimine girmiş ve 2006 yılı sonunda %61,3 seviyesine gerilemiştir.

Tablo 20: İhracat ve İthalatın GSMH'ye Oranları(1)

Yıllar	İHR/GSMH (%)	Kişi Başına İhracat (US $)	İTH/GSMH (%)	Kişi Başına İthalat (US $)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	İthalatın İhracatı Karşılama Oranı (%)
1950	7,1	13	7,7	14	92,2	108,8
1960	3,5	12	4,5	17	68,6	145,8
1970	4,3	17	7,0	27	62,1	161,3
1980	4,2	65	11,3	178	36,8	271,8
1983	9,2	120	14,8	193	62,0	161,2
1984	11,7	145	17,7	219	66,3	150,8
1985	11,7	158	16,6	225	702	142,5
1986	9,8	145	14,5	216	67,1	148,9
1987	11,6	194	16,1	269	72,0	138,9
1988	12,8	217	15,8	267	81,4	122,9
1989	10,7	212	14,5	288	73,6	135,8
1990	8,5	231	14,6	397	58,1	172,1
1991	8,9	237	13,8	368	64,6	154,8
1992	9,2	252	14,2	392	64,3	155,4
1993	8,4	258	16,2	496	52,1	191,7
1994	13,8	300	17,7	385	77,8	128,5
1995	12,6	351	20,8	580	60,6	165,0
1996	12,6	371	23,6	696	53,2	187,8
1997	13,5	412	25,0	761	54,1	184,9
1998	13,1	415	22,3	707	58,7	170,2
1999	14,2	402	21,7	615	65,4	153,0
2000	13,8	412	27,3	808	51,0	196,2
2001	21,7	457	28,4	590	75,7	132,1
2002	19,9	518	28,5	720	69,9	143,0
2003	19,8	669	29,0	981	68,1	146,7
2004	21,1	880	32,6	1,359	64,7	154,5
2005	20,3	1,000	32,3	1,587	63,0	158,9
2006	21,4	1,147	34,9	1,871	61,3	163,1

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, ss. 36, 38, 40.
(1) 2001 yılından itibaren ithalata altın dahil olarak verilmiştir.

2.1.2.1. Sektörlere Göre İthalat

1980 yılında Türkiye ithalatının %52,6'lık kısmını madencilik ürünleri, %42,3'lük kısmını sanayi ürünleri, geriye kalan %5'lik kısmını ise tarım ürünleri oluşturmaktaydı. Bu yıl, sanayi ve tarım ürünleri ithalatının toplam ithalat içindeki payı, dünya ortalamasının altındayken, özellikle madencilik ürünleri grubundaki enerji hammaddeleri (petrol) ithalatının, Türkiye ithalatı içindeki payının, dünya ortalamasının iki katının üzerinde olması sonucu; madencilik ürünlerinde bu durumun tersi söz konusuydu. Enerji hammaddeleri ithalatının, Türkiye'nin toplam ithalatı içinde bu kadar önemli yer edinmesinin başlıca iki nedeni vardı: İlk olarak, Türkiye'nin petrole olan bağımlılığını kendi iç dinamikleriyle karşılayamadığından tamamen dışa bağımlı olması, diğeri ise yüksek olan bağımlılık oranı ile beraber 1970'li yılların ortalarında başlayıp sonlarına doğru devam eden petrol fiyatlarındaki yükselişti. Sanayi ürünleri ithalatında ise, kimyasal ürünler ithalinin Türkiye'nin toplam ithalatı içindeki payı dünya ortalamasının iki katıyken, makine ve ulaşım araçları ithalinde Türkiye ortalaması Dünya ortalamasının oldukça gerisinde kalmaktaydı.

1990 yılında, Türkiye açısından ithalatın sektörel dağılımında oldukça önemli değişiklikler yaşanmıştır. 24 Ocak sonrası ihracata dayalı kalkınma stratejisiyle dışa açılan Türkiye'de, serbestleşme sürecine giren dış ticarette, özellikle sanayi ürünleri ithaline yönelik sağlanan kolaylıklar nedeniyle; sanayi ürünleri ithalinde artışlar yaşanmış ve toplam ithalat içindeki payı %67,7'ye yükselmiştir. Tarım ürünleri ithali de yükselirken, petrol fiyatlarında meydana gelen düşmenin de etkisiyle Madencilik ürünleri ithalatı büyük bir düşüş yaşayarak, toplam ithalat içinde ancak %6,8'lik bir pay alabilmiştir (Tablo 21).

1995 ve 1996 yıllarında DTÖ ve Gümrük Birliği üyeliği ile beraber, sanayi ve işlenmiş tarım ürünlerindeki engeller, diğer sektörlere nazaran daha kapsamlı ve etkin olarak indirildiği için, 1995 yılında 24,4 milyar dolar olan sanayi ürünleri ithalatı 1996 yılında 30,5 milyar dolara, 1997 yılında ise 35 milyar dolara yükselmiştir (Tablo 23). Sanayi ürünleri ithalinde ki bu artışın en önemli kaynağı hiç kuşku yok ki, makineler ve ulaşım araçları ürün grubunun ithalinde oluşan yükseliştir. Bu grup içinde özellikle, otomotiv sanayi ürünleri ithali en yüksek artışı gösteren alt grup olmuştur.

2000 yılına gelindiğinde sanayi ürünleri ithalatının toplam ithalat içindeki payı %70,6 düzeyine çıkmasına rağmen, demir-çelik ürünlerinin ithalat içindeki payının değişmediği görülmektedir. Türkiye-AKÇT (Avrupa Kömür Çelik Topluluğu) Anlaşması kapsamında olan bu ürünlerde, özellikle üçüncü ülkelerden yapılan ithalatta gümrük vergileri koruyucu etkisini devam ettirmektedir. Toplam ithalat içinde %10,7'lik bir paya sahip olan otomotiv ürünlerinin payındaki artışın temelinde ise, toplam talepteki genel büyümeye paralel olarak ithal ürünlere yönelik talepteki artış ve sektörün ölçek ekonomisine ulaşamama, yeni teknolojilere uyum sağlayamama gibi yapısal sorunları etkili olmuştur. Diğer taraftan, 1980 sonrası telekomünikasyon alt yapısına yapılan yatırımlar ile iletişim alanındaki küresel gelişmelere uyum sağlanması, iletişim araçlarının ithalat içindeki payında önemli bir artışa neden olmuştur. Tekstil ürünlerinin ithalat içindeki payının dünya ortalamasının üzerine çıkarak %3,9 oranında gerçekleşmesinin nedenini ise, büyük ölçüde ihracata yönelik üretim yapan hazır giyim sektörünün iplik ve mensucat gibi girdilerini Dahilde İşleme Rejimi kapsamında ithal etmesine bağlamak mümkündür[73].

2001 yılındaki krizden sonra sanayi ürünleri ithalinde çok büyük ölçülerde artış gerçekleşmiş; 2001 yılında 27,1 milyar dolar olan sanayi ürünleri ithalatı, 2002 yılında 34 milyar dolar, 2003'de 45,8 milyar dolar, 2004'de ise %50'ye yakın bir artış göstererek 67,4 milyar seviyesine yükselmiştir. Bu artışı destekleyen en önemli alt gruplar ise başta makine ve ulaşım araçları olmak üzere, kimyasallar ve demir çelik ürünleri olmuştur (Tablo 23). Genel itibariyle sanayi sektörünün bütün ana gruplarında bir artış sağlanmış olmasına rağmen, otomotiv sanayi ürünleri ithalinde yaşanan artış diğerlerinden çok daha fazla dikkat çekici olmuş; 2002 yılında 2,8 milyar dolar olan otomotiv sanayi ürünleri ithalatı, ekonomik büyümenin de etkisiyle, 2003 yılında 6,2 milyar dolara, 2004 yılında ise 11,5 milyar dolara yükselmiştir.

İthalatımızın ana mal gruplarına göre dağılımını inceleyecek olursak (Tablo 24); toplam ithalatımızın çok büyük bir kısmını tüm yıllar boyunca ara mallarının oluşturduğunu görürüz. Planlı dönemle birlikte, ithal ikameci sanayileşme politikası

[73] Türkiye'nin Dış Ticareti ve Dünya Ticaretiyle Kıyaslanması, Erişim: www.foreigntrade.gov.tr/ead/strateji/I-2.htm [12 Mart 2006].

izleyen Türkiye'de 60'lı ve 70'li yıllarda sadece tüketim mallarının ithal ikamesi gerçekleştirilmiş, ara ve yatırım mallarında ise dışa bağımlılık devam etmiştir. 1970 yılında toplam ithalattan %47,9 gibi bir paya sahip olan hammadde ithalatı, 70'li yıllarda yaşanan petrol fiyatlarındaki artış sonucu 1980 yılında bu payını %77,9'a yükseltmiştir. 1980 yılında dış ticaretin serbestleşmesiyle beraber, bu yılların başında ihracatta yaşanan yüksek oranlı gelişmelerle birlikte hammadde ithalatı da artarak; 1983 ve 1984 yıllarında toplam ithalatın %84'ünden fazlasını oluşturarak rekor kırmıştır. TL'nin konvertibilitesinin ilan edildiği 1990 yılında ise, 1989 yılında toplam ithalat içinde %4,7'lik bir paya sahip olan tüketim malları ithalatı, 1990 yılında %9,6'lık bir paya sahip olmuştur.

Bu noktada, geçmişte yaşanan kriz dönemlerindeki durum oldukça ilginç görünmektedir. 1994 ve 2001 yıllarında, sermaye malları ithalatının toplam ithalata oranı azalırken, ara malı ithalatının payında artış görülmektedir. Diğer taraftan, ithalatta en çarpıcı gelişme tüketim mallarında yaşanmıştır. Kriz öncesi yıllarda görülen tüketim malı ithalatının payındaki artış dikkat çekicidir. 1999 ve 2000 yıllarında ortalama olarak %13'ler seviyesine yükselen tüketim mallarının toplam ithalat içindeki payı yaşanan krizle beraber yüksek bir düşüş göstermiş ve daha sonraki yıllar tekrar yükselmeye başlamıştır. 2006 yılı itibariyle yatırım, ara ve tüketim malları ithalinin toplam ithalat içindeki payları, sırayla yüzde 16,8 yüzde 71,7 ve yüzde 11,5 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılından sonra sermaye mallarının payında meydana gelen düşme eğilimi, ihracat için yapılan değerlendirmeye paralel görünmektedir. Yani; Türkiye yatırım mallarını kendisi üretme aşamasına geçmektedir[74].

[74] Ertekin M. (Mart 2005), *Sektörler İtibariyle Üretim-Dış Ticaret İlişkisi ve Rekabet Koşulları*, ss. 4-5, Erişim: www.dtm.gov.tr/ead/ticaret/URETIM/DT-UR.doc [10 Mart 2006].

Tablo 21: 1980,1990 ve 2000 yılı Dünya ve Türkiye İthalatının Sektörel Dağılımı*

	1980		1990		2000	
	Dünya	**Türkiye**	**Dünya**	**Türkiye**	**Dünya**	**Türkiye**
TARIM ÜRÜNLERİ	15,0	5,0	14,7	25,5	9,0	7,7
Gıda Ürünleri	11,2	3,4	11,4	22,4	7,2	4,0
Hammaddeler	3,8	1,6	3,4	3,0	1,9	3,7
MADENCİLİK ÜRÜNLERİ	28,5	52,6	26,6	6,8	13,1	21,4
Metalik Olmayan Madenler	2,1	2,3	1,8	2,7	1,0	1,9
Enerji Hammaddeleri	23,7	49,4	23,0	2,3	10,2	17,5
Demir dışı Metaller	2,6	0,8	1,9	1,8	1,9	2,0
SANAYİ ÜRÜNLERİ	55,1	42,3	57,0	67,7	74,9	70,6
Demir-Çelik	3,9	4,3	3,8	11,5	2,3	4,4
Kimyasal Ürünler	7,7	15,4	7,7	5,8	9,3	13,6
Diğer Yarı Mamul Sanayi Ürünleri	4,1	2,6	4,2	5,2	7,3	5,1
Makine ve Ulaşım Araçları	29,8	18,0	32,0	6,6	41,5	37,6
Otomotiv Ürünleri	6,4	2,8	6,8	1,2	9,2	10,7
Büro ve Haberleşme Cihazları	2,9	0,8	3,6	2,0	15,2	10,2
Diğer Mak. ve Ulaşım Araç.	20,5	14,4	21,6	3,4	17,1	16,7
Tekstil	2,8	1,0	2,8	11,1	2,5	3,9
Hazır-Giyim	2,0	0,0	2,2	25,7	3,2	0,5
Diğer Tüketim Malları	4,2	1,0	4,3	1,9	9,0	5,4
DİĞER ÜRÜNLER	1,4	0,0	1,6	0,0	8,8	0,3
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak:Türkiye'nin Dış Ticareti ve Dünya Ticaretiyle Kıyaslanması, Erişim: www.foreigntrade.gov.tr/ead/strateji/I-2.htm [12 Mart 2006].
*SITC-Rev.3

Tablo 22: Ana Sektörlere Göre İthalat (ISIC-Rev.3)

(Milyon $)

	TARIM	TOPLAM İÇİNDEKİ % PAYI	MADENCİLİK	TOPLAM İÇİNDEKİ % PAYI	SANAYİ	TOPLAM İÇİNDEKİ % PAYI	TOPLAM
1989	887	5,6	3.065	19,4	11.836	74,9	15.792
1990	1.139	5,1	4.138	18,5	16.482	73,9	22.302
1991	676	3,2	3.327	15,8	17.041	80,9	21.047
1992	926	4,0	3.345	14,6	18.598	81,3	22.870
1993	1.359	4,6	3.358	11,4	24.709	83,9	29.429
1994	883	3,8	3.354	14,4	19.031	81,8	23.270
1995	1.909	5,3	4.091	11,4	29.706	83,2	35.707
1996	2.170	5,0	5.090	11,6	35.982	82,5	43.626
1997	2.419	5,0	5.138	10,6	40.908	84,2	48.559
1998	2.128	4,6	3.757	8,2	39.914	86,9	45.921
1999	1.653	4,1	4.254	10,5	34.688	85,3	40.671
2000	2.123	3,9	7.097	13,0	44.200	81,1	54.503
2001	1.409	3,4	6.577	15,9	32.686	78,9	41.399
2002	1.702	3,3	7.192	13,9	41.383	80,3	51.554
2003	2.535	3,6	9.020	13,0	55.690	80,3	69.340
2004	2.757	2,8	10.981	11,2	80.447	82,5	97.540
2005	2.801	2,4	16.321	14,0	94.208	80,8	116.553
2006	2.872	2,1	21.952	15,7	108.028	77,4	139.480

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler

Tablo 23: Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırmasına Göre İthalatın Sektörel Dağılımı (SITC-REV.3)

Milyon $

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	Ocak-Eylül 2004	Ocak-Eylül 2005	Değişim%
1.TARIMSAL ÜRÜNLER	4,491	4,871	4,926	4,321	3,398	4,156	3,079	3,995	5,265	6,059	4,633	4,891	5,6
i.Gıda Maddeleri	2,497	2,836	2,649	2,311	2,038	2,133	1,487	1,912	2,791	3,089	2,364	2,468	4,4
ii.Tarımsal Ham Maddeler	1,994	2,035	2,277	2,010	1,360	2,023	1,593	2,083	2,474	2,969	2,269	2,423	6,8
2.MADENCİLİK ÜRÜNLERİ	6,708	8,079	8,417	6,589	7,134	11,682	9,859	11,656	15,248	20,177	14,225	19,861	39,6
i.Maden cevherleri ve döküntüleri	1,337	1,350	1,389	1,187	942	1,048	709	1,362	2,262	3,531	2,640	2,944	11,5
ii.Mineral yakıtlar ve yağlar	4,619	5,914	6,063	4,506	5,375	9,529	8,339	9,204	11,575	14,407	9,965	14,761	48,1
iii.Demir dışı metaller	752	815	965	896	816	1,105	811	1,090	1,411	2,239	1,621	2,156	33,0
3.SANAYİ	24,414	30,522	34,996	34,739	29,917	38,482	27,153	34,023	45,831	67,417	48,537	56,854	17,1
i.Demir ve çelik	2,109	1,970	2,334	2,230	1,565	2,422	1,803	2,198	3,283	5,325	3,509	5,013	42,9
ii.Kimyasallar	5,343	5,769	6,476	6,579	6,288	7,415	6,243	7,909	10,427	14,211	10,312	12,369	20,0
iii.Diğer yarı mamuller	2,003	2,515	2,523	2,546	2,251	2,802	2,108	2,681	3,489	4,790	3,453	4,293	24,3
iv.Makineler ve ulaşım araçları	11,493	15,805	18,642	18,232	15,379	20,509	12,701	15,609	21,510	33,704	24,495	27,050	10,4
v.Dokumacılık ürünleri	1,811	2,111	2,324	2,317	1,907	2,136	1,921	2,844	3,441	4,170	3,054	3,304	8,2
vi.Hazır giyim	49	171	233	243	208	264	239	283	422	651	467	574	22,8
vii.Diğer tüketim malları	1,606	2,181	2,465	2,592	2,319	2,935	2,138	2,498	3,258	4,566	3,247	4,252	30,9
4.DİĞER ÜRÜNLER	95	155	218	273	222	182	1,308	1,880	2,997	3,888	3,015	3,472	15,2
TOPLAM	35,706	43,627	48,559	45,922	40,671	54,503	41,399	51,554	69,340	97,540	70,410	85,078	20,8

Kaynak: Hazine İstatistikleri (1980-2003), s. 167, DTM, Dış Ticaret ve Başlıca Ekonomik Göstergeler, s. 69.

Tablo 24: Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre İthalat

Milyon $

Yıllar	Yatırım Malları	Ara Malları	Tüketim Malları	Toplam	Toplam İthalat içindeki Payları%		
					Yatırım Malları	Ara Malları	Tüketim Malları
1950	131	96	59	286	46,0	33,4	20,6
1960	244	179	44	468	52,2	38,3	9,5
1970	446	454	48	948	47,1	47,9	5,0
1980	1.581	6.158	170	7.909	20,0	77,9	2,2
1983	1.327	7.795	114	9.235	14,4	84,4	1,2
1984	1.495	9.039	223	10.757	13,9	84,0	2,1
1985	1.830	9.052	461	11.344	16,1	79,8	4,1
1986	2.382	8.232	482	11.105	21,4	74,1	4,3
1987	2.423	11.044	690	14.158	17,1	78,0	4,9
1988	2.662	11.059	612	14.335	18,6	77,1	4,3
1989	2.548	12.500	738	15.792	16,1	79,2	4,7
1990	4.041	16.116	2.146	22.302	18,1	72,3	9,6
1991	4.295	14.973	1.779	21.047	20,4	71,1	8,5
1992	4.825	16.141	1.904	22.870	21,1	70,6	8,3
1993	7.357	19.382	2.690	29.429	25,0	65,9	9,1
1994	5.215	16.536	1.519	23.270	22,4	71,1	6,5
1995	8.119	25.037	2.551	35.708	22,7	70,1	7,1
1996	10.368	28.735	4.524	43.627	23,8	65,9	10,4
1997	11.054	31.869	5.635	48.559	22,8	65,6	11,6
1998	10.670	29.558	5.693	45.921	23,2	64,4	12,4
1999	8.731	26.551	5.389	40.671	21,5	65,3	13,3
2000	11.380	35.995	6.928	54.303	20,9	66,3	12,8
2001	6.954	30.286	3.814	41.054	16,9	73,8	9,3
2002	8.400	37.656	4.898	50.954	16,5	73,9	9,6
2003	11.326	49.735	7.813	68.874	16,4	72,2	11,4
2004	17.397	67.549	12.100	97.046	17,9	69,6	12,5
2005	20.363	81.868	13.975	116.206	17,6	70,4	12,0
2006	23.316	99.555	16.102	138.973	16,8	71,7	11,5

Kaynak: Karluk, Türkiye Ekonomisi, s. 602 ve DTM, Dış Ticaret ve Başlıca Ekonomik Göstergeler, s. 70'deki veriler düzenlenerek elde edilmiştir.

2.2.Türkiye-Avrupa Birliği Ticareti

Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin dış ticaretine olan etkilerini incelemeye geçmeden önce birkaç noktayı hatırlamakta fayda vardır: Öncelikle, AT ülkeleri 1971 yılından itibaren, bazı istisnalar dışında Türkiye'den yaptıkları sanayi ürünleri ithalatındaki gümrük vergilerini tek taraflı olarak kaldırmışlar; buna karşılık Türkiye 1973 yılında imzalanan Katma Protokol çerçevesinde 12 ve 22 yıllık sürelerde Topluluğa karşı uygulamakta olduğu gümrük vergilerini kaldırmayı taahhüt etmiş ve 1973 yılında gerçekleştirmeye başlayacağı gümrük indirimlerinden bir yıl önce, 1972 yılı sonunda mevcut gümrük tarifelerini yükselterek indirimin etkilerini azaltmayı amaçlamıştır. Türkiye, 1973 ve 1976 yıllarında gerçekleştirilen indirimlerden sonra AT'ye karşı olan yükümlülüklerini 1988 yılına kadar askıya almış ve bu yıldan sonra üzerine düşen yükümlülükleri gerçekleştirerek, 01.01.1996 tarihi itibariyle sanayi ve işlenmiş tarım ürünlerinde AB'ye karşı olan gümrük vergilerini tamamıyla sıfırlamıştır. OGT'ye genel uyum ise, 5 yıllık bir gecikme sonucu ancak 2001 yılı itibariyle sağlanabilmiştir.

Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin dış ticaretine olan etkilerini incelerken, birlikte ele alınması gereken bir diğer husus ise bu sürecin gerek Türkiye gerek dünya ekonomisinde meydana gelen gelişmelerden bağımsız incelenemeyeceğidir. Bu kapsamda; 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleri ve bunun sonucunda dünya ölçeğinde yaşanan stagflasyon, 5 Nisan 1994'te yaşanan ekonomik kriz ile yapılan devalüasyonun yarattığı sorunlar, 1997 yılındaki Asya krizi ile bunun uzantısı olan 1998 Rusya krizi, 1998 yılının mart ayında Türkiye ekonomisinde yaşanan ciddi durgunluk, 1999 yılındaki genel seçimler ve bu yıl meydana gelen Marmara Depremi, Türkiye ekonomisini ve dolayısıyla Türkiye-AB dış ticaretinin yapısını etkilemiştir. Ayrıca, Türkiye'nin kronik enflasyon sorununa çözüm bulmak amacıyla uygulamaya konulan ekonomik istikrar programının, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleriyle amacını yitirmesiyle oluşan istikrarsızlığın ardından yapılan devalüasyonun ve krizden sonra uygulamaya konulan ekonomik programın istikrarının da etkisiyle, 2002 yılı dış ticareti ihracat lehine değişim göstermiştir. Son olarak, 2003 yılından sonra da ekonomik istikrar programının devam ettirilmesi sonucu enflasyon ve faiz oranlarındaki düşüşün

maliyetler üzerindeki etkisi, üretimde verimliliğin yükselmesi ve son yıllarda ülkeye giren yabancı sermaye miktarındaki artış ile TL'nin değerinde meydana gelen yükseliş de dış ticarette önemli etkilerde bulunmuştur[75].

Şimdi yukarıda bahsettiğimiz olayların da etkisiyle şekillenen, Türkiye-AB dış ticaretini inceleyelim.

Tablo 26'dan görüldüğü üzere, 1970'li yıllarda izlenen ithal ikameci sanayileşme politikasında başarılı olunamaması sonucu ara ve yatırım malları temininde dışa bağımlı kalınması, bu yıllardaki dış ticaretteki genel değişimi ithalat artışı şeklinde oluşturmuştur. 1971 yılında, AT tarafından Türkiye'nin sanayi ürünlerine yönelik gümrük vergilerinin kaldırılmasının ihracat üzerinde önemli bir etki yaratmamasının nedeni; o yıllarda Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatçısı olması ve iç pazarın dış rekabete karşı korunarak yerli üreticiler için daha cazip kılınmasıdır.

1974 yılındaki petrol krizinden sonra, AB'nin toplam ticaret hacmimizdeki payı, düşme eğilimine girmiş; 1974'te %47,2 olan bu pay, 1980 yılında %33,8'e gerilemiştir. AB'nin dış ticaretimizdeki payının bu şekilde azalmasının ana nedeni, bu dönemde Türkiye'nin en büyük ithalatının petrol ürünlerine yönelmesiyle; 1974 yılında toplam ithalat içinde %46,3'lük bir paya sahip olan AB'nin, 1980'e gelindiğinde %29,8'lik bir paya sahip olmasıdır. İthalat payındaki bu düşüş, ihracat üzerinde de düşüş trendi yaratmasına rağmen bu düşüş nispeten daha az olmuş ve 1974'te %49,7 olan AB'nin toplam ihracatımızdaki payı 1980 yılına gelindiğinde %44,7 seviyesine gerilemiştir. Aynı dönemde, Türkiye'nin ticaret dengesinde de değişiklikler olmuş; 1974'den itibaren artan ticaret açığının toplam ticarete oranı 1980 yılında %46'ya ulaşırken, AB'den yapılan ithalatın azalması nedeniyle; AB'den kaynaklanan ticaret açığının AB'nin oluşturduğu toplam ticaret hacmine oranı %29 seviyesinde kalmıştır[76].

Seksenli yıllarda ihracata dayalı sanayileşme politikası çerçevesinde dış ticareti serbestleştirme girişimlerine başlayan Türkiye'de, ihracata yönelik teşvikler etkili olmuş ve 1980-1983 döneminde ihracattaki artış oranı ithalattaki artış oranının üzerinde

[75] İktisadi Kalkınma Vakfı (İ.K.V.), *Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Etkileri*, İstanbul: Nisan 2004, s. 11.
[76] TÜSİAD, ss. 78-79.

gerçekleşmiştir. 1980'de 1,3 milyar dolar olan AB'ye yönelik ihracat, %146,5 artış göstererek 1985 yılında 3,2 milyar dolara ulaşırken, ithalat ise 2,36 milyar dolardan %65'lik bir yükselişle 3,9 milyar dolara ulaşmıştır. Aynı dönemde Türkiye'nin genel ihracatı %173,5 genel ithalatı ise %43,5 artarak sırasıyla, 7,96 ve 13,34 milyar dolara ulaşmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin AB'ye ihracatı, %146,5 seviyesinde artmasına rağmen genel ihracat artış oranının altında kalmış, AB'den ithalattaki %65'lik artış ise genel ithalattaki %43,5'lik artışın oldukça üzerinde gerçekleşmiştir (Bkz. Grafik 3-4).

Türkiye, 1988 yılında daha önceden dondurduğu AB ile ilişkilerini tekrar harekete geçirmiş ve gümrük indirimleri ile OGT uyumunu, hızlandırılmış bir süreç içinde yeniden başlatmıştır. Söz konusu indirimlerle birlikte, gümrük birliğinin Türkiye'nin ithalatı üzerindeki etkileri iyice belirginleşmeye başlamış; 1985 yılında 3,89 milyar dolar olan AB'den gerçekleştirilen ithalat rakamı, %138,5 oranında bir artışla 1990 yıllında 9,3 milyar dolara yükselmiştir. Bu dönem içinde AB'ye yapılan ihracattaki artış oranı ise %115,6 olmuş ve 1990 yılı sonunda miktar olarak 6,9 milyar dolara yükselmiştir. 1988 yılından itibaren Türkiye tarafından indirilen gümrük tarifelerinin ithalat üzerindeki etkisi beklendiği üzere yüksek değerli olmuş ve bu yıldan itibaren, birkaç kriz ya da istikrarsızlık yılı haricinde genel trend olarak ithalattaki artış oranı ihracata kıyasla daha yüksek olmuştur (Bkz. Grafik 2).

1994 yılında yaşanan krizle beraber yapılan devalüasyonun ardından, AB'den yapılan ithalat hemen hemen genel ithalatla aynı seviyede bir seyir göstererek bir önceki yıla göre %21,3 oranında bir azalış göstermiş, ihracat ise devalüasyonun ilk andaki etkisiyle %13,6 oranında bir artış göstermiştir. Bu yıl yapılan devalüasyon ve gümrük birliği ile uyumsuz ekonomi politikalarının uygulanması, daha sonraki yıllarda ihraç ürünlerinin fiyat rekabetini etkilediği için ithalat lehine genel bir yükseliş görülmüş ve 1998 ve 1999 yılları dışında 2000 yılına kadar ithalattaki artış oranı ihracatın önemli ölçüde üzerinde gerçekleşmiştir.

1996 yılı başında, AB ile gerçekleştirilen Gümrük Birliği sonucu AB'den yapılan ithalat %37,2'lik bir artış göstermesine karşın AB'ye yapılan ihracatta bu artış oranı %4,3 seviyesinde kalmıştır. Aynı yıl, AB'den yapılan ithalattaki artış oranının

genel ithalattaki artış oranından oldukça yüksek olması sonucu, bu yıl toplam ithalat içindeki AB payı, rekor seviyeye çıkmış ve %53 seviyesinde gerçekleşmiştir.

1997 yılında önce Asya'da sonra da Rusya'da beliren krizler, Avrupa ekonomilerinde durgunluğa neden olmuş ve bu dönemde Asya krizinin yaşandığı ülkelerde yapılan devalüasyonların etkisiyle, AB ülkelerine ucuz tekstil, konfeksiyon, otomotiv ve elektronik ürünleri ihracının Avrupa piyasasında yarattığı rekabet, Türkiye'nin ihraç gelirlerinin düşük kalmasına ve dış ticaret açığının yükselmesine sebep oluşturmuştur[77](Bkz. Grafik 1).

1999 yılında yaşanan Marmara depremi sonucunda GSMH'daki azalmaya bağlı olarak AB'den yapılan ithalat %11,1 oranında düşüş göstermiş, ihracatta ise %6,3 oranında bir artış sağlanmıştır. 2000 yılında genel ithalat %34 artış gösterirken AB'den yapılan ithalat bu artışın altında kalarak %24,3'lük bir artış göstermiş, aynı durum ihracatta da geçerliliğini korumuş ve genel ihracatın %4,5 oranında artış göstermesine karşın, AB'ye yönelik ihracattaki artış oranı %1,1 seviyesinde kalmıştır. 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri sonucu Türkiye'nin ithalatı rekor düzeyde düşüş göstermiş; genel ithalattaki %24'lik düşüş karşısında AB'den yapılan ithalattaki düşüş oranı ise %31,3 olarak gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda hem genel dış ticaret açığımız hem de AB ile ticaret açığımız düşüş göstermiş ve sırasıyla %13,82 ve %6,28'e gerilemiştir.

2001 yılından itibaren gerek AB'ye yönelik gerekse genel dış ticaret, yüksek oranlı artış eğilimine girmiş ama ithalattaki artış oranı ihracattaki artış oranın üzerinde gerçekleşmiştir.

Sonuç itibariyle, Gümrük Birliği Türkiye'nin ticaret hacmi üzerinde arttırıcı bir etki yaratmasına rağmen, özellikle 1988 yılından itibaren birkaç istisnai yıl dışında AB'den yapılan ithalattaki artış oranı ihracattaki artış oranının üzerinde seyretmiştir. Bunun sonucunda, AB ile oluşan ticaret açığının genel ticaret açığındaki payı, Gümrük Birliğinin etkisiyle 1996 yılı sonunda %56,8 düzeyine yükselerek dış ticaret açığının önemli bir bölümünü oluşturmuştur. 1990 yılında %25,68 olan bu payın, iki kattan daha fazla artış göstererek bu seviyeye gelmesinde daha önce bahsettiğimiz gelişmelerin

[77] İktisadi Kalkınma Vakfı (İ.K.V.), *Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Etkileri*, s. 14.

etkisi olsa bile, hiç kuşkusuz ki en büyük pay Gümrük Birliğinin oluşturulma koşullarıdır. Bu oran 2001 yılındaki kriz sonucunda %21,49'lara düşse de, bu yıldan sonra beklendiği üzere bir miktar artış göstererek izleyen üç yıl içinde ortalama %32 seviyesine yükselmiş ve son iki yılda ise önce %25 sonra %20 seviyelerine gerilemiştir. Şayet, son yıllardaki gelişmelere bakıp, Avrupa Birliğinin genel dış ticaret açığı içindeki payı %30'ların altındadır; bu yüzden de bu açığın oluşmasında gümrük birliğinin pek bir etkisi yoktur dersek önemli bir hata yaparız. Çünkü, Gümrük Birliği'nin Türkiye dış ticareti üzerindeki etkisi, ihracat için (bazı istisnalar dışında) 1971 yılında, ithalat için ise 1988 (1973 ve 1976 yıllarını saymazsak) yılından itibaren başlamış ve Gümrük Birliği'nin oluşturulduğu 1996 yılında nihai durumunu almıştır. Şüphesiz ki, 1994 ekonomik krizi bu işleyişi etkilemiş ve oluşan tabloda kısmi bir etki yaratmıştır. Ama 2001 krizinin etkisi kabul edileceği üzere bu krizden çok daha şiddetli olmuş ve bu yıldan sonraki gelişmelerin en büyük dayanak noktasını, çıkış sebebini oluşturmuş; dolayısıyla bu yıldan sonraki gelişmelerde Gümrük Birliğinin toplam etki bakımından nispi payı azalmıştır.

Tablo 25: Türkiye'nin Genel Dış Ticaret Açığında AB'nin Payı

Yıl	**Genel Dış Ticaret Açığı** **(Milyon Dolar)**	**AB ile Ticaret Açığı** **(Milyon Dolar)**	**AB'nin Payı (%)**
1990	9.343	2.400	25,68
1991	7.457	2.200	29,51
1992	8.151	2.400	29,44
1993	14.081	6.276	44,57
1994	5.165	2.280	44,14
1995	14.071	5.783	41,09
1996	20.403	11.589	56,8
1997	22.298	12.622	56,6
1998	18.947	10.577	55,82
1999	14.084	7.053	50,08
2000	26.728	12.100	45,27
2001	10.057	2.162	21,49
2002	15.494	4.862	31,38
2003	22.087	7.211	32,65
2004*	34.287	11.017	32,13
2005	43.139	10.820	25,08
2006	53.952	10.997	20,38

∗1 Mayıs 2004'ten itibaren 25 üyeli AB

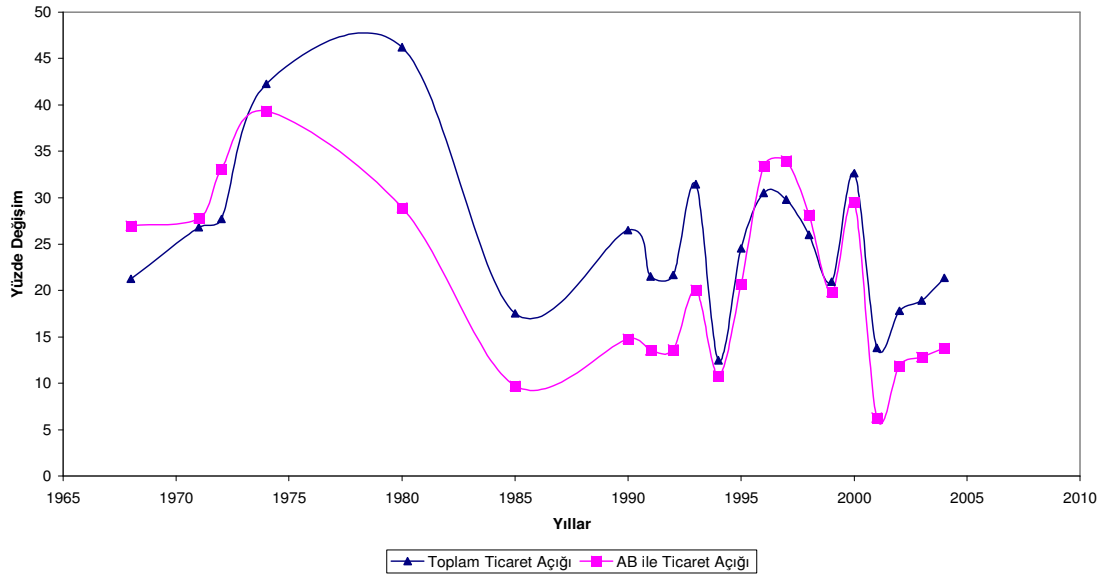
Tablo 26: Türkiye-AB Ticaretinin Gelişimi

Milyon ($)

	Türkiye'nin Toplam Dış Ticareti							Türkiye'nin AB ile olan Ticareti							AB'nin Payı (%)		
Yıl	**İhracat**	**Değ (%)**	**İthalat**	**Değ (%)**	**ihr/ith (%)**	**Hacim**	**Değ (%)**	**İhracat**	**Değ (%)**	**İthalat**	**Değ (%)**	**ihr/ith (%)**	**Hacim**	**Değ (%)**	**İhracat**	**İthalat**	**Hacim**
1972	885	---	1.563	---	56,6	2.448	---	428	---	851	---	50,3	1279	---	48,4	54,5	52,2
1974	1.532	73,1	3.778	141,7	40,5	5.310	116,9	761	77,8	1.748	105,4	43,5	2.509	96,2	49,7	46,3	47,2
1980	2.910	89,9	7.909	109,3	36,8	10.819	103,7	1.300	70,8	2.360	35,0	55,1	3.660	45,9	44,7	29,8	33,8
1985	7.958	173,5	11.343	43,4	70,1	19.301	78,4	3.204	146,5	3.895	65,0	82,2	7.099	94,0	40,3	34,3	36,7
1990	12,959	62,8	22.302	96,6	58,1	35.261	82,7	6.9	115,6	9.3	138,5	74,2	16,2	128,2	53,2	41,7	46,0
1991	13.593	4,9	21.047	-5,6	74,1	34.640	-1,8	7.0	1,5	9.2	-1,07	76,1	16,2	0	51,5	43,8	46,8
1992	14.719	8,3	22.870	8,7	64,3	37.589	8,5	7.6	8,6	10.0	8,7	76,0	17,6	8,6	51,7	43,8	46,8
1993	15.348	4,3	29.429	28,7	52,2	44.777	19,1	7.599	0	13.875	38,8	54,8	21.474	22,0	49,5	47,1	48,0
1994	18.105	18,0	23.270	-20,9	77,8	41.375	-7,6	8.635	13,6	10.915	-21,3	79,1	19.550	-9,0	47,7	46,9	47,3
1995	21.636	19,5	35.707	53,4	60,6	57.343	38,6	11.078	28,3	16.861	54,5	65,7	27.939	42,9	51,2	47,2	48,7
1996	23.224	7,3	43.627	22,2	53,2	66.851	16,6	11.549	4,3	23.138	37,2	49,9	34.687	24,2	49,7	53,0	51,9
1997	26.261	13,1	48.559	11,3	54,1	74.820	11,9	12.248	6,1	24.870	7,5	49,2	37.118	7,0	46,6	51,2	49,6
1998	26.974	2,7	45.921	-5,4	58,7	72.895	-2,6	13.498	10,2	24.075	-3,2	56,1	37.573	1,2	50,0	52,4	51,5
1999	26.587	-1,4	40.671	-11,4	65,4	67.258	-7,7	14.348	6,3	21.401	-11,1	67,0	35.749	-4,9	54,0	52,6	53,2
2000	27.775	4,5	54.503	34,0	51,0	82.278	22,3	14.510	1,1	26.610	24,3	54,5	41.120	15,0	52,2	48,8	50,0
2001	31.342	12,8	41.399	-24,0	75,7	72.741	-11,6	16.118	11,1	18.280	-31,3	88,2	34.398	-16,3	51,4	44,2	47,3
2002	36.059	15,1	51.553	24,5	69,9	87.612	20,4	18.459	14,5	23.321	27,6	79,2	41.780	21,5	51,2	45,2	47,7
2003	47.252	31,0	69.339	34,5	68,1	116.591	33,1	24.484	32,6	31.695	35,9	77,2	56.179	34,5	51,8	45,7	48,2
2004∗	63.074	33,5	97.361	40,4	64,8	160.435	37,6	34.417	40,6	45.434	43,3	75,8	79.851	42,1	54,6	46,7	49,8
2005	73.414	16,3	116.553	19,5	63,0	189.967	18,4	38.400	11,6	49.220	8,3	78,0	87.620	9,7	52,3	42,3	46,1
2006	85.528	16,5	139.480	19,7	61,3	225.008	18,4	44.011	14,6	55.008	11,76	80,0	99.019	13,0	51,4	39,4	44,0

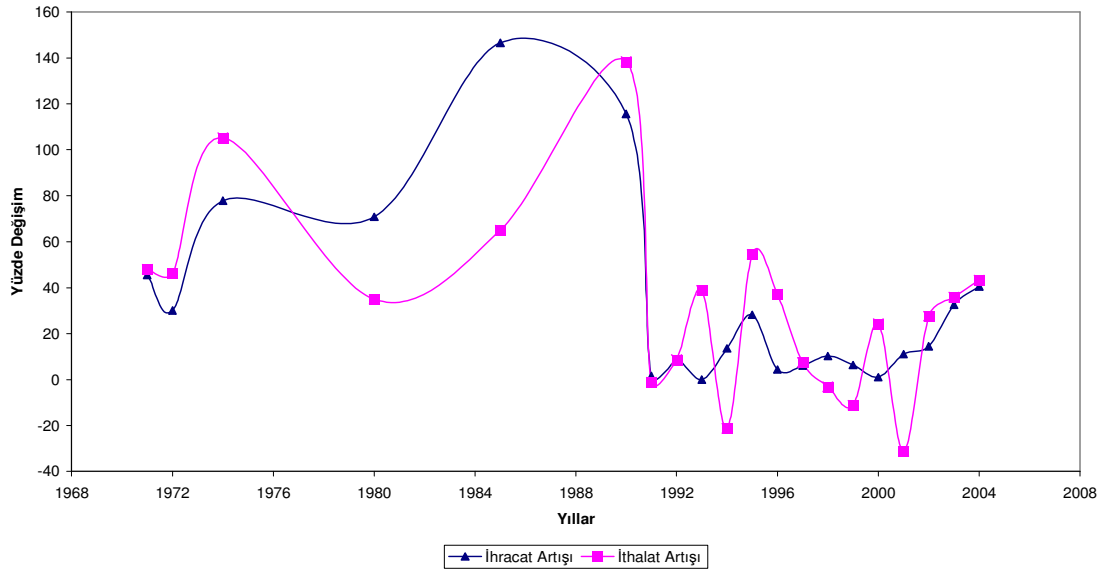
Kaynak: Türkiye-AB Dış Ticareti İstatistikleri, http://www.foreigntrade.gov.tr/ab/rakamlar/ditcaret.htm , (Erişim: 17 Mart 2006) ve Tüsiad, s. 77'deki verilerin birleştirilmesinden elde edilmiştir.
∗1 Mayıs 2004'ten itibaren 25 üyeli AB

Grafik 1:Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Dış Ticaret Açık Yüzdeleri

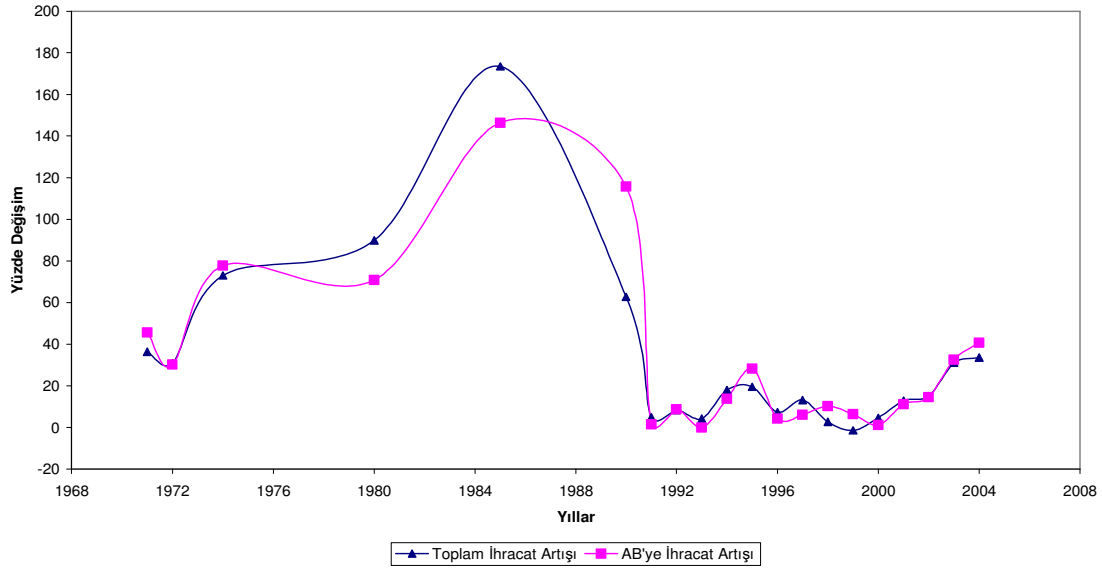
Kaynak: İlgili Dış Ticaret rakamları http://www.foreigntrade.gov.tr/ab/rakamlar/ditcaret.htm (Erişim: 17 Mart 2006) adresinden alınıp, grafik tarafımızca türetilmiştir.

Grafik 2: AB ile Dış Ticaretin Gelişimi

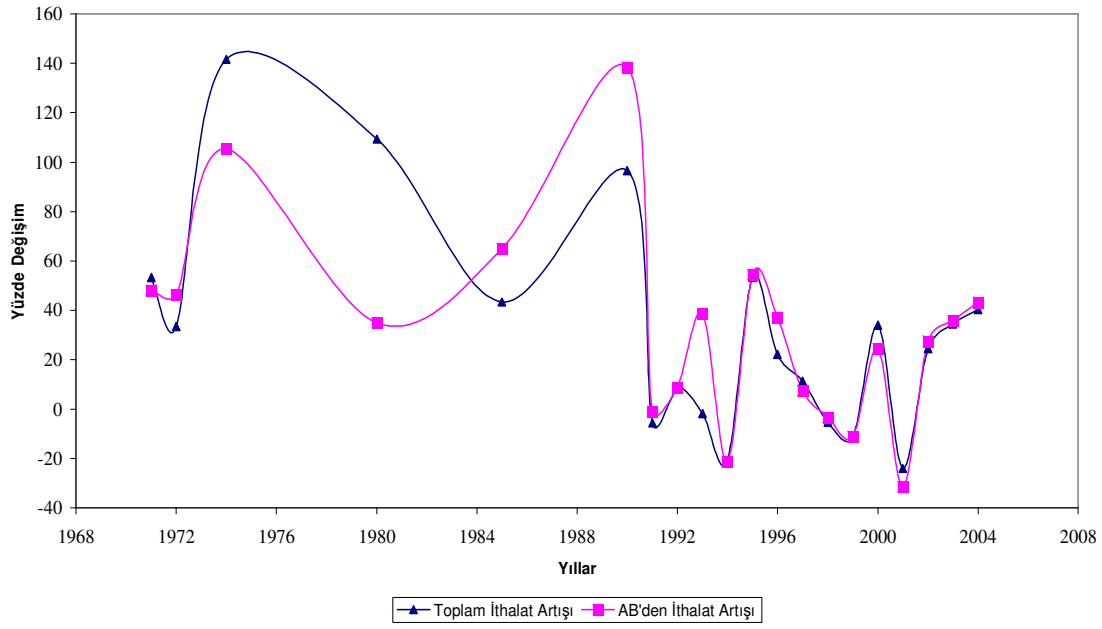
Kaynak: İlgili Dış Ticaret rakamları http://www.foreigntrade.gov.tr/ab/rakamlar/ditcaret.htm (Erişim: 17 Mart 2006) adresinden alınıp, grafik tarafımızca türetilmiştir.

Grafik 3: AB'ye İhracatın Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: İlgili Dış Ticaret rakamları http://www.foreigntrade.gov.tr/ab/rakamlar/ditcaret.htm (Erişim: 17 Mart 2006) adresinden alınıp, grafik tarafımızca türetilmiştir.

Grafik 4: AB'den İthalatın Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: İlgili Dış Ticaret rakamları http://www.foreigntrade.gov.tr/ab/rakamlar/ditcaret.htm (Erişim: 17 Mart 2006) adresinden alınıp, grafik tarafımızca türetilmiştir.

AB ile oluşturulan Gümrük Birliği, birlik dışındaki diğer ülke gruplarıyla yapılan dış ticaretimiz üzerinde etkili olmamıştır. Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere, diğer ülkelerle olan dış ticaret gelişmeleri, Türkiye'nin dünya çapındaki gelişmelerine paralel yönde olmuştur. 1996 ve 1997 yıllarında dış ticaretimiz, tüm ülke grupları genelinde artış gösterirken, Asya ve Rusya Krizleri bu ülke gruplarıyla olan dış ticaretimizi de etkilemiş ve söz konusu ülkelere yönelik ihracatımızın ve yaptığımız ithalatın düzeyi, 1998 ve 1999 yılları üzerinde bir bütün olarak azalmıştır.

Tablo 27: Türkiye İthalatının Ülke Grupları İtibariyle Dağılımı (milyon $)

	1996	**1997**	**1998**	**1999**	**2000**	**2001**	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**
A- AB (25)	23.517	25.316	24.570	21.833	27.388	18.949	24.519	33.495	45.444	49.220	59.338
B-TÜRKİYE SERBEST BÖLGELERİ	297	361	418	508	496	303	575	589	811	760	944
C-DİĞER ÜLKELER	19.813	22.882	20.934	18.330	26.619	22.147	26.461	35.256	51.285	66.794	79.198
1-Diğer Avrupa	*4.778*	*5.315*	*5.127*	*4.869*	*7.288*	*6.613*	*8.658*	*11.987*	*18.416*	*23.862*	*25.692*
2-AFRİKA	*1.994*	*2.197*	*1.758*	*1.687*	*2.714*	*2.819*	*2.696*	*3.338*	*4.820*	*6.047*	*7.404*
3-AMERİKA	*4.634*	*5.453*	*5.016*	*3.799*	*4.799*	*3.841*	*4.065*	*4.922*	*6.595*	*7.857*	*9.397*
4-ASYA	*7.951*	*8.791*	*8.286*	*7.197*	*10.306*	*7.901*	*9.716*	*14.099*	*21.085*	*28.548*	*36.201*
5-Avustralya ve Yeni Zelanda	*428*	*547*	*439*	*157*	*305*	*232*	*313*	*247*	*302*	*321*	*399*
6-Diğer Ülke ve Bölgeler	*29*	*579*	*307*	*621*	*1.208*	*741*	*1.013*	*662*	*67*	*158*	*105*
SEÇİLMİŞ ÜLKE GRUPLARI											
OECD Ülkeleri	31.116	34.838	33.496	28.356	35.682	26.011	32.985	43.899	59.650	66.107	77.738
EFTA Ülkeleri	1.112	1.287	1.169	926	1.155	1.481	2.512	3.396	3.911	4.440	4.520
Karadeniz Ekonomik İşbirliği-KEİ	3.897	4.495	4.358	4.308	6.746	5.553	6.588	9.298	15.368	20.480	27.017
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı-ECO	1.197	1.107	948	1.123	1.543	1.238	1.548	2.736	3.218	5.108	8.101
Bağımsız Devletler Topluluğu-BDT	3.074	3.615	3.724	3.734	5.693	4.630	5.555	7.777	12.927	17.252	23.372
Türk Cumhuriyetleri	304	399	449	457	628	283	468	623	754	1.267	1.968
İslam Konferansı Teşkilatı	5.587	5.233	4.238	4.078	6.321	5.540	6.072	8.195	10.631	14.459	19.108

Kaynak: Erişim: http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/IstatistikDb/eko05.xls [05.10.2007].

Tablo 28: Türkiye İhracatının Ülke Grupları İtibariyle Dağılımı (milyon $)

	1996	**1997**	**1998**	**1999**	**2000**	**2001**	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**
A- AB (25)	12.098	12.900	14.132	14.922	15.086	16.854	19.468	25.899	34.451	38.400	47.929
B-TÜRKİYE SERBEST BÖLGELERİ	447	611	831	780	895	934	1.438	1.928	2.564	2.973	2.967
C-DİĞER ÜLKELER	10.680	12.750	12.011	10.884	11.794	13.546	15.152	19.426	26.152	32.102	34.632
1-Diğer Avrupa	3.020	3.830	3.170	2.242	2.433	2.787	3.554	4.857	6.637	8.820	7.962
2-AFRİKA	1.159	1.234	1.818	1.655	1.373	1.521	1.697	2.131	2.968	3.631	4.566
3-AMERİKA	1.898	2.376	2.657	2.869	3.596	3.685	3.914	4.269	5.733	5.960	6.328
4-ASYA	4.520	4.783	3.984	3.817	3.871	4.592	5.230	7.813	10.465	13.213	15.257
5-Avustralya ve Yeni Zelanda	65	80	76	87	135	98	122	158	264	271	327
6-Diğer Ülke ve Bölgeler	18	447	306	215	385	864	637	197	84	208	192
Seçilmiş ülke grupları											
OECD Ülkeleri	14.456	15.609	17.003	18.077	19.006	20.616	23.551	30.425	40.518	44.355	54.475
EFTA Ülkeleri	336	414	357	362	324	316	409	538	667	821	1.189
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	2.926	3.825	3.290	2.232	2.467	2.932	3.599	5.044	6.779	8.619	11.583
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	1.129	1.286	1.125	866	874	972	1.042	1.569	2.206	2.670	3.341
Bağımsız Devletler Topluluğu	2.664	3.512	2.667	1.533	1.649	1.978	2.279	2.963	3.962	5.057	6.992
Türk Cumhuriyetleri	747	908	835	574	572	557	619	899	1.194	1.409	1.982
İslam Konferansı Teşkilatı	4.143	4.218	4.391	3.961	3.573	4.197	4.725	7.205	10.214	13.061	15.007

Kaynak: Erişim: http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/IstatistikDb/eko04.xls [05.10.2007].

2.2.1. Türkiye'nin AB ile Olan Dış Ticaretinin Sektörel Dağılımı

Türkiye'nin AB'den yaptığı ithalat içerisinde temel tarım ürünlerinin payının düşüş gösterdiği, işlenmiş tarım ürünleri payının ise 1996 yılındaki %0,2 olan seviyesinin, yükselerek ortalama %0,5 seviyesinde dengeye geldiği görülmektedir. Tekstil ve konfeksiyon ürünleri ithalatında ise genel bir eğilim olarak, değer açısından bir artış yaşansa da, söz konusu ürünlerin toplam ithalat içindeki payları, özellikle son yıllarda diğer ürünlerin ithalatında meydana gelen daha büyük oranlı yükselişler sonucu, 1996 yılındaki oranlarının altına inmiştir. Türkiye'nin tekstil ve konfeksiyon ürünleri

ithalatının (özellikle konfeksiyon ürünlerinde)toplam ithalat içindeki payının, 1996'dan itibaren istikrarlı bir yapıda bulunduğunu ve çok büyük ölçülerde bir düşüş ya da yükseliş eğiliminin gözlemlenmediği de görülmektedir (Bkz. Tablo 29).

2001 yılından sonra genel ithalattaki artışa bağlı olarak, tüm sektör ürünleri ithalatında artış yaşanmış olsa da, özellikle sanayi sektöründe demir-çelik (72. Fasıl) ve motorlu taşıt ve parçaları (87. Fasıl) alt kalemlerinde genel ithalat artış oranının çok daha üzerinde artışlar gerçekleşmiş; bunun sonucu olarak bu ürünlerin toplam ithalat içindeki payları artış göstermiştir. Sanayi sektörü için söylenebilecek bir diğer husus ise, Türkiye'nin toplam ithalatı içinde emek yoğun üretime dayanan tekstil ve konfeksiyon ürünleri ithalatının çok küçük bir yer tutmasına karşın, sermaye (teknoloji) yoğun üretimi gerektiren diğer sanayi ürünleri ithalatının çok yüksek bir oranda yere sahip olmasıdır.

Türkiye'nin AB'ye yönelik ihracatına gelince; Gümrük Birliği'nin oluşturulduğu 1996 yılından itibaren AB'ye yönelik tarım ürünleri ihracında değer olarak yükseliş yaşansa bile, toplam ihracat içindeki tarım ürünleri payı giderek azalmış; 1996'da %7,3'lük bir paya sahip olan temel tarım ürünleri ihracı, 2006 yılına gelindiğinde %3,6'lık bir pay elde edebilmiştir.

Sanayi ürünleri ihracatında 1995-2002 dönemi arasında ortalama %53 oranında pay alan düşük teknoloji ve emek yoğun üretime dayanan tekstil ve konfeksiyon sektörünün, bu denli yüksek bir pay elde etmesinin başlıca üç ana nedeni vardır. Öncelikle, AT her ne kadar 1971 yılında Türkiye'nin sanayi ürünleri ithalatında uyguladığı gümrük vergilerini kaldırmışsa da, tekstil ürünleri genel olarak bu kapsamın dışında tutulmuş ve aşamalı bir şekilde gümrük vergileri ancak 1 Ocak 1985 tarihinde tamamen kaldırılmıştır. Kotalar ise 1996 yılı itibariyle kaldırılmıştır. Bu gecikmeye rağmen, diğer ürünlere göre çok daha önceden AB pazarına gümrüksüz girmeyi sağlayan tekstil ve konfeksiyon ürünleri, belirtildiği üzere diğer sanayi ürünlerine kıyasla toplam ihracat içinde çok daha yüksek değer ve paylara sahip olma hakkını elde etmiştir. İkinci neden ise tekstil ve konfeksiyon sektörüne yönelik AB mevzuatı sayısının sınırlı olması ile bu sektörlerdeki firmaların belirlenen AB standartlarına uygun üretim için yeterli alt yapı düzeyine sahip olması, bu nedenle büyük miktarda

altyapı yatırımlarına ihtiyaç duymamasıdır. Son olarak, bu sektörlerde AB'nin başta Çin olmak üzere üçüncü ülkelere uyguladığı kotalar da, Türkiye'nin ihraç rekabetini olumlu etkilemiştir[78].

Tekstil ve konfeksiyon sektörünün ihracat içinde bu denli önemli bir yer edinmesine rağmen, ilgili sektörlerin toplam ihracat içindeki nispi payları, 1996 yılından sonra giderek azalmaya başlamıştır. Bu sektörlerin paylarındaki azalmaya karşın, diğer teknolojiye dayalı sanayi sektörleri ihracında önemli artışlar meydana gelmiş ve bu sektörlerin hepsinin toplam ihracat içindeki payları yükselmiştir. Son yıllarda özellikle otomotiv sektörü, elektronik sektörü, demir-çelik ve makineler gibi ileri teknoloji gerektiren sektörlerin ihracat içindeki payının artmasında AB firmalarının Türkiye'de yaptıkları yatırımlar ve beraberinde getirdikleri teknolojinin, Türk firmalarının yaptığı Ar-Ge çalışmalarına eklenmesi sonucu Türk firmalarının genel teknolojik seviyelerinin yükselmesinin etkisi olmuştur.

[78] İktisadi Kalkınma Vakfı (İ.K.V.), *Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Etkileri*, ss. 18-19.

Tablo 29: Türkiye'nin AB'den İthalatının Sektörel Dağılımı

(Milyon $)

Yıl	Tarım									Tekstil ve Konfeksiyon					
	Temel Tarım			İşlenmiş Tarım Ürünleri			Su Ürünleri			Tekstil			Konfeksiyon		
	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)
1996	559	2,2	-	57	0,2	-	23	0,1	-	1.139	4,6	-	119	0,5	-
1997	357	1,5	-36,1	71	0,3	24,6	32	0,1	39,1	1.352	5,6	18,7	142	0,6	19,3
1998	313	1,5	-12,3	90	0,4	26,8	22	0,1	-31,3	1.201	5,6	-11,2	154	0,7	8,5
1999	310	1,2	-1,0	107	0,4	18,9	17	0,1	-22,7	1.131	4,3	-5,8	121	0,5	-21,4
2000	274	1,5	-11,6	114	0,6	6,5	23	0,1	35,3	1.192	6,5	5,4	142	0,8	17,4
2001	156	0,7	-43,1	104	0,4	-8,8	4	0,0	-82,6	1.102	4,7	-7,6	117	0,5	-17,6
2002	238	0,8	52,6	134	0,4	28,8	7	0,0	75,0	1.390	4,4	26,1	139	0,4	18,8
2003	338	0,7	42,0	152	0,3	13,4	16	0,0	128,6	1.536	3,4	10,5	187	0,4	34,5
2004*	332	0,7	-1,8	228	0,5	50,0	15	0,0	-6,3	1.847	3,8	20,2	201	0,4	7,5
2005	385	0,7	16,0	272	0,5	19,3	12	0,0	-20,0	1.828	3,4	-1,0	201	0,4	0,0
2006	360	0,7	-6,5	336	0,6	23,5	13	0,0	8,3	1.715	3,2	-6,2	255	0,5	26,9

Kaynak: Türkiye-AB Dış Ticareti İstatistikleri, Erişim: http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/EuromedEntegrasyonDb/sektorl_ab.xls, [3 Ekim 2007].

∗1 Mayıs 2004'ten itibaren 25 üyeli AB

Tablo 29'un Devamı: Türkiye'nin AB'den İthalatının Sektörel Dağılımı

(Milyon $)

Yıl	Demir-Çelik (72-73)						84, 85 ve 87. Fasılllar									Sanayi Ürünleri (diğer)			Toplam
	Demir ve Çelik(72)			Demir veya Çelikten Eşya(73)			Makineler (84)			Elektrikli ve elektronik ürünler(85)			Motorlu taşıtlar ve parçaları (87)						
	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer
1996	1.581	6,8	-	499	2,2	-	6.137	26,5	-	1.973	8,5	-	2.043	8,8	-	9.008	38,9	-	23.138
1997	1.298	5,2	-17,9	573	2,3	14,8	6.205	24,9	1,1	2.580	10,4	30,8	2.964	11,9	45,1	9.296	37,4	3,2	24.870
1998	996	4,1	-23,3	469	1,9	-18,2	5.927	24,6	-4,5	3.074	12,8	19,1	2.695	11,2	-9,1	9.134	37,9	-1,7	24.075
1999	610	2,9	-38,8	332	1,6	-29,2	4.214	19,7	-28,9	3.823	17,9	24,4	2.389	11,2	-11,4	8.347	39,0	-8,6	21.401
2000	813	3,1	33,3	518	1,9	56,0	4.934	18,5	17,1	4.297	16,1	12,4	4.462	16,8	86,8	9.841	37,0	17,9	26.610
2001	608	3,3	-25,2	395	2,2	-23,7	3.837	21,0	-22,2	2.398	13,1	-44,2	1.500	8,2	-66,4	8.059	44,1	-18,1	18.280
2002	1.033	4,4	69,9	462	2,0	17,0	5.365	23,0	39,8	2.550	10,9	6,3	1.975	8,5	31,7	10.028	43,0	24,4	23.321
2003	1.802	5,7	74,4	604	1,9	30,7	6.719	21,2	25,2	2.788	8,8	9,3	4.479	14,1	126,8	13.074	41,2	30,4	31.695
2004*	2.394	5,3	32,9	640	1,4	6,0	8.818	19,4	31,2	4.691	10,3	68,3	8.449	18,6	88,6	17.819	39,2	36,3	45.434
2005	2.958	6,0	23,6	744	1,5	16,3	10.346	21,1	17,3	4.834	9,9	3,0	8.378	17,1	-0,8	18.999	38,8	6,6	48.957
2006	3.265	6,1	10,4	884	1,6	18,8	11.578	21,5	11,9	5.127	9,5	6,1	8.794	16,3	5,0	21.522	40,0	13,3	53.849

Kaynak: Türkiye-AB Dış Ticareti İstatistikleri,Erişim: http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/EuromedEntegrasyonDb/sektorl_ab.xls, [3 Ekim 2007].

∗1 Mayıs 2004'ten itibaren 25 üyeli AB

Tablo 30: Türkiye'nin AB'ye İhracatının Sektörel Dağılımı

(Milyon Dolar)

Yıl	Tarım									Tekstil ve Konfeksiyon					
	Temel Tarım			İşlenmiş Tarım Ürünleri			Su Ürünleri			Tekstil			Konfeksiyon		
	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)
1996	900	7,3	-	25	0,2	-	80	0,7	-	1.316	10,7	-	3.598	29,4	-
1997	924	6,8	2,7	30	0,2	20,0	100	0,7	25,0	1.543	11,4	17,2	3.603	26,7	0,1
1998	942	6,6	1,9	32	0,2	6,7	75	0,5	-25,0	1.756	12,2	13,8	3.934	27,4	9,2
1999	920	6,3	-2,3	33	0,2	3,1	77	0,5	2,7	1.746	12,0	-0,6	3.873	26,7	-1,6
2000	766	4,8	-16,7	36	0,2	9,1	67	0,4	-13,0	1.765	11,0	1,1	3.999	24,8	3,3
2001	861	4,7	12,4	37	0,2	2,8	54	0,3	-19,4	1.871	10,1	6,0	4.175	22,6	4,4
2002	896	3,7	4,1	53	0,2	43,2	81	0,3	50,0	1.849	7,6	-1,2	5.098	20,8	22,1
2003	1.088	3,2	21,4	67	0,2	26,4	120	0,3	48,1	2.315	6,7	25,2	6.435	18,7	26,2
2004*	1.446	3,8	32,9	105	0,3	56,7	135	0,4	12,5	2.976	7,8	28,6	7.525	19,6	16,9
2005	1.790	4,1	23,8	113	0,3	7,6	143	0,3	5,9	3.108	7,1	4,4	8.250	18,8	9,6
2006	1.589	3,6	-11,2	117	0,3	3,5	125	0,3	-12,6	3.441	7,8	10,7	8.472	19,3	2,7

Kaynak: Türkiye-AB Dış Ticareti İstatistikleri, Erişim: http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/EuromedEntegrasyonDb/sektorl_ab.xls [3 Ekim 2007].

∗1 Mayıs 2004'ten itibaren 25 üyeli AB

Tablo 30'un Devamı: Türkiye'nin AB'ye İhracatının Sektörel Dağılımı

(Milyon $)

	Demir-Çelik (72-73)						**84, 85 ve 87. Fasılllar**												
Yıl	**Demir ve Çelik (72)**			**Demir veya Çelikten Eşya (73)**			**Makineler (84)**			**Elektrikli ve elektronik ürünler (85)**			**Motorlu taşıtlar ve parçaları (87)**			**Sanayi Ürünleri (diğer)**			**Top lam**
	Değer	**Pay (%)**	**Değ. (%)**	**Değer**	**Pay (%)**	**Değ. (%)**	**Değer**	**Pay (%)**	**Değ. (%)**	**Değer**	**Pay (%)**	**Değ. (%)**	**Değer**	**Pay (%)**	**Değ. (%)**	**Değer**	**Pay (%)**	**Değ. (%)**	**Değer**
1996	182	1,6	-	238	2,1	-	414	3,6	-	713	6,2	-	376	3,3	-	3.707	32,1	-	11.549
1997	339	2,8	86,3	282	2,3	18,5	456	3,7	10,1	852	7,0	19,5	240	2,0	-36,2	3.879	31,7	4,6	12.248
1998	391	2,9	15,3	311	2,3	10,3	577	4,3	26,5	1.238	9,2	45,3	267	2,0	11,3	3.975	29,4	2,5	13.498
1999	515	3,6	31,7	302	2,1	-2,9	707	4,9	22,5	1.095	7,6	-11,6	902	6,3	237,8	4.178	29,1	5,1	14.348
2000	547	3,8	6,2	360	2,5	19,2	718	4,9	1,6	1.231	8,5	12,4	915	6,3	1,4	4.106	28,3	-1,7	14.510
2001	625	3,9	14,3	371	2,3	3,1	919	5,7	28,0	1.277	7,9	3,7	1.557	9,7	70,2	4.371	27,1	6,5	16.118
2002	493	2,7	-21,1	443	2,4	19,4	1.135	6,1	23,5	1.803	9,8	41,2	1.985	10,8	27,5	4.623	25,0	5,8	18.459
2003	792	3,2	60,6	641	2,6	44,7	1.558	6,4	37,3	2.268	9,3	25,8	3.271	13,4	64,8	5.929	24,2	28,3	24.484
2004*	1.525	4,4	92,6	1.067	3,1	66,5	2.208	6,4	41,7	3.294	9,6	45,2	6.091	17,7	86,2	8.045	23,4	35,7	34.417
2005	1.181	3,1	-22,6	1.121	2,9	5,1	2.700	7,0	22,3	3.704	9,7	12,4	6.615	17,3	8,6	9.581	25,0	19,1	38.306
2006	1.830	4,2	55,0	1.359	3,1	21,2	3.308	7,5	22,5	4.034	9,2	8,9	8.441	75,3	27,6	11.208	25,5	17,0	43.924

Kaynak: Türkiye-AB Dış Ticareti İstatistikleri, Erişim: http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/EuromedEntegrasyonDb/sektorl_ab.xls [3 Ekim 2007].

∗1 Mayıs 2004'ten itibaren 25 üyeli AB

2.2.2. Türkiye'nin AB ile Olan Ticaretinin Mal Gruplarına Göre Dağılımı

Türkiye'nin AB ile olan mal gruplarına göre ithalatına baktığımızda, yatırım malları ithalatının toplam ithalat içindeki payının gümrük birliğinin tamamlanmasıyla beraber azalma, ara ve tüketim malları payının ise artış eğilimine girdiği görülmektedir. Özellikle tüketim malları ithalatında yüksek değerli artışlar görülmüş ve 2004 yılı itibariyle toplam içindeki payı %16,8'e yükselmiştir. Tablo 34'e göre; 1994-2006 yılları arasındaki mal gruplarına göre ithalat değerlendirildiğinde, yatırım malları payının ortalama %26, ara malları (hammadde) payının ortalama %59, tüketim mallarının payının ise ortalama %15 olduğu izlenebilmektedir.

Yatırım ve ara mallarında görülen ithalatın tüketim mallarına kıyasla toplam içinde daha yüksek paylara sahip olmasında, Türkiye'nin yatırım malları ithalatındaki gümrüklerini 1980 yılında uygulanan ihracata dayalı sanayileşme politikası kapsamında yatırımı ve ihracatı teşvik tedbirine yönelik olarak kaldırmasının etkisi büyüktür. Buna karşın bilindiği üzere tüketim mallarında ise gümrük vergileri 1996 yılı başı itibariyle kaldırılmış ve 1996 yılı sonunda tüketim malları ithalinde %92,5'lik artış yaşanmıştır. Tüketim malları ithalinde 1990'lı yılların ortalarından itibaren yaşanan yükselişte finans sektörünün düşük faizli tüketici kredisi stratejisi de önemli rol oynamıştır. 2000 yılında görülen yüksek orandaki artışta ise, 2000 yılı başında uygulamaya konulan ekonomik istikrar program ölçeğinde TL'nin döviz karşısında değer kazanması ile iç talebin artması etkili olmuştur[79]. Son yıllardaki artışta ise, TL'nin değer kazanmaya devam etmesi ile beraber, faiz oranlarının giderek düşmesi ve ülkeye giren büyük çaptaki yabancı sermaye etkili olmuştur.

Mal gruplarına göre ihracatımıza baktığımızda ise, tüketim malları ihracının toplam içindeki payının bir miktar azalış göstermesine rağmen halen daha çok yüksek seviyelerde olduğu, ara malları ihracatında ise özellikle 1990'lı yılların sonu ve 2000'li yılların ilk iki yılında artış eğilimine girilse de bundan sonraki yıllarda 2005 yılına kadar tekrar gerileme görülmüş ve 2006 yılında ki artış ile beraber %35 düzeyine ulaşmıştır. AB ile olan ticaretimizde en çarpıcı gelişmelerden birini hiç şüphesiz yatırım

[79] Seki İ. (2005), Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Net İhracatı Üzerine Etkileri (1985-2003), s. 9, Erişim: http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/ismail_seki.pdf [15 Mart 2006].

mallarındaki gelişmeler oluşturmuştur. 1996 yılından itibaren hem AB'den yapılan yatırım malları ithalatı düşüş eğilimine girmiş hem de AB'ye yapılan yatırım malları ihracında önemli artışlar sağlanmıştır. 1996 yılında yatırım malları ihracının toplam ihracat içindeki payı %3,4 iken bu oran 2006 yılı sonunda %11,6 seviyesine yükselmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Gümrük Birliği sonucunda Türkiye'nin sanayi üretimindeki genel teknoloji seviyesi yükselmiş ve buna bağlı olarak Türkiye yatırım malları ihraç edebilir pozisyona gelmiştir.

Tablo 31: Türkiye'nin AB'ye İhracatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı

(Milyon $)

Yıl	Yatırım			Ara malı			Tüketim			Toplam
	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	
1994	252	2,9	-	2.805	32,5	-	5.577	64,6	-	8.635
1995	318	2,9	26,2	3.528	31,8	25,8	7.232	65,3	29,7	11.078
1996	396	3,4	24,5	3.727	32,3	5,6	7.425	64,3	2,7	11.549
1997	423	3,5	6,8	4.105	33,5	10,1	7.721	63,0	4,0	12.248
1998	489	3,6	15,6	4.612	34,2	12,4	8.397	62,2	8,8	13.498
1999	631	4,4	29,0	4.981	34,7	8,0	8.737	60,9	4,0	14.348
2000	666	4,6	5,5	5.203	35,9	4,5	8.631	59,5	-1,2	14.510
2001	960	6,0	44,1	5.751	35,7	10,5	9.359	58,1	8,4	16.118
2002	1.274	6,9	32,7	5.834	31,6	1,4	11.330	61,4	21,1	18.459
2003	2.077	8,5	63,0	7.431	30,4	27,4	14.929	61,0	31,8	24.484
2004*	3.776	11	81,8	10.772	31,3	45,0	19.759	57,4	32,4	34.417
2005	4.561	11,9	20,8	11.748	30,7	9,1	21.883	57,1	10,7	38.306
2006	5.081	11,6	11,4	15.492	35,3	31,9	23.250	52,9	6,2	43.924

Kaynak: Türkiye-AB Dış Ticareti İstatistikleri, http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/EuromedEntegrasyonDb/mal_grup_ab.xls, (Erişim: 29 Eylül 2007)

∗1 Mayıs 2004'ten itibaren 25 üyeli AB

Tablo 32: Türkiye'nin AB'den İthalatının Mal gruplarına Göre Dağılımı

(Milyon $)

Yıl	Yatırım			Ara malı			Tüketim			Toplam
	Değer	Pay(%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	
1994	3.209	29,4	-	6.912	63,3	-	795	7,3	-	10.915
1995	4.831	28,7	50,5	10.539	62,5	52,5	1.491	8,8	87,5	16.861
1996	7.388	31,9	52,9	12.880	55,7	22,2	2.870	12,4	92,5	23.138
1997	7.327	29,5	-0,8	14.009	56,3	8,8	3.535	14,2	23,2	24.870
1998	7.182	29,8	-2,0	13.270	55,1	-5,3	3.622	15,0	2,5	24.075
1999	6.069	28,4	-15,5	11.823	55,2	-10,9	3.525	16,5	-2,7	21.401
2000	7.254	27,3	19,5	14.116	53,0	19,4	5.114	19,2	45,1	26.610
2001	4.317	23,6	-40,5	11.168	61,1	-20,9	2.595	14,2	-49,3	18.280
2002	5.361	23,0	24,2	14.417	61,8	29,1	3.196	13,7	23,2	23.321
2003	6.999	22,1	30,6	19.233	60,7	33,4	5.147	16,2	61,0	31.695
2004*	10.672	23,0	52,5	26.819	59,0	39,4	7.613	16,8	47,9	45.434
2005	11.587	23,7	8,6	29.008	59,3	8,2	8.044	16,4	5,7	48.957
2006	12.186	22,6	5,2	32.567	60,5	12,3	8.776	16,3	9,1	53.849

Kaynak: Türkiye-AB Dış Ticareti İstatistikleri, http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/EuromedEntegrasyonDb/mal_grup_ab.xls, (Erişim: 29 Eylül 2007)

∗1 Mayıs 2004'ten itibaren 25 üyeli AB

2.3. AB'nin Tercihli Gümrük Rejimlerine Uyum Kapsamında Serbest Ticaret Anlaşmaları

Türkiye'nin, 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın 16. maddesi uyarınca, kararın yürürlüğe girmesinden itibaren beş yıl içinde (2001 yılı itibariyle) ticaret politikasını, AB'nin ticaret politikasıyla uyumlu hale getirecek şekilde topluluğun tercihli gümrük rejimlerine uyum sağlaması öngörülmüş; bu uyumun hem üçüncü ülkelerle olan tercihli ticaret anlaşmalarını hem de tek taraflı ticari tavizlerin tanındığı otonom rejimleri kapsaması kararlaştırılmıştır.

Gümrük Birliği Kararının 16. maddesine ait 10 sayılı Ek'te, Türkiye'nin üstlenmesi gereken tercihli anlaşmalar şu şekilde belirlenmiştir: Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya ve Çek Cumhuriyetleri ile imzalanan Avrupa Anlaşmaları, Faroe Adaları ile Serbest Ticaret Anlaşması (STA), Kıbrıs ve Malta ile Ortaklık Anlaşmaları, Estonya, Litvanya ve Letonya ile Serbest Ticaret Anlaşmaları, İsrail, Cezayir, Tunus, Mısır, Ürdün, Fas, Mısır ve Suriye ile anlaşmalar (Akdeniz Ortaklık Anlaşmaları), Afrika, Karaip ve Pasifik (AKP) ülkeleri ile Konvansiyon, İsviçre ve Liechtenstein ile STA ve Avrupa Ekonomik Alanı Anlaşması olarak belirlenmiştir[80].

Bu gelişmeler Türkiye tarafından daha önceden tahmin edildiği için, 1980'li yıllarda benimsediği, ihracata dayalı büyüme stratejisi çerçevesinde üretilen ürünler için yeni pazar arayışına gidilmiş, uluslararası konjonktür dikkate alınarak, GATT metninin XXIV. maddesinde öngörülen serbest ticaret alanı oluşturulması için gerekli girişimlerde bulunulmuştur. Nitekim, bu çerçevede, EFTA ülkeleri ile 10 Aralık 1991 tarihinde imzalanan, ülkemizin ilk Serbest Ticaret Anlaşması (STA) 1 Nisan 1992 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile STA akdedilmesine yönelik görüşmeler başlatılmış, ancak muhtelif sebeplerle somut bir sonuç alınamamasına rağmen ilerleyen yıllarda bu ülkelerle de STA'lar imzalanmıştır.[81].

---

[80] TOBB, s. 381.

[81] Helvacıoğlu M (18 Eylül 2004), *Türkiye'nin Uyguladığı Tercihli Rejimler, Tercihli Menşe-Pan Avrupa Menşe Kümülasyonu ve Gümrük Uygulamaları Semineri*, s. 4, Erişim: http://www.igmd.org/menseler/tercihli_mense.doc [5 Nisan 2006].

Tercihli rejimlere uyum kapsamında, Merkezi Doğu Avrupa Ülkeleri (MDAÜ) ve EFTA ülkelerinin oluşturduğu çok sayıda ülke ile STA imzalayan ve yürürlüğe koyan Türkiye, aynı zamanda AB, MDAÜ ve EFTA ülkeleri arasındaki serbest ticaret anlaşmalarının, ülkelerin üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulamaması nedeniyle oluşabilecek ticaret sapması riskini kaldırmak amacıyla , ticarette menşe engelini kaldırma esasına dayanan Pan-Avrupa Menşe Kümülasyon (PAMK) sistemine 1999 yılında taraf olmuştur.

PAMK, tercihli ticaret anlaşmasına taraf olan ülkelere, birbirlerinin hammadde ya da yarı mamulünü, kendi menşeli ürünleri ile aynı işleme tabi tutup, elde edilen nihai ürünün diğer taraf ülkelere ihraç edebilme hakkını tanımaktadır. Bu sayede taraf ülkeleri birbirleri arasında düşük maliyetli girdi ve ucuz işgücünden yararlanıp, büyüyen pazarın da etkisiyle oluşan ölçek ekonomisinden faydalanabilecek ve menşe sorunu oluşmadığı için diğer taraf ülkelere yatırım yapabileceklerdir.

Türkiye'nin imzalamakla yükümlü olduğu STA'lar, DTÖ kurallarına uygun olarak ve Anlaşma yapılan ülke ile AB arasındaki tercihli anlaşmada belirlenen geçiş dönemi esas alınarak, taraflar arasında serbest ticaret alanı kurma amacına yönelik olup; taraflar arasındaki sanayi ürünleri ticaretinde her türlü engelin kaldırılması yanında bir takım tarım ve işlenmiş tarım ürünleri ticaretinde de bazı ülke grupları itibariyle serbestlik kazandırmıştır. Örneğin, STA imzaladığımız EFTA ülkeleriyle ikili bazda gerçekleştirilen protokoller sonucu bazı tarım ürünleri için tek taraflı olarak %100 gümrük vergisi indirimi elde edilmiştir. Diğer tarım ürünleri ve işlenmiş tarım ürünlerinin ticaretinin ise ilerleyen yıllarda yapılacak görüşmelerle neticesinde serbestleştirilmesi öngörülmüştür. Söz konusu geçiş dönemine tabi olmayan sanayi ürünleri için uygulanan gümrük vergileri ve eş etkili vergiler, Anlaşmaların yürürlüğe girdiği tarihte tamamen kaldırılmakta, geçiş dönemine tabi olmayan sanayi ürünleri ticaretindeki gümrük vergileri ve eş etkili vergiler ise AB ile Anlaşma yapılan ülke arasında aşamalı bir indirim takvimine bağlanmaktadır[82].

Türkiye tarafından imzalanan STA'lar ve yürürlüğe giriş tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

[82] TOBB, ss. 383-386.

Tablo 33: STA'ların İmza ve Yürürlüğe Giriş Tarihleri

No	Ülkeler	İmza Tarihi	Yürürlüğe Giriş
1	İsrail	14.03.1996	01.05.1997
2	Romanya	29.04.1997	01.02.1998
3	Litvanya	02.06.1997	01.03.1998
4	Macaristan	08.01.1997	01.04.1998
5	Estonya	03.06.1997	01.07.1998
6	Çek Cumhuriyeti	03.10.1997	01.09.1998
7	Slovak Cumhuriyeti	20.10.1997	01.09.1998
8	Bulgaristan	11.07.1998	01.01.1999
9	Polonya	04.10.1999	01.05.2000
10	Slovenya	05.05.1998	01.06.2000
11	Letonya	16.06.1998	01.07.2000
12	Makedonya	07.09.1999	01.09.2000
13	Hırvatistan	13.03.2002	01.07.2003
14	Bosna Hersek	03.07.2002	01.07.2003

Kaynak: Bülent Orhan Türel, Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi AB'nin Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi ve Menşe Kurallarına Türkiye'nin uyumu, Haziran 2003, ss. 92-93, Erişim: http://www.gumruk.gov.tr/Gumruk/DosyaUpload/ab/tezler/GTS.pdf [20 Mart 2006].

1 Mayıs 2004 tarihinde gerçekleşen AB'nin genişleme süreci içinde AB'ye tam üye olan 10 ülkenin arasında, Litvanya, Macaristan, Estonya, Çek Cumhuriyeti, Slovak Cumhuriyeti, Bulgaristan, Polonya, Slovenya ve Letonya ülkelerinin bulunması nedeniyle, STA imzalanmış olan bu ülkelerle olan ticari ilişkiler gümrük birliği kapsamına dahil edilmiştir.

Öte yandan, Filistin ve Tunus ülkeleriyle akdedilen STA'lar sırasıyla 01.06.2005 ve 01.07.2005 tarihinde yürürlüğe girmiş, bu gelişmeyle beraber; EFTA, İsrail, Romanya, Bulgaristan, Makedonya, Bosna-Hersek ülkeleriyle imzalanmış ve yürürlükte bulunan STA'lara, Filistin ve Tunus ile imzalanan STA'lar da eklenmiştir[83].

Türkiye'nin halen STA müzakeresini aktif olarak yürüttüğü ülkeler arasında

[83] Dahilde İşleme Rejimi Hakkında Genelge (2005/2) s. 6, Erişim: http://www.immib.org.tr/tesvik/2005-2_tev_son.doc [2 Nisan 2006].

Suriye (Anlaşma 28 Ağustos 2004 tarihinde parafe edilmiştir), Lübnan, Tunus, Mısır, Güney Afrika Cumhuriyeti yer almaktadır. Bununla birlikte, Arnavutluk, Sırbistan ve Karadağ, Cezayir, Ürdün, Meksika, Şili, Mercosur, Körfez İşbirliği Konseyi (KİK), LOME ülkeleri ile müzakerelerin başlatılmasına ve halen başlamış olanların sürdürülmesine yönelik çalışmalar sürdürülmektedir. Bu bağlamda bahsedilmesi gereken diğer bir husus ise 27-28 Kasım 1995 tarihinde Barselona'da gerçekleştirilen Avrupa-Akdeniz Konferansı'nda imzalanan Barselona Deklarasyonu kapsamında, Akdeniz'e kıyısı olan 12 ülke (Türkiye, Fas, Tunus, Cezayir, Mısır, Ürdün, Filistin, İsrail, Lübnan, Suriye, Malta ve Kıbrıs) ile AB arasında, serbest ticaret anlaşmaları akdedilmesi vasıtasıyla 2010 yılına kadar bir serbest ticaret alanı oluşturulmasının öngörülmesidir. Türkiye, 1/95 sayılı OKK'nin 16. maddesi hükmünün yanı sıra, Barselona Deklarasyonu'nun amacını da dikkate alarak, söz konusu ülkelerle STA akdetmek için gerekli girişimlerde bulunmaktadır. Bu hedefe ulaşılmasıyla, yaklaşık 800 milyon nüfuslu bir bölgedeki ticaret de serbestleştirilmiş olacaktır[84].

2.3.1. STA'ların Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri

Tablo 34'de görüldüğü gibi Türkiye'nin STA imzalanan ülkelerden ithalatı, 1996 yılında toplam ithalatın %4,7'si iken bu oran 2003 yılı sonunda %10,5'e yükselmiştir. STA ülkelerine yönelik ihracatın, toplam ihracat içindeki payında da yükseliş görülmesine rağmen, bu yükseliş ithalattaki artışa nazaran düşük seviyede kalmıştır. Nitekim, 1996-2003 yılları arasında Türkiye'nin STA imzalanan ülkelerle ithalatı, toplam ithalatının ortalama %7,3'ünü ihracatı ise toplam ihracatının ortalama %8,3'ünü oluşturmuştur. Ayrıca, STA ülkeleriyle ticaretimiz ithalat lehine bir gelişim gösterdiğinden bu ülkelerle olan ticaretimiz sürekli olarak açık vermektedir.

2000-2001 yıllarına ait veriler incelendiğinde genel ithalatımızda %24 oranında bir azalma meydana geldiği, aynı dönemde STA imzalanan ülkelerden yaptığımız ithalattaki gerileme oranının %0,1 ile sınırlı kaldığı görülmektedir. Söz konusu durum uygulama dönemleri itibarıyla kısa bir süre geçmiş olsa bile Serbest Ticaret Anlaşmalarının ticaret yaratıcı / saptırıcı etkisinin oluşmuş olduğu yönünde yorumlanabilir. Bu ülkelerden yapılan ithalatın genel ithalat içindeki oranının %6,6'dan

[84] Helvacıoğlu, s. 6.

%8,6'ya, bu ülkelere yapılan ihracatın da genel ihracatımız içindeki payının %8'den %8,4'e yükseldiği göz önünde bulundurulursa; söz konusu dönemde ticaret saptırıcı etkinin daha belirlin olduğunu söyleyebiliriz. Aynı durum MDAÜ açısından incelendiğinde ise 1996-2003 yılları arasında bu ülkelerle yapılan ithalat ve ihracatımızdaki artış hızının genel ithalat ve ihracat artış hızlarından fazla olmasına rağmen, ithalattaki artış hızı ihracata oranla genel artış hızının çok daha fazla üzerinde gerçekleştiği için, bu ithalat artışı büyük bir ticaret sapması olarak değerlendirilebilir. Bu ülkelerden ithalatın cazip hale gelmesine bağlı olarak ticaret sapmasının oluşmasının nedenleri arasında, bu ülkelerin maliyet yapısı, döviz kıtlığı sonucu oluşan fiyat indirimleri, sanayi üretimlerinin uluslararası rekabet ilişkilerinin ve altyapısının gerekli kıldığı kısıtlara Türkiye'ye oranla daha az bağımlı oluşunu sayabiliriz[85].

Türkiye'nin MDAÜ'ler arasında ticaret hacminin en yüksek olduğu iki ülke Romanya ve Bulgaristan, zengin petrol kaynakları nedeniyle hammadde ve yarı mamul açısından Türkiye'nin ithalata bağımlı olduğu petrokimya ürünlerine sahiptirler. Bununla beraber son yıllarda bu ülkelerde düşük olan üretim maliyetlerinin etkisiyle de Türk firmalarının bu ülkelerde yatırım artışına gitmeleri ithalat artışına neden olmuş, özellikle Romanya olan ticaretimizdeki açık büyümüştür. Türkiye'nin MDAÜ'lere ihracatı ise ağırlıklı olarak tüketim mallarından oluşmakta olup, tekstil, hazır giyim,beyaz eşya, dayanıklı ev eşyaları, elektronik eşyalar ve işlenmiş tarım ürünleri başlıca ihracat kalemleridir[86].

STA imzalanan ülkeler arasında dikkat çeken bir diğer ülke ise İsrail'dir. İsrail ile olan ticaretimiz incelendiğinde, ihracat lehine bir gelişim içinde bulunduğumuzu ve sürekli ticaret fazlası verdiğimiz görülmektedir. Türkiye'nin İsrail'e yönelik ihracatının önemli kalemlerini, demir ve demir dışı metaller, tekstil ürünleri, tarım ve gıda ürünleri, makine ve elektrik teçhizatı, plastik ve madensel ürünler oluştururken, bu ülkeden yaptığımız ithalatta ise ağırlıklı olarak kimyasal maddeler, plastik ürünler, bitkisel ürünler ile makine ve elektronik teçhizat yer almaktadır. Ayrıca, İsrail'in ABD ile de STA'sı bulunduğu için Türkiye ve ABD ticaretinde bir köprü kurmaktadır[87].

---

[85] TOBB, ss. 387-388.
[86] İktisadi Kalkınma Vakfı (İ.K.V.), *Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Etkileri*, s. 35.
[87] İsrail, Erişim: http://www.dtm.gov.tr/ead/YAYIN/kitap/israil.htm [3 Nisan 2006].

Tablo 34: Türkiye'nin STA İmzaladığı Ülkelerle Toplam Dış Ticareti

Milyon ($)

	Türkiye'nin Toplam Dış Ticareti							Türkiye'nin STA İmzaladığı Ülkelerle Dış Ticareti*							STA Ülkeleri'nin Payı (%)		
Yıl	**İhracat**	**Değ (%)**	**İthalat**	**Değ (%)**	**ihr/ith (%)**	**Hacim**	**Değ (%)**	**İhracat**	**Değ (%)**	**İthalat**	**Değ (%)**	**ihr/ith (%)**	**Hacim**	**Değ (%)**	**İhracat**	**İthalat**	**Hacim**
1996	23.224	-	43.627	-	53,2	66.851	-	1.700	-	2.061	-	82,5	3.761	-	7,3	4,7	5,6
1997	26.261	13,1	48.559	11,3	54,1	74.820	11,9	2.082	22,5	2.785	35,1	74,8	4.867	29,4	7,9	5,7	6,5
1998	26.974	2,7	45.921	-5,4	58,7	72.895	-2,6	2.235	7,3	2.684	-3,6	83,3	4.919	1,1	8,3	5,8	6,7
1999	26.587	-1,4	40.671	-11,4	65,4	67.258	-7,7	2.121	-5,1	2.373	-11,6	89,4	4.494	-8,6	8,0	5,8	6,7
2000	27.775	4,5	54.503	34,0	51,0	82.278	22,3	2.215	4,4	3.581	50,9	61,8	5.796	29,0	8,0	6,6	7,0
2001	31.342	12,8	41.399	-24,0	75,7	72.741	-11,6	2.633	18,9	3.576	-0,1	73,6	6.209	7,1	8,4	8,6	8,5
2002	36.059	15,1	51.553	24,5	69,9	87.612	20,4	3.273	24,3	5.426	51,7	60,3	8.699	40,1	9,1	10,5	9,9
2003	47.252	31,0	69.339	34,5	68,1	116.591	33,1	4.646	41,9	7.279	34,1	63,9	11.925	37,1	9,8	10,5	10,2

* Genel eğilimi gösterebilmek için, ilgili ülkelerle imzalanan STA tarihleri dikkate alınmayarak, Tablo 35'deki Filistin ve Tunus dışındaki ülkelere ait verilerin birleştirilmesinden elde edilmiştir.

Tablo 35: Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşması İmzaladığı Ülkelerle Dış Ticareti*

(Bin Dolar)

		1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Letonya	İthalat	3,426	1,625	2,618	1,659	11,949	154	220	1,000
	İhracat	1,970	2,992	11,605	9,841	16,086	16,108	20,000	27,000
Slovenya	İthalat	16,793	29,976	43,320	48,005	55,652	48,948	57,000	93,000
	İhracat	24,534	34,291	39,016	38,681	47,581	62,667	69,000	103,000
Polonya	İthalat	79,311	91,954	82,052	81,245	164,681	168,070	245,000	415,000
	İhracat	253,248	255,260	290,850	219,624	174,596	241,234	343,000	486,000
Çek Cum.	İthalat	108,442	98,491	93,302	82,018	158,740	126,872	317,000	444,000
	İhracat	93,461	82,896	69,557	67,257	101,571	109,399	130,000	189,000
Slovakya	İthalat	23,697	22,432	23,577	45,675	51,533	49,419	112,000	206,000
	İhracat	20,149	25,157	18,056	16,986	20,199	27,565	33,000	60,000
Macaristan	İthalat	94,420	106,514	152,389	95,000	216,262	186,673	326,000	417,000
	İhracat	102,808	133,966	113,684	121,919	109,994	170,230	201,000	285,000
Litvanya	İthalat	30,795	39,151	79,531	61,070	71,499	77,796	110,000	136,000
	İhracat	15,094	55,591	34,675	25,764	23,953	32,586	54,000	86,000
Estonya	İthalat	14,544	30,958	10,258	4,748	7,091	1,337	1,177	14,000
	İhracat	4,594	5,769	6,176	9,046	9,439	13,169	18,053	23,000

* Yukarıda yer alan 8 ülke 2004 yılında AB üyesi olduğundan, bu tarihten itibaren STA imzalanan ülkeler arasında yer almamaktadırlar.

Tablo 35'in Devamı: Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşması İmzaladığı Ülkelerle Dış Ticareti

		1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
EFTA	İthalat	1,112,068	1,287,220	1,169,225	926,179	1,155,270	1,480,929	2,512,000	3,396,000	3,911,000
	İhracat	335,937	414,273	356,677	361,613	324,252	316,114	409,000	538,000	657,000
Bulgaristan	İthalat	362,771	408,852	367,420	295,574	465,408	393,516	508,449	689,462	959,471
	İhracat	156,906	175,887	213,316	233,606	252,934	299,415	380,332	621,685	894,326
Romanya	İthalat	441,290	394,087	344,672	401,157	673,928	481,140	661,765	955,971	1,699,553
	İhracat	314,045	358,783	468,178	268,295	325,818	392,028	566,497	873,347	1,235,485
İsrail	İthalat	192,627	233,681	282,827	298,258	505,482	529,489	544,467	459,488	714,143
	İhracat	254,853	391,514	479,507	585,239	650,142	805,218	861,434	1,082,998	1,313,890
Makedonya	İthalat	31,713	30,217	13,237	7,878	10,470	9,115	14,914	27,342	51,935
	İhracat	74,251	77,392	68,190	93,670	107,765	89,816	101,316	122,715	149,330
Bosna-Hersek	İthalat	2,484	1,295	5,298	16,222	7,497	4,926	6,317	8,343	11,476
	İhracat	22,473	31,871	38,077	39,892	26,871	27,586	43,264	63,227	99,348
Hırvatistan	İthalat	28,542	8,579	14,757	7,893	25,375	17,330	9,388	16,697	35,229
	İhracat	27,116	36,136	27,768	29,897	23,589	30,112	42,873	85,598	118,060
Filistin	İthalat	-	-	-	-	153	98	13	454	545
	İhracat	-	-	-	-	5,622	5,999	4,729	6,489	9,025
Tunus	İthalat	-	-	-	-	64,843	72,936	71,801	98,140	100,410
	İhracat	-	-	-	-	162,272	140,593	121,142	220,015	255,637

Kaynak: TOBB, ss. 389-391; DTM,Dış Ticaret ve Başlıca Ekonomik Göstergeler, ss.45-47,88-90.

3. AVRUPA BİRLİĞİ VERGİ POLİTİKASINA TÜRKİYE'NİN UYUMUNUN DOLAYLI VERGİLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

3.1. Avrupa Birliği Vergi Politikasının Gelişimi

Avrupa Birliği'nde vergi politikası, esas olan bütünleşme politikasına göre şekillenen ikincil bir politikadır. Nitekim Roma Anlaşması'nın 95. ve 99. maddeleri arasındaki bölümde yer alan vergi ile ilgili hükümleri, Topluluğun temel ilkeleri arasında değil, Topluluğun Politikası başlıklı üçüncü kısımda yer almıştır. Bununla beraber, vergi politikasının belirlenmesi ve uygulanmasında ikincil Avrupa Birliği hukuku belirleyici bir role sahip olup, vergi politikasının belirlenmesinde AB'nin amacı ve hedeflediği bütünleşme modeli de önemli paya sahiptir[88].

Roma Anlaşması, Topluluk genelinde iktisat ve maliye politikalarını ortak bir politika olarak kabul etmediğinden dolayı; AB'nin ulusal devletlerde geçerli olabilecek ekonomik ya da sosyal amaçlı bir vergi politikası alanı bulunmamaktadır. Dolayısıyla AB üyesi devletler, vergi ile ilgili düzenlemelerini kendi başlarına izledikleri ekonomik ve sosyal politika amaçlarına istinaden düzenlerler. Bununla beraber, Topluluk içinde malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımının tarım, ulaştırma ve rekabet politikaları ile bölgesel politikaların vergilendirme ile yakın bir ilişkisi bulunmakta ve Avrupa Birliği'nin vergi ile ilgili düzenlemelere ihtiyacı olduğu düşünülürse, söz konusu ihtiyacın vergi uyumlaştırmasına yönelik düzenlemelerle karşılanabilmesinden başka bir çözüm yolu bulunmamaktadır[89].

Vergi uyumlaştırılması kavramı hakkında değişik tanımlamalar olmakla birlikte, bu kavramı iki farklı şekilde yorumlamak mümkündür: İlk olarak uyumlaştırma, topluluk içindeki vergi sistemi ve oranlarının ortak bir payda toplanıp, benzerleştirilmesi olarak ifade edilebilirken, diğer bir yorum ise uyumlaştırmayı, üye

[88] Nami Çağan, *Avrupa Birliği Vergi Politikası ve Türkiye Üzerindeki Etkileri, Avrupa Birliği El Kitabı*, Ankara: T.C.M.B. Yayını,1995, s. 147.
[89] Çağan, ss. 147-148.

devletler arasındaki vergilemedeki farklılıkların, ortak pazardaki tarafsız rekabet koşullarını bozdukları oranda gidermeyi öngörür. Bu yorumlardan ilkinin, yukarıda bahsettiğimiz üzere AB Anlaşmalarında öngörülmediği ve üye devletlerdeki mükelleflerin sosyal durumlarını etkileyen bir unsur olduğu için uygulama alanı yoktur. Dolayısıyla vergi uyumlaştırılması kavramından anlaşılan bilhassa topluluk genelinde vergi oranlarında bir yakınlığın oluşturulmasıdır. Ayrıca vergi uyumlaştırılması gelirden, servetten ve harcamadan aynı tip vergilerin alınmasını ve isimleri aynı olsa bile farklı etkiler yaratabilecek vergileme uygulama alanı tanınmasını da kapsamaktadır. Vergi uyumlaştırması AB için başlı başına bir hedef olmayıp, sadece ekonomik entegrasyona ulaşabilmek için yerine getirilmesi gereken bir ara hedef niteliğindedir[90].

Ekonomik entegrasyonun gerçekleştirilmesi amacıyla bir çok ara hedefin varlığı hissedilmiş ve öncelikle üye ülkeler arasındaki ticaretin serbestleştirilmesi hedefi üzerinde durulmuştur. Bu amaçla, hatırlanacağı üzere Gümrük Birliği kapsamında gümrük vergileri ve eş etkili vergiler kaldırılmış, üçüncü ülkelere karşı da OGT uygulamasına geçilmiştir. Daha sonraları ise tam rekabeti gerçekleştirip faydalarından yararlanmak için ülkelerarası ticarette malların fiyatına ve üretim faktörlerinin maliyetine etki eden gümrük vergisi dışındaki dolaylı vergilerin uyumlaştırılması gündeme gelmiştir.

3.1.1. Dolaylı Vergilerin Uyumlaştırılması

Dolaylı vergiler, mal ve hizmetlerin ülkelerarası dolaşımından, üretiminden ya da tüketiminden alınan vergilerdir. Maliyet ve satış fiyatlarına doğrudan etki eden bu vergiler, kar realizasyonuna ya da gerçek gelire bakılmaksızın toplanıp, karlar belirlenince tahakkuk eden vergiden düşürülmektedir[91].

Dolaylı vergilerle ilgili olarak AB adına düzenleme yapma yetkisi, Paris Anlaşmasıyla beraber kurucu anlaşma niteliği taşıyan, Roma Anlaşması'nın (25 Mart 1957) 99. maddesinde ifade edilmiştir. Bu maddede; " Konsey, Komisyon'un önerisi üzerine ve Avrupa Parlamentosu ile Ekonomik ve Sosyal Komite'nin görüşünü aldıktan

[90] Salih Turhan, *Vergi Teorisi ve Politikası*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1993, s. 407.
[91] Nicholas Moussis, *Avrupa Birliği Politikalarına Giriş Rehberi*, Çev: Ahmet Fethi, İstanbul: Mega Pres Yayınları, 2004, s. 286.

sonra oybirliği ile muamele vergileri, özel tüketim vergileri ve diğer tüm dolaylı vergilere ilişkin mevzuatın uyumlaştırmasına yönelik hükümleri, bu uyumlaştırmanın 8a maddesinde belirlenen sürede iç pazarın kurulmasını ve işleyişini sağlaması için gereken ölçüde kabul eder" denmektedir. Roma Anlaşması'nın 100. maddesinde ise " Komisyonun önerisi üzerine Konsey, oy birliği ile üye devletlerin; ortak pazarın kuruluşu ve işleyişini doğrudan etkileyebilecek yasa, tüzük veya idari düzenlemelerin yakınlaştırmasına yönelik direktifler çıkarabilecek ve bir veya daha fazla üye devlete, uygulamaları mevzuat değişikliği gerektirebilecek direktifler mevcut olduğunda ise Avrupa Parlamentosu ve Ekonomik ve Sosyal Komite'nin görüşünün alınacağı" hükmü yer almaktadır[92].

3.1.1.1. Gümrük Vergileri

Roma Anlaşması'nın 9. maddesinde "AB mal alışverişlerinin tümünü kapsayan ve üye devletler arasında ithalat ve ihracatta alınan gümrük vergileri ile eş etkili bütün yükümlülükleri yasaklayan ve üçüncü ülkelerle ticari ilişkilerde ortak bir gümrük tarifesinin uygulanmasına dayanan bir gümrük birliği üzerine kurulmuştur" denmektedir. Bu hükümle, AB içinde malların serbest dolaşımını olumsuz yönde etkileyen gümrük vergileri ve eş etkili diğer vergilerin kaldırılması amaçlanmıştır[93].

Roma Anlaşması'nın 11. maddesinde ise, " Üye devletler, belirlenen süreler içinde gümrük vergileri konusunda, bu anlaşmaya uygun olarak hükümetlerinin kendilerine düşen yükümlülükleri yerine getirebilmelerine olanak sağlayacak her çeşit uygun tedbiri alırlar" ifadesine yer verilmektedir. Bu hüküm çerçevesinde çeşitli üye devletler gümrük vergileri konusunda yasama organına ait olan yetkileri, yürütme organına devretmişlerdir. Bu değişiklik ile üye devletlerde ağır işlemesi muhtemel yasama sürecinin, gümrük vergileri alanında AB düzenlemelerine daha süratli uyum sağlaması amaçlanmıştır. Anlaşmanın 12. maddesinde ise " Üye devletler kendi aralarında ithalat ve ihracata yeni gümrük vergileri ve gümrük vergilerine eş etkili yükümlülükler koymaktan ve karşılıklı ticari ilişkilerinde uyguladıklarını arttırmaktan

[92] Ekrem KaraYılmazlar, "Avrupa Birliği'nde KDV Rejimi ve Türkiye'nin Durumu," Vergi Dünyası (Mayıs 2000), Sayı 225, s. 183.
[93] Ejder Ayanoğlu, "Avrupa Birliği ve Türk Vergi Sisteminin Birlik Modeline Uyumu (I), " Vergi Dünyası (Kasım 1995), Sayı 171, s. 52.

kaçınmalıdırlar" hükmü yer almaktadır[94].

Bununla beraber, Roma Anlaşması'nın geçiş hükümlerine bağlı olarak gümrük vergilerinin ve eş etkili yükümlülüklerin aşamalı bir plana bağlanarak geçiş dönemi sonu olan 31.12.1969 tarihinde tamamen kaldırılması öngörülmüştür (R.A. Md. 12-16). Sınai ürünleri bakımından gümrük vergilerinin kaldırılması ise hatırlanacağı üzere 01.07.1968 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Gümrük Birliği'nin kurulması için geçerli olan bir diğer koşul olan OGT'nin hükümleri ise anlaşmanın 18 ile 29. maddeleri arasında belirlenirken, üye devletlerce gümrük tarifesi uygulanması sonucu elde edilen gelirlerin AB'nin finansmanında kullanılması da kabul edilmiştir (R.A. Md. 201)[95].

3.1.1.2. Katma Değer Vergisi

Katma Değer Vergisi (KDV) ilk kez 1954 yılında Fransa'da uygulamaya konulduğunda, diğer ülkeler tarafından kendi uyguladıkları vergilere göre farklı bir muamele vergisi veya tüketim vergisi olarak görüldüğünden dolayı fazla dikkat çekemedi. Nitekim diğer üye devletlerin ortak KDV'nin kabul edilmesinden önceki uyguladıkları muamele vergileri; satış vergisi, muhtelif muamele vergisi, hizmet vergisi, yayılı muamele vergisi vb. gibi farklı isimler taşımaktaydı. 1962 yılından sonra Komisyon'un hazırladığı ve üye devletlerce KDV'nin kabulünün öngörüldüğü iki raporun yayımlanmasıyla, söz konusu verginin Topluluk adına yararı anlaşıldı ve Komisyon'un bu önerisi üzerine harekete geçen Konsey, 11.04.1967 tarihinde üye devletlerin birbirlerinden farklı muamele vergilerini uyumlaştırması konusundaki iki direktifi kabul etti. Bu iki direktif aracılığıyla temeli atılana KDV sistemi, 1969 yılında kabul edilen üçüncü bir direktif ile KDV'yi tüm üye devletlerin vergi sistemine dahil etti[96].

Konsey'in 1967'de yayımladığı ve 1 Ocak 1970 tarihinden itibaren yürürlüğe girecek olan 1. direktifle, üye devletlerdeki birbirinden farklı uygulanan muamele vergilerinin, rekabet koşullarını bozmaması ve mal ve hizmetlerin serbest dolaşımını

.[94] Aykut Tavşancı, "Türk Vergi Siteminin Avrupa Birliği Vergi Sitemi ile Uyumlaştırılmasının Dolaylı Vergiler Açısından Değerlendirilmesi, " Vergi Dünyası (Ocak 2005), Sayı 281, s. 113.
[95] Çağan, 152.
[96] Moussis, s. 287.

engellememesi vurgulanarak; farklılıkların tamamen kaldırılarak, ortak bir KDV sistemine geçilmesi istenmiştir[97].

Bu yeni vergi, yayılı muamele vergilerinin dikey entegrasyonunu teşvik edip, ihracatta malların taşıdığı verginin hesabını zorlaştıran olumsuz etkiyi ortadan kaldırmaktadır. Bu direktifin sonucu olarak Almanya 1968'de, Hollanda 1969'da, Lüksemburg 1970 yılında KDV sistemine geçmiştir. Fransa zaten 1954 yılında bu sisteme geçtiğinden dolayı kurucu altı ülkeden geriye kalan iki ülke olan İtalya ve Belçika KDV sistemine geçişte ek süre talep etmiş ve bu ülkelerden Belçika, 1 yıl gecikmeyle 1971'de, İtalya ise 3 yıl gecikmenin ardından 1973 yılında KDV Sitemine geçebilmiştir. Topluluğa daha sonra üye olan ülkelerden İrlanda 1972 yılında, İngiltere 1973 yılında sisteme dahil olurken, Danimarka 1967'den itibaren KDV'yi uygulamıştır. İspanya ve Portekiz 1986 yılında, Yunanistan ise 1987 yılında KDV uygulamasına geçiş yapmışlardır[98].

1. Direktifin 2. maddesine göre KDV genel bir tüketim vergisidir. Bir başka deyişle, mal ve hizmetlere yapılan her türlü harcamalardan alınan bir vergi niteliğindedir. Bu vergi, üretimden tüketime kadar olan ekonomik faaliyetin her aşamasında, o aşamada eklenen değer (katma değer) üzerinden alınıp, söz konusu mal ya da hizmetin üretimine ve dağıtımına katılan herkes tarafından ödenmektedir. Bu özelliğine ilave olarak, üretim sürecinde aracıların maliyetlerinde bir unsur değildir ve muhasebe kayıtlarında bir gider kalemi olarak görünmez; çünkü bu verginin bütün yükünü taşıyan aracılar değil, son tüketicilerdir[99].

1. Direktif ve 2. Direktifler topluluğa üye altı ülke tarafından uygulanmış olmakla beraber, bu direktiflerin genel çerçeveye yönelik olmaları ve bu yüzden KDV'ye yönelik esas konuların yeterli ayrıntılara bağlanmamış olmaları nedeniyle uygulamalarda sorun çıkmıştır. Söz konusu sorunu gidermek için KDV matrahlarının uyumlaştırılması amacına yönelik olarak 17.05.1977 tarihinde, 2. Direktifin yerini

[97] B Balcı, "Avrupa Topluluğunda Ortak KDV Siteminin Gelişimi ve Son Durumu," Vergi Dünyası (Ağustos 1995), Sayı 168, s. 23.
[98] Halit Çiçek, "Avrupa Birliği'nde Tüketim Vergilerinin Uyumlaştırılması ve Türkiye'ye Olası Etkileri, " Vergi Sorunları (2000), Sayı 144, s. 181.
[99] Moussis, s. 287.

alacak şekilde 6. Direktif yürürlüğe konulmuştur. Bu direktifle beraber sadece KDV matrahı saptanmamış, aynı zamanda mükellef, vergiye tabi işlemler ve indirim konuları da açıklanmaya çalışılmıştır[100].

AB'nin bugüne kadar vergi uyumlaştırmasında en başarılı çalışmasını oluşturan KDV'nin konu ve matrahının uyumlaştırılmasıyla beraber, üye devletlerin global fiktif matrahlarına %1 oranının uygulanmasıyla bulunan tutarlar, AB bütçesinin finansmanında kullanılmaya başlanmıştır. Bu oran 1986'da %1,4 , 1995'de %1,4 , 1996'da %3 , 1997'de %1,2 , 1998'de %1,1 olarak uygulanmış olup, 1999 yılından itibaren de %1 olarak uygulanmıştır[101].

6. Direktifin 2. maddesine göre, herhangi bir KDV mükellefi tarafından bir bedel ödenerek yapılan her türlü mal veya hizmet tedariki vergiye tabidir. Ayrıca mal ithalatı da (hizmet ithalatı söz konusu olmayacağından) başlı başına vergiye tabidir şeklinde tanımlanarak vergiyi doğuran olaya değinilmiştir[102].

Bu maddede belirtildiği üzere vergilendirme olayının doğabilmesi için ithalat dışındaki mal ve hizmet tedarikinin, bir KDV mükellefince bedel ödenerek yapılması gerekmektedir. Bununla beraber yerli ve yabancı ürünler arasındaki rekabet eşitliğini bozmamak için mal ithalinde uygulanan vergide, mükellefiyet ve bedel unsurlarına önem verilmeksizin, ithalatın yapılması şartının tek unsur olarak yeterliliği belirtilmiştir[103].

6. Direktifte açıkça tanımlanan KDV matrahı, mal ve hizmetlerin üretici, dağıtıcı ve nihai tüketiciye ulaşmasına kadar geçen aşamalardan oluşan bedeli olarak belirlenmiş ve mal ve hizmetlerin teslimi için ödenen her türlü vergi (KDV dışında), resim, harç, taşıma, yükleme vb. tüm giderler ile komisyon, ambalajlama, ulaştırma, sigorta gibi ödemelerin malın satış bedeline eklenmesiyle bulunmaktadır. Ayrıca mal ve hizmet teslimi sonucu satış bedelinden yapılan iskonto veya fiyat indirimleri ile üçüncü

[100] Fatih Acar, "2000 Yılı Bütçesinin Genel Değerlendirilmesi ve Yapılması Gerekenler, " Vergi Sorunları(2000), sayı 136, s. 22.
[101] KaraYılmazlar, s. 186.
[102] Beyazıt Balcı, "Avrupa Topluluğu KDV Mevzuatında Vergiyi Doğuran Olay, " Vergi Dünyası (Eylül 1996), Sayı 181, s. 12.
[103] KaraYılmazlar, s. 186.

kişilerden sağlanan ve üretimde kullanılan girdilere ödenen harcamalar, KDV matrahı dışında tutulacaktır. Söz konusu uygulama, ithal malları içinde geçerli olmakla birlikte, gümrükte alınan vergiler ve malın gideceği yere kadar olan tüm giderler matraha dahil edilmektedir[104].

3.1.1.2.1. Oranlar Açısından Katma Değer Vergisi

KDV oranları ile ilgili ilk olarak 1987 yılında hazırlanan bir direktif önerisi ve Konsey'in 1992 yılında kabul ettiği bir direktif bulunmaktadır. 1987 yılındaki direktif, öneri niteliğinde olduğu için KDV sisteminde oran yapısına ilişkin ilk hükümler kapsamlı olarak, iç pazarın başlamasından 19 Ekim 1992 tarihli direktifle belirlenmiş olup, bu direktifte uyumlaştırmadan ziyade oranların yakınlaştırılması hedeflenmiştir. Bu tarihten sonra yürürlüğe giren diğer direktiflerle beraber, söz konusu oranlar güncellenmiştir.

18.09.1987 tarihli Komisyon'un hazırladığı direktif önerisinde, oranların iki yönlü uyumlaştırılması teklif edilmiştir. Bu kapsamda, 1. gruba giren sağlık hizmetleri ve gıda maddeleri gibi zorunlu ihtiyaç maddelerine uygulanacak oranın %4 - %9 bandında hareketi tasarlanmıştır (İndirilmiş Oran). Bu grubun dışında kalan mal ve hizmetlere ise %14 - %20 bandı arasındaki oranların uygulanması önerilmiştir (Standart Oran). Oranların uyumlaştırılması ile ilgili Konsey Direktifi, 1993 yılında Tek Pazar'a geçilmesinden hemen önce 19 Ekim 1992 tarihinde kabul edilmiştir. Bu direktifle beraber kabul edilen rejimin geçici bir rejim niteliğinde olması ve ilgili hükümlerin 01.01.1993 ile 31.12.1996 tarihleri arasında uygulanması belirtilmiştir. Ocak 1997 tarihinden itibaren uygulanacak kesin oranların ise aynı şekilde Konsey Direktifiyle kabul edilmesi amaçlanmıştır. 92/77/EC sayılı Direktifte indirilmiş oran uygulanabilecek mal ve hizmet kategorileri H listesinde belirlenerek, indirilmiş oranın en az %5 olacak şekilde üye ülkelerin bir veya iki tane indirilmiş orana sahip olabilecekleri kararlaştırılmıştır. Yine aynı direktifte, H listesi dışındaki mal ve hizmet teslimleri için uygulanacak standart oranın en az %15 olacağı ve bu oranın üzerine

[104] KaraYılmazlar, s. 186.

çıkılabileceği kararlaştırılmıştır[105].

1995 yılına gelindiğinde, Komisyon bir kez daha standart vergi oranının %15 - %25 bandı arasında kalacak şekilde hareketini önermiştir. Bununla beraber, o tarihte hiçbir üye ülkenin azami oran olarak %25'i aşmamasına rağmen, Konsey ve Parlamento bu önerideki asgari oran sınırını kabul ederek, azami sınır önerisini reddetmiştir. 1992 yılında belirlenmiş olan asgari %15'lik standart oran, en son 2001/4/EC sayılı Direktifle 01.01.2001-31.12.2005 tarihleri arasında uygulanmak üzere muhafaza edilmiştir. Bu tarihten sonra uygulanacak standart oranın belirlenmesi hakkında Konsey'in, Ekonomik ve Sosyal Komite ile Avrupa Parlamentosu'na danıştıktan sonra Komisyon'un önerisi üzerine oybirliği ile karar vermesi tasarlanmıştır[106].

AB'ye üye ülkelerin bazılarında yürürlükte olan en düşük KDV oranları, 6. Direktifteki geçiş hükümlerinden kaynaklanmaktadır. Buna göre, üye ülkelerin H listesinde yer alsın ya da almasın bazı mal ve hizmetlere 01.01.1991 tarihi itibariyle indirilmiş oranın asgari limitinin altında bir oran uygulamaları halinde ; ilgili ülkelere, uyguladıkları bu en düşük oranları (sıfır oran uygulaması dahil) geçiş dönemi boyunca muhafaza etme hakkı tanınmıştır. Bununla birlikte, 01.01.1991 tarihi itibariyle H listesinde belirtilmeyen mal ve hizmet teslimlerine indirilmiş oran uygulayan ülkelerin, söz konusu teslimlere %12'den düşük olmamakla birlikte indirilmiş oran uygulayabilmeleri de tanınmıştır. Aşağıdaki tabloda görülen en düşük oran ve geçici oran sütunları bu hükümlerden kaynaklanmaktadır[107].

[105] Nurettin Bilici, "Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de KDV Oranları," Vergi Dünyası (Ağustos 1994), Sayı 156, ss. 77-78.
[106] Hakan Karabacak, "Avrupa Birliği'nde Katma Değer Vergisinin Oran Yapısı," Maliye Dergisi (Ocak-Şubat 2005), Sayı 147, ss. 49-50.
[107] Karabacak, s. 53.

Tablo 36: 1 Eylül 2004 Tarihi İtibariyle AB ülkelerinin KDV Oranları

Ülkeler	En Düşük Oran	İndirilmiş Oran	Standart Oran	Geçici Oran
Belçika	-	6	21	12
Danimarka	-	-	25	-
Almanya	-	7	16	-
Yunanistan	4	8	18	-
İspanya	4	7	16	-
Fransa	2.1	5.5	19.6	-
İrlanda	4.4	13.5	21	13.5
İtalya	4	10	20	-
Lüksemburg	3	6	15	12
Hollanda	-	6	19	-
Avusturya	-	10	20	12
Portekiz	-	5/12	19	-
Finlandiya	-	8/17	22	-
İsveç	-	6/12	25	-
Birleşik	-	5	17.5	-
1 Mayıs 2004 Tarihinde Avrupa Birliğine Üye Olan Ülkeler				
Çek Cum.	-	5	19	-
Macaristan	-	5/15	25	-
Polonya	3	7	22	-
Litvanya	-	5/9	18	-
Letonya	-	5	18	-
Estonya	-	5	18	-
Slovenya	-	8.5	20	-
Slovakya	-	-	19	-
Malta	-	5	18	-
Kıbrıs	-	5	15	-

Kaynak: Karabacak, s. 53.

Tablo 36'dan görüldüğü üzere, üye ülkelerin uygulamakta olduğu çeşitli kategorilerdeki KDV oranları birbirlerinden oldukça farklıdır. Bununla beraber aynı ülkelerde birden fazla KDV oranı bulunmaktadır. Yürürlükte olan geçiş hükümleri ve özel hükümler ise üye ülkelere daha fazla serbesti tanımakta olduğundan; söz konusu oran farklılıkları daha da artmaktadır. Her ne kadar KDV uyumlaştırmasında geçmişe oranla önemli ilerlemeler sağlanmışsa da, halen daha Birlik genelindeki rekabeti bozucu engeller ve ticaret saptırıcı etki ortadan kaldırılamamıştır.

Üye ülkelerin KDV oranlarındaki farklılıklar, AB'de vergi sınırlarının kaldırılması çalışmalarını da tümüyle etkilemiştir. Dolaylı vergilerin uygulanmasındaki farklılıkların rekabet eşitliği ilkesini bozmasını engellemek için vergi sınırlarının kaldırılmasına gidilmiş ve birbirinden farklı üç rejim uygulanmıştır. İlk olarak vergiden arındırma ve vergileme işlemleri, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin gümrüklerinde yapılmaya başlanmış ve bu uygulama 19993 yılı başına kadar sürmüştür. Bu rejim kapsamında, her mal gönderilişinde tekrarlanan formaliteler hem zaman hem de parasal kayıplara yol açmış (gümrükteki yapılması zorunlu masraflar birlik içi ticaretin %15'ini bulmuş), bu nedenle 01.01.1993 tarihinde bu rejim terk edilerek 01.01.1997 tarihine kadar geçerli olacak "varış ülkesinde vergilendirme" rejimine geçilmiştir. Bu rejimle birlikte gümrükler kaldırılarak, çok sayıdaki belgenin doldurulması işlemine son verilerek, öncelikle zaman israfı ortadan kaldırılmıştır. Aynı zamanda, mal yüklü araçlar gümrüklerde ödeme yapmaksızın ve beklemeksizin geçebilme hareketi kazanmıştır. Eski rejimde ithalat, başlı başına vergiyi doğuran olay iken bu rejimde vergiyi doğuran olay ürünün teslimi olmuştur. Dolayısıyla, vergiyi ithalatçı değil, malı satan alan üstlenmiştir[108].

16 Aralık 1991 tarihli Direktif, 01.01.1997 tarihinden itibaren "varış ülkesinde vergilendirme" rejiminden vazgeçilerek, kesin rejim olarak; malların ihracatçı ülke tarafından vergilendirilip daha sonra bu verginin malın ihraç edildiği ülkenin hazinesine gönderilmesi esasına dayanan "çıkış ülkesinde vergilendirme" rejimine geçilmesi

[108] Nurettin Bilici, "Avrupa Birliği'nde Ülkelerarası Mal Hareketleri ve KDV," Vergi Dünyası (Eylül 1995), sayı 169, s. 98.

planlanmıştır[109]. Bu rejim her ne kadar vergi sınırlarının kaldırılması kapsamında planlanmışsa da, üye devletler arasındaki ülke sınırlarının korunuyor olması nedeniyle ihracatçı ülke tarafından yapılan vergi tahsilatının, söz konusu mal ve hizmetin nihai olarak tüketildiği üye ülkeye transferini gerektirmektedir[110].

Görüldüğü üzere, vergi sınırlarının kaldırılması aşamalarının hepsinde ortak bir sorun vardır. Bu sorun; üye devletlerdeki KDV oranlarının farklı olması nedeniyle birlik içindeki mal ve hizmet ticaretinde rekabet eşitliği ilkesinin sağlanamamasıdır. Dolayısıyla, istenilen seviyelerde bir gelişmeye ulaşılabilmesi için üye devletlerin bir uyum içine girmeleri ve vergileme alanındaki ulusal egemenlik kavramından gerektiği ölçüde taviz vermeleri gerekmektedir.

3.1.1.2.2. Türk KDV Sisteminin AB KDV Sistemine Uyumu

Türkiye'nin, Avrupa Birliği KDV sistemine uyma zorunluluğu, gümrük birliğinden kaynaklanan bir yükümlülük olmayıp, tamamıyla tam üyelik sürecinden kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle AB'ye tam üye olabilmek için yerine getirilmesi gereken zorunluluklardan biridir.

Türkiye, AB'nin 6. Konsey Direktifini temel model alarak; 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu'nun (KDVK) uygulamasına 01.01.1985 tarihi itibariyle başlamıştır. Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte bu tarihe kadar uygulanan ve hem 6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu'nun içinde yer alan tüketim vergileri hem de bu kanunun kapsamı dışındaki çeşitli tüketim vergilerinin tamamı uygulamadan kaldırılmıştır[111].

Türk katma değer vergisi matrah, vergiyi doğuran olay, vergilendirme yeri, muafiyet, istisnalar ve indirim hakkı ile ilgili hükümlerde büyük ölçüde AB, KDV mevzuatıyla uyumludur. Bununla birlikte, Türkiye'nin KDV yasası hazırlanırken 6. Direktif'in temel alınmasına rağmen, AB mevzuatıyla bir takım farklılıklarda söz

[109]DPT, Türkiye-AT Mevzuat Uyumu Sürekli Özel İhtisas Komisyonu Raporu – Verilendirme (Kasım 1995), s. 6, Erişim: http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/uyum/c2b.pdf [20 Mayıs 2006].
[110] Deniz M. Kirazcı, "AT'nda Vergi Sınırlarının Kaldırılmasına Doğru " Clearing System", " Vergi Dünyası (Kasım 1988), Sayı 87, s. 23.
[111] Nurettin Bilici, *Vergi Hukuku*, 3. b., Ankara: Yargı Yayınevi, 2001, s. 233.

konusudur. AB'de yatırım malları için ödenen KDV'nin tamamının bir defada indirilmesine olanak sağlayan tüketim tipi KDV modeli benimsenmiş, bu sayede tüketim harcamalarının doğrudan vergilendirilmesi amaçlanmıştır. Türkiye'de ise 22.07.1998 tarih ve 4369 sayılı yasa ile yapılan düzenlemeyle tüketim tipi KDV modeli benimsenmiş, bu tarihten önce ise gelir tipi KDV uygulaması hakim olmuştur. Bu yeni düzenleme sonucunda Türk işletmeleri, yatırım malları için ödedikleri KDV'yi o yıl içerisinde indirme hakkı elde etmişlerdir[112].

Türkiye ve AB, KDV uygulaması arasındaki farklılardan birisi de, KDV oranları arasındaki farklardır. Türkiye'de KDVK'nin 28. maddesi hükmünce KDV oranı %10 olarak belirlenmiş ve Bakanlar Kurulu'na bu oranı dört katına kadar arttırma ve %1'e kadar indirme yetkisi verilmiştir. Bu yetki sadece oran değişikliği alanında olmayıp, aynı zamanda bu oranların uygulandığı mal ve hizmetleri başka bir oran grubuna alma alanını da kapsamaktadır[113].

Bakanlar Kurulu bu yetki çerçevesinde, farklı tarihlerde KDV oranlarında değişiklik yapmıştır. 01.08.2002 tarihine kadar uygulanan en son oranlar; I sayılı listede yer alan teslim ve hizmetler için %1, II sayılı listede yer alan teslim ve hizmetler için %8, III sayılı listede Gümrük Tarife İstatistik Pozisyon numaraları belirtilen malların teslimleri ve aynı listede yer alan hizmetler için %26 ve IV sayılı listede yer alan teslimler için ise %40 olarak uygulanmıştır. Bu listelerin dışındaki vergiye tabi işlemler için de %18 normal oran uygulanmıştır. Belirtilen tarihte Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) Yasası'nın uygulamaya konulması ile birlikte %26 ve %40 oranında KDV'ye tabi olan listeler ÖTV kapsamına dahil edilmiştir.

Türkiye'de şu an uygulanmakta olan oranlar itibariyle indirilmiş oran, %1 ve %8'dir. %1'lik indirilmiş vergi oranı, AB ülkeleri için öngörülen %5'lik indirilmiş oran asgari sınırının oldukça altında olduğundan, tam üyelik sürecinde Türkiye'nin bu oranı bu şekilde uygulayabilmesi mümkün gözükmemektedir. Normal (standart) oranın Türkiye'de %18 ve AB'de asgari %15 olduğu göz önünde tutulursa, ilerleyen yıllarda standart oran uyumlaştırmasının sorun teşkil etmeyeceğini söyleyebilmek mümkündür.

---

[112] Tavşancı, s. 119.
[113] Bilici, *Vergi Hukuku*, s. 238.

Türkiye'de KDV'nin matrahı ise KDVK'nin 20. maddesinde; teslim ve hizmetler karşılığında ödenen bedeller şeklinde tanımlanmıştır. İthalattaki matrah ise KDVK'nin 21. maddesinde; ilgili malın gümrük vergisine esas olan değerine, ithali sırasında her türlü vergi, resim, harç ve gümrük beyannamesinin tesciline kadar yapılan tüm giderlerin eklenmesiyle oluşturulur denmiştir.

Türk Katma Değer Vergisi Kanunu'nun, tam üyelik aşamasında Avrupa Birliği KDV mevzuatına uyum sağlamasında ekonomik açıdan en temel sorun, KDV oranlarındaki farklılıklardan kaynaklanacaktır. Bununla beraber, bu sorunun AB'nin genelinde yaşandığı düşünülürse, ortaya çıkacak olumsuz etkinin pek de etkili olmayacağı açıktır.

Ekonomik sorunlardan ziyade Türkiye'nin karşılaşacağı en büyük sorun "Anayasa Sorunu"dur. Anayasamızın 6. maddesi, "Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ve hiçbir kişi ya da organa devredilmeyeceğini", 7. maddesi "yasama yetkisinin TBMM tarafından kullanılacağını" öngörmekte, 73. maddesi ise " vergilerin ancak kanunla konulup, değiştirilip, kaldırılabileceğini" hükme bağlamaktadır. AB genelinde vergilerle ilgili düzenlemelerin Konsey'in direktifleriyle gerçekleştiği göz önüne alınırsa, tam üyelik sürecinde Türkiye'nin Anayasa değişikliğinde bulunması kaçınılmaz görünmektedir[114].

3.2. Türkiye'de Dış Ticaret Üzerinden Alınan Vergilerin Gelişimi

Dış ticaret üzerinden alınan bir çok verginin konuluş amaçları şu beş grupta toparlanabilir[115]:

- Devlete gelir sağlamak,

- Yerli sanayi korumak ya da bunun kurulmasını teşvik etmek,

- Yurt içi vergileri ithal ürünlerin maliyetlerine yansıtmak,

- Gelir dağılımı eşitsizliğinden kaynaklanan, döviz tüketen ve zorunlu olmayan

[114] KaraYılmazlar, s. 192.
[115] Kenan Bulutoğlu, *Kamu Ekonomisine Giriş*, 3. b., İstanbul: Filiz Kitabevi, 1981, ss. 459-460.

mal taleplerini kısmak,

- Para ayarlamasının yerine geçmek (ithalatı sınırlamak, ihracatı teşvik etmek).

Osmanlının dış ticaret politikasında ihracatı sınırlayıp, ithalatı arttırmaya yönelik bir model uygulanmıştır. Bütçeye gelir sağlamak ve yerli üretimi korumak amacıyla ithalatta vergilemeye gidilmiş, 1838 yılındaki Ticaret Anlaşmasına göre ithalatçının menşei de ödenecek ithalat vergisinin belirleyicilerinden biri olmuştur. Buna göre, Osmanlı tüccarı yaptığı ithalatta %12 gümrük vergisi öderken yabancı tüccarlar %5 oranında gümrük vergisi ödemiştir. Bu ayrıma bakıldığında, vergilerin pratik anlamda yerli üretimi koruma amacına uyduğunu söylemek doğru olmamaktadır. Birinci Dünya Savaşı döneminde ise gümrük vergisi oranı %15 – 16 seviyelerinde uygulanmıştır[116].

Gümrük Tarife Kanun Tasarısı, 1929 yılında tasarlandığı için gümrük giriş tarife cetvelinde yazılı esas oranlar üzerinden alınan gümrük vergisi, Türkiye'de ilk defa 1929 yılında uygulamaya konmuştur. Bu tarihe kadar ise 1916'da yürürlüğe giren ve Lozan Anlaşması ile 1928 yılına kadar yürürlükte kalması kararlaştırılan bir tarife yürürlükte olmuştur[117].

İkinci Dünya Savaşı sonrası devalüasyon ve fiyat artışları nedeniyle koruyucu özelliğini kaybeden spesifik gümrük vergileri, %156 oranında yükseltilerek gümrük vergilerinin koruyucu özelliğini yeniden kazanması amaçlanmıştır. 1949 yılında gümrük kanununda düzenlemeye gidilirken, 1954 yılına gelindiğinde spesifik gümrük tarife sisteminden, büyük ölçüde advalorem (değer esasına dayalı) gümrük tarife sistemine geçilmiştir. Bu tarihlerde, ithal mallarına yönelik talebi ve fiyat artışlarını kısmen de olsa engelleyebilmek için ithal edilen mallardan Hazine Hissesi ismi altında yeni bir ithalat vergisi de alınmaya başlanmış ve daha önceki yıllarda uygulamaya konulan ve dış ticaret açığı üzerinde baskı yaratmadan ithalat yapabilme amacına yönelik olan ikili

[116] Kepenek-Yentürk, s.156
[117] Esfender Korkmaz, *Vergi Yapısı ve Gelişimi*, İstanbul: Gür-Ay Matbaası, 1982, s. 150.

anlaşmalar ve takas sisteminin çerçevesi genişletilmiştir[118].

1954 yılına kadar uygulanan ve miktar esasına dayanan spesifik vergi tarifesi, niteliğinden dolayı matrahtaki değişiklikleri takip edememiş bu nedenle de verimliliği düşük olmuştur. Örneğin, 1936 yılında gümrük vergisinin ithal edilen eşyanın kıymetine oranı % 48 iken bu oran 1952 yılına gelindiğinde %12'ye gerilemiştir[119].

Dış ticaretten gümrük vergisi dışında değişik türlerde ve çok sayıda vergi alınmıştır. Bu kapsamda, Umumi İstihlak Vergisi adı altında ithalattan %2,5 oranında vergi alınmış; daha sonraki yıllarda bu vergi yerine muamele vergisi ikame edilerek, bu uygulama sürmüştür. 1931 yılındaki yeni muamele vergisiyle beraber ihracat, muamele vergisi dışında tutulurken, ithalattan vergi alınmaya devam edilmiştir. İthalattan alınan muamele vergileri 1957 yılına kadar sürmüş, bu tarihten itibaren de gider vergileri kapsamında, ithalattan istihsal vergileri alınmaya başlanmıştır. Bu vergiler dışında ithalattan istihlak vergileri ve çok sayıda resim ve harç da alınmış; ithalattan alınan istihlak vergilerinin toplam vergi gelirleri içindeki payı oldukça düşük kalmıştır[120].

[118] Şahin Akaya, Dış Ticaretin Vergilendirilmesi ve Uluslararası Rekabet, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü,1992), ss. 175-176.
[119] Korkmaz, s. 150.
[120] Korkmaz, ss. 152-153.

Tablo 37: Dış Ticaretten Alınan Vergilerin Genel Bütçe Gelirleri İçindeki Payı (%)

Yıllar	Gümrük Vergileri	İthalat Muamele Vergisi	İthalat İstihlak Vergisi	İhracattan Savunma Vergisi	Gümrük Çıkış Vergisi
1925	25.12	–	–	–	–
1926	19.35	–	–	–	–
1927	17.74	–	–	–	–
1928	15.58	–	–	–	–
1929	18.65	–	–	–	–
1930	25.76	–	–	–	–
1931	23.66	–	–	–	–
1932	17.79	–	–	–	–
1933	18.59	–	–	–	–
1934	14.01	3.94	–	–	–
1935	14.24	3.75	–	–	–
1936	17.33	4.70	–	–	–
1937	20.15	5.77	–	–	–
1938	15.30	4.65	–	–	–
1939	8.93	2.72	–	–	–
1940	3.59	1.46	–	–	–
1941	3.85	1.74	1.44	0.62	–
1942	3.24	2.60	0.62	2.24	–
1943	2.95	3.44	0.64	3.30	–
1944	2.03	2.08	0.39	–	1.64
1945	2.75	2.81	0.58	–	1.95
1946	3.14	3.27	0.69	–	0.77
1947	7.02	7.16	–	–	–
1948	7.77	7.82	–	–	–
1949	8.06	7.11	–	–	–
1950	8.48	2.54	–	–	–
1951	9.71	11.40	–	–	–
1952	8.57	12.57	–	–	–
1953	8.93	9.03	–	–	–
1954	8.96	7.70	–	–	–

Tablo 37'nin Devamı: Dış Ticaretten Alınan Vergilerin Genel Bütçe Gelirleri İçindeki Payı (%)

Yıllar	Gümrük Vergileri	İthalat Muamele Vergisi (1957 İstihsal Vergisi)	İthalde Akaryakıt İstihlak Vergisi	İthalat Damga Resmi + Rıhtım Vergisi	Dış Seyahat Harcamaları Vergisi
1955	7.85	6.16	–	–	–
1956	5.87	4.81	–	–	–
1957	4.73	4.82	–	–	–
1958	5.18	6.13	–	–	–
1959	9.01	11.14	–	–	–
1960	7.95	9.82	2.47	–	–
1961	5.60	6.04	1.70	–	–
1962	8.18	9.69	2.14	–	–
1963	6.56	7.53	3.38	–	0.84
1964	7.33	5.75	4.15	–	0.85
1965	8.50	6.59	3.55	1.91	0.88
1966	8.53	6.41	4.28	2.08	0.87
1967	6.80	5.73	4.49	3.38	0.80
1968	6.46	5.81	5.23	4.93	1.04
1969	4.80	4.46	4.67	6.08	1.16
1970	4.33	3.90	4.48	3.49	0.78
1971	4.91	4.55	4.77	3.02	0.72
1972	4.92	4.73	4.94	3.10	0.80
1973	5.10	4.84	5.02	3.09	0.99
1974	5.84	5.93	4.10	4.05	0.10
1975	5.08	5.15	3.72	4.02	0.00
1976	4.85	6.44	3.05	4.44	0.01
1977	3.86	5.17	3.20	4.81	0.00
1978	2.60	3.30	1.80	5.80	0.40
1979	2.40	2.60	1.40	6.20	0.50
1980	3.10	1.80	0.80	1.60	0.60
1981	3.00	3.20	0.50	1.50	0.50

Kaynak: Korkmaz, ss. 146-147.

Tablo 38: Dış Ticaretten Alınan Vergilerin Vergi Hasılatı İçindeki Payları (%)

Yıllar	Gümrük Vergileri	İthalat Muamele Vergisi	İthalat İstihlak Vergisi	İhracattan Savunma Vergisi	Gümrük Çıkış Vergisi
1925	30.95	–	–	–	–
1926	23.38	–	–	–	–
1927	18.25	–	–	–	–
1928	19.04	–	–	–	–
1929	22.90	–	–	–	–
1930	34.02	–	–	–	–
1931	30.05	–	–	–	–
1932	23.72	–	–	–	–
1933	23.96	–	–	–	–
1934	23.54	6.62	–	–	–
1935	23.53	6.47	–	–	–
1936	25.76	6.98	–	–	–
1937	32.31	9.26	–	–	–
1938	24.31	7.38	–	–	–
1939	17.74	5.40	–	–	–
1940	8.38	3.41	–	–	–
1941	7.85	3.54	2.94	1.20	–
1942	4.34	3.38	0.82	3.00	–
1943	4.01	4.68	0.87	4.48	–
1944	2.47	2.54	0.47	–	1.99
1945	3.46	3.54	0.73	–	2.45
1946	4.42	4.61	0.98	–	1.08
1947	10.26	10.46	–	–	–
1948	10.51	10.59	–	–	–
1949	9.38	8.28	–	–	–
1950	9.68	8.61	–	–	–
1951	12.92	13.15	–	–	–
1952	12.12	13.09	–	–	–
1953	11.89	11.83	–	–	–
1954	11.04	9.49	–	–	–

Tablo 38'in Devamı: Dış Ticaretten Alınan Vergilerin Vergi Hasılatı İçindeki Payları (%)

Yıllar	Gümrük Vergileri	İthalat Muamele Vergisi (1957 İstihsal Vergisi)	İthalde Akaryakıt İstihlak Vergisi	İthalat Damga Resmi + Rıhtım Vergisi	Dış Seyahat Harcamaları Vergisi
1955	10.95	8.60	–	–	–
1956	7.50	6.14	–	–	–
1957	6.20	6.32	–	–	–
1958	7.00	8.29	–	–	–
1959	11.39	14.08	–	–	–
1960	10.65	13.16	3.30	–	–
1961	10.08	10.86	3.06	–	–
1962	11.53	13.66	3.02	–	–
1963	9.13	10.49	4.70	–	1.17
1964	10.20	8.00	5.77	–	1.19
1965	11.21	8.69	4.69	2.40	1.17
1966	11.33	8.51	5.68	2.53	1.15
1967	9.32	7.84	6.15	4.11	1.09
1968	8.20	7.38	6.64	6.05	1.32
1969	5.92	5.49	5.75	7.14	1.43
1970	6.24	5.61	6.45	4.77	1.12
1971	6.35	5.88	6.16	3.79	0.93
1972	6.43	6.18	6.45	3.69	1.05
1973	6.08	5.73	5.93	3.44	1.17
1974	6.60	6.70	4.63	4.32	0.12
1975	6.18	6.11	4.41	4.45	0.00
1976	5.38	7.14	3.38	4.92	0.01
1977	4.25	5.68	3.52	5.29	0.00
1978	3.20	4.10	2.80	7.20	0.50
1979	3.00	3.30	1.70	7.90	0.60
1980	3.80	2.30	1.10	1.90	0.70
1981	3.70	3.90	0.70	1.60	0.50

Kaynak: Korkmaz, ss. 148-149.

1960 yılından itibaren Türkiye'de korumacı dış ticaret politikası benimsenmiş ve bu politikanın araçları kullanılarak özellikle ithal ikameci sanayi sektörünün korunması hedeflenmiştir. 1963 yılında 5 yıllık kalkınma planlarının hazırlanması ile planlı kalkınma dönemine girilmiş ve liberasyon ve kota listeleri ile yapılan ithalatta, liberasyon listesi 1964 yılından sonra ikiye ayrılmış, kota uygulaması ise 1981 yılına kadar sürdürülmüştür. Liberasyon Listesi 1'de yer alan ürünler, yurt içinde üretilmeyen hammadde ve ara mallarını içerirken Liberasyon Listesi 2, yurt içinde üretilen ancak üretimi yeterli olmayan mallardan oluşturulmuştur. İthal ikameci sanayileşme politikası çerçevesinde, Liste 1'deki ürünlere düşük gümrük vergisi uygulanıp ithali kolaylaştırılırken, Liste 2'deki ürünlere yüksek gümrük vergisi uygulanarak, ithali zorlaştırılmıştır[121].

Korumacı dış ticaret politikası ve ithal ikameci kalkınma stratejisi, 24 Ocak Kararları ile son bulmuş, yeni dönemde dışa dönük bir ekonomiye geçiş amacıyla serbest dış ticaret politikası izlenmeye başlanmıştır. Bu dönemde, uluslararası ticaretin önündeki engeller genel olarak azaltılarak ticaretin serbestleştirilmesi amaçlanmıştır. Gümrük vergisi oranları hammaddelerden mamul maddelere doğru giderek artan bir yapı kazanmış; yerli üretimi olan hammaddelere %1 - %5 , ara mallara %5 – 10 ve mamul mallara ise %10 - %15 aralığında gümrük vergisi uygulanmıştır. Ayrıca, lüks olduğu belirlenen mallara uygulanan gümrük vergisi oranları %10 - %50 aralığında yer alırken, tarım ve gıda sektörlerinde uygulanan gümrük vergisi oranları %45 seviyesine ulaşmıştır[122].

1984 yılı sonunda KDVK'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte, ithal edilen mallardan daha önce alınan bir çok vergi kaldırılmış, bunların yerine KDV alınmaya başlanmıştır. 1993 yılında, 11.07.1992 tarihli ve 3824 sayılı vergi kanununun ilgili hükümleri gereğince gümrüklerde alınan eş etkili ve fonlar (belediye hissesi, ulaştırma altyapıları resmi, ithalde alınan damga resmi) tek kaleme indirgenerek "tek vergi" uygulamasına geçilmiştir. AB'den yapılan sanayi ürünleri ithalinde alınan Toplu Konut Fonu ise Türkiye'nin Gümrük Birliği'nden kaynaklanan yükümlülükleri gereğince 1995'te %20 oranında düşürülerek, aynı yılın sonunda ise tamamen kaldırılmıştır.

[121] Akkaya, s. 177.
[122] Akkaya, s. 179.

Tarım ürünlerinde uygulanan Toplu Konut Fonu ise 1997 yılından itibaren gümrük vergisine dönüştürülmüştür[123].

12.06.2002 tarihli 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu'nun, 01.08.2002 tarihinde yürürlüğe girmesiyle birlikte, bu tarihe kadar uygulanan akaryakıt tüketim vergisi, akaryakıt fiyat istikrar fonu, tütün fonu, savunma sanayi destekleme fonu vb. çok sayıdaki vergi, pay, harç ve fon kaldırılarak, ÖTV kapsamına dahil edilmiştir.

Aşağıdaki tablolarda (Tablo 39 ve tablo 40) konsolide bütçede yer alan, dış ticaret üzerinden alınan vergi ve vergi benzeri maki yükümlüklere yer verilmiştir. 1966-1990 yılları arasında yapılan incelemede, 1985 ve sonraki yıllar için ithalattan alınan mali yükümlülüklerin değeri Gümrük Vergisi, Akaryakıt Gümrük Vergisi, Tek ve Maktu Vergi, İthalde Alınan KDV, İthalat Damga Resmi ve Rıhtım Resmi (1989 yılında yürürlüğe giren 3571 Sayılı Kanun ile değişikliğe uğrayarak yerini Ulaştırma Altyapıları Resmine bırakmıştır) gelirlerinin toplamından oluşmaktadır. 1985 yılından önceki ithalden alınan mali yükümlülüklerin değeri ise Gümrük Vergisi, Akaryakıt Gümrük Vergisi, Tek ve Maktu Vergi, İthalde Alınan İstihsal Vergisi, Akaryakıttan İthalde Alınan İstihsal Vergisi, İthalat Damga Resmi ve Rıhtım Resmi gelirlerinin toplamından ibarettir[124].

[123] Mehmet Tomanbay, *Dış Ticaret Rejimi ve İhracatın Finansmanı*, Ankara: Hatiboğlu Yayıncılık, 1995, ss. 60-61, 65.
[124] Akkaya, s. 190.

Tablo 39: Türkiye'de Dış Ticaret Üzerinden Alınan Vergiler ve Konsolide Bütçe Gelirleri İçindeki Payı

Yıllar	Dış Ticaretten Alınan Vergiler	Konsolide Bütçe Gelirleri	İthalat Yükümlülüklerinin Konsolide Bütçe Gelirleri İçindeki Payı (%)
1966	3.468	15.663.6	22,15
1967	4.028	18.799,8	21,42
1968	4.518	20.611,5	21,91
1969	4.460	23.434	19,03
1970	5.064	32.322	15,66
1971	6.973	40.814	17,08
1972	8875,8	51.827,6	17,12
1973	11005,7	61.789,9	17,81
1974	14494,7	74.632,7	19,42
1975	19.480	113.120,4	17,22
1976	26.449,2	153.821,4	17,19
1977	31.347,1	200.123,6	15,66
1978	41.486,4	328.477,4	12,62
1979	67.465,5	555.213,8	12,15
1980	68.002,6	955.803,3	7,11
1981	107.436,4	1.468.451,2	7,31
1982*	135.912,8	1.550.227,8	8,76
1983	238.542,4	2.577.981,5	9,25
1984	369.949,3	3.558.891,6	10,39
1985	746.055,7	5.480.498,8	13,61
1986	993,2	7.153,6	13,9
1987	1.777,7	10.444,6	17
1988	2.672,1	17.587,3	15,2
1989	4.246,1	31.368,6	13,5
1990	8.057,4	56.572,6	14,2

Kaynak: Akkaya, s. 191.

Not : Mutlak rakamlar 1985 yılı da dahil olmak üzere milyon TL. daha sonraki yıllar milyar TL. olarak tabloda gösterilmiştir.

* : 10 aylık rakamlardır.

Tablo 40: Dış Ticaret Vergilerinin GSMH ve Toplam İthalata Oranı

Yıllar	GSMH (1) (Milyar TL)	İthalat Vergileri (Milyon TL)	İthalat Vergileri / İthalat (2)	İthalat Vergileri / GSMH
1966	—	—	53,17	—
1967	—	—	64,79	—
1968	—	—	65,15	—
1969	—	—	61,3	—
1970	—	—	48,93	—
1971	—	—	39,33	—
1972	—	—	39,72	—
1973	—	—	36,94	—
1974	—	—	27,29	—
1975	—	—	28,23	—
1976	—	—	31,89	—
1977	—	—	29,89	—
1978	—	—	36,62	—
1979	—	—	37,79	—
1980	5.303	68	11,08	1,28
1981	8.023	107	8,45	1,33
1982	10.612	136	9,3	1,28
1983	13.933	238	11,2	1,71
1984	22.168	369	9,16	1,66
1985	35.350	746	12,44	2,1
1986	51.185	993	13,13	1,94
1987	75.019	1.777	14,39	2,37
1988	129.175	2.671	13,05	2,07
1989	230.370	4.245	12,55	1,84
1990	397.178	8.056	13,58	2,03

(1) DİE Cari fiyatlarla GSMH
(2)Kaynak: Akkaya, s.193

Tablo 39'da görüleceği üzere dış ticaret vergilerinin konsolide bütçe gelirleri içindeki payı, 1974 yılına kadar dalgalı bir yapıda inişler ve çıkışlar göstermiş, bu yıldan itibaren ise azalma trendine girmiş ve bu trend 1980 yılına kadar devam etmiştir. Bu azalıştaki en büyük etki ise, tablo 37 ve 38'de görüleceği üzere, 1974 yılından itibaren gümrük vergilerinin, bütçe gelirlerinde en önemli paya sahip olma yapısını yitirmesi ve hem genel bütçe gelirleri hem de vergi hasılatı içindeki payının azalmaya başlamasıdır. Bu dönemde, Türkiye'nin Katma Protokol gereği en son gümrük vergisi indirimini 1976 yılında yaptığı ve 1988 yılına kadar herhangi bir yükümlülük üstlenmediği düşünülürse, gümrük vergi gelirlerindeki ilgili dönemdeki azalmanın AB ile oluşturulmak istenen Gümrük Birliği ile pek bir bağlantısı olmadığını söyleyebilmek mümkündür.

Tablo 39 ve 40'daki 1980 yılına ait verilere bakıldığında, 1979 yılında konsolide bütçe gelirlerinde %12,15, toplam ithalat içinde %37,79'luk paya sahip olan ithalat vergilerinin bu oran yapısı 1980 yılına gelindiğinde sırasıyla %7,11 ve %11,08'e gerilemiştir. Her iki kalemde görülen bu yüksek oranlı düşüşün nedenleri arasında petrol krizi ve yapılan devalüasyonlar sonucu ithalat değerinin yükselmesi ve 1980 yılından itibaren dış ticaretin serbestleştirilmesine yönelik önlemlerin konsolide bütçe gelirlerinin yapısını değiştirmesi yer almıştır. Nitekim tablo 16'da belirtildiği üzere 1979 yılında 5,069,432 bin $ olan ithalat 1980'de 7,909,364 bin $ seviyesine yükselmiştir. Aynı dönem içinde konsolide bütçe gelirleri 555.803,3 milyon TL'den 955.803,3 milyon TL'ye yükselirken, ithalat vergileri ise çok düşük bir artış göstererek 67.465,5 milyon TL'den 68.002,6 milyon TL'ye yükselmiştir (Tablo 39).

1981 yılındaki ithalat rejimi ile kota listelerinin kaldırılması ve ithalattaki damga resmi oranının %25'den %1'e düşürülmesi, hem ithalatı büyük ölçüde arttırmış hem de ithalattan alınan damga resmi kesintilerinin azalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, ithalat vergilerinin yüksek oranlı artan ithalat içindeki payı, 1980'deki %11,08 seviyesinden, %8,45'e gerilemiştir[125].

[125] Akkaya , s. 195.

Tablo 41: Dış Ticaretten Alınan Vergilerin Konsolide Bütçe ve Toplam Vergi Gelirleri İçindeki Payı

Yıllar	Dış Ticaretten Alınan Vergiler (Bin YTL)	Konsolide Bütçe Gelirleri Tahsilatı (Bin YTL)	GSMH (Milyar TL)	Dış Ticaretten Alınan Vergiler / Konsolide Bütçe Gelirleri (%)	Dış Ticaretten Alınan Vergiler / GSMH (%)
1991	12.864	99.084	634.393	12,98	2,03
1992	22.849	178.070	1.103.605	12,83	2,07
1993	46.213	357.333	1.997.323	12,93	2,31
1994	89.650	751.615	3.887.903	11,93	2,30
1995	194.648	1.409.250	7.854.887	13,81	2,48
1996	387.148	2.727.958	14.978.067	14,19	2,58
1997	826.211	5.815.099	29.393.262	14,21	2,81
1998	1.317.351	11.811.065	53.518.332	11,15	2,46
1999	1.976.954	18.933.065	78.282.967	10,41	2,52
2000	4.289.401	33.440.143	125.596.129	12,83	3,41
2001	5.551.053	51.542.970	176.483.953	10,77	3,15
2002	9.487.175	75.592.324	275.032.366	12,55	3,45
2003	12.578.666	100.250.427	356.680.888	12,55	3,53
2004	16.932.418	121.869.929	428.932.343	13,89	3,95
2005	19.303.701	147.300.990	486.401.032	13,10	3,97

Kaynak: İkinci ve üçüncü sütunlar; Gelir İdaresi Başkanlığı'nın http://www.gib.gov.tr/fileadmin/HTML/VI/KBG/Tablo_20.xls.htm internet adresinden 20.05.2006 tarihinde,GSMH değerleri ise http://www.tuik.gov.tr adresinden alınarak türetilmiştir.

Tablo 42: Dış Ticaretten Alınan Vergilerin Toplam İthalata Oranı

Yıllar	Dış Ticaretten Alınan Vergiler (Bin YTL)	Ortalama Dolar Kuru (TL/$)	Dış Ticaretten Alınan Vergiler (Bin $)	Toplam İthalat (Bin $)	Dış Ticaretten Alınan Vergiler (Bin $) / Toplam İthalat (Bin $) (%)
1991	12.864	4169,9	3.084.966	21.047.047	14,66
1992	22.849	6.887,5	3.317.459	22.870.469	14,50
1993	46.213	10.986,0	4.206.536	29.429.211	14,29
1994	89.650	29.704,3	3.018.082	23.270.021	12,97
1995	194.648	45.673,5	4.261.727	35.707.520	11,94
1996	387.148	81.083,6	4.774.677	43.626.690	10,94
1997	826.211	151.429,0	5.456.095	48.558.721	11,24
1998	1.317.351	260.040,1	5.065.953	45.921.392	11,03
1999	1.976.954	420.126,2	4.705.619	40.671.272	11,57
2000	4.289.401	623.704,0	6.877.302	54.502.821	12,62
2001	5.551.053	1.225.411,8	4.529.949	41.399.083	10,94
2002	9.487.175	1.505.839,5	6.300.256	51.553.797	12,22
2003	12.578.666	1.493.067,8	8.424.711	69.339.692	12,15
2004	16.932.418	1.422.341,2	11.904.610	97.539.766	12,20
2005	19.303.701	1.340.800	14.397.151	116.553.400	12,35

Kaynak: Ortalama Dolar Kuru Değerleri DPT'nin http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-04/esg.htm internet adresinden 20.05.2006 tarihinde alınarak türetilmiştir.

Tablo 41 ve 43 birlikte ele alındığında; Türkiye'nin dış ticaretten elde ettiği vergi gelirlerinin konsolide bütçe gelirlerine oranının 1980'li yılların başından itibaren artma eğilimine girdiği, 80'li yılların sonunda ise bu trendin kaybolduğu ve günümüze kadar dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Türkiye'nin Gümrük Birliği kapsamındaki, 12 ve 22 yıllık listelerdeki vergi indirimi ile OGT'ye uyum amaçlı yaptığı vergi indirimlerinin 1988 yılından itibaren kaldığı yerden devam ettirildiği göz önüne alınırsa; 1988 yılından itibaren dış ticaret vergilerinin konsolide bütçe gelirleri içindeki değerinin %10,41- %15,2 bandı arasında dalgalı bir seyir izlediğini söyleyebiliriz.

Dış ticaret vergilerinin konsolide bütçe içindeki payının, uzun bir aradan sonra gümrük indirimlerinin tekrar uygulanmaya başlandığı 1988 yılından bu yana inişli-çıkışlı bir seyir izlemesi ve bu indirimlerin dış ticaret vergi gelirlerinin bütçe gelirleri içindeki payına beklenildiği üzere sürekli negatif ve azaltıcı bir etki yaratmaması, bu dalgalanma üzerindeki gümrük vergilerinin indirilmesi hamlesinin doğrudan etkisinin sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu sonuçla beraber, buraya kadar yaptığımız inceleme konuyla ilgili kesin bir karar vermemize yeterli olmamaktadır. Bu nedenle, dış ticaret vergilerinin (ithalat vergileri) toplam ithalat ve GSMH içindeki oranının da incelenmesi ve ondan sonra genel bir sonuca ulaşılması daha doğru görünmektedir.

Tablo 40 ve 42'deki dış ticaret vergilerinin toplam ithalat içindeki payları dikkate alındığında; ilgili oranın 1980'li yılların sonundan itibaren dalgalı bir eğilim izlediği ve 1988-2005 yılları arasında %10,94 ve %14,66 bandı arasında hareket ettiği ve 1999 yılından bu yana ortalama olarak %12 seviyesinde dengeye geldiği görülmektedir. 1988 yılından gümrük birliğinin tamamlandığı dolayısıyla vergi indirimlerinin son bulduğu 1996 yılına kadar, Türkiye'nin dış ticaret vergi gelirlerinin toplam ithalat içindeki oranı, 1990 ve 1991 yılları haricinde her yıl bir önceki yıla göre daha düşük oranlarda gerçekleşmiştir. Nitekim 90'lı yılların başında 100 birim ithalattan yaklaşık 14.5 birim dış ticaret vergi geliri elde edilirken bu oran 1999 yılı sonlarından itibaren 12 birim seviyesine gerilemiştir. Bu sonuca göre, gümrük birliği sonucunda Türkiye, karşılaştırmalı olarak her bir birim ithalattan daha az miktarda vergi geliri elde etmiştir diyebilmemize rağmen; hem dış ticaret vergi gelirlerinin konsolide bütçeye,

hem de toplam ithalata olan dalgalı yapısını temel alarak, Türkiye'nin dış ticaret vergi gelirlerinin azalıp ya da arttığını ortaya koyamayız. Bu noktada dış ticaret vergi gelirlerinin, devlet bütçesi içindeki, devlete gelir sağlama rolü üzerindeki etkinliğini görebilmek için, söz konusu değerin GSMH içindeki payının gelişimini incelemek, kesin bir hüküm vermemize yardımcı olabilecektir.

Dış ticaret vergi gelirlerinin GSMH içindeki oranı 1980 yılında %1,28 iken 1988 yılına gelindiğinde %2,07 düzeyine, bu yıldan itibaren günümüze kadar da artış eğilimini sürdürerek son yıllarda %4 düzeyine ulaşmıştır. Bu yükseliş özellikle 90'lı yılların başından itibaren hız kazanmış ve 1998 ve 2001 yılları dışında artarak GSMH'nin %4'ü gibi yüksek bir orana yaklaşmıştır. Bu oranlar çerçevesinde, gümrük birliği sonucunda artan dış ticaret hacmi, özellikle de ithalat hacminden dolayı, dış ticaret vergi gelirlerinden elde edilen gelirler üzerinde bir azalma yaşanmamış, aksine ithalatın yapısındaki ülke bazındaki tercihlerin değişmesiyle de birlikte yüksek oranlı bir artış elde edilmiştir.

Türkiye'nin Gümrük Birliği sonrası toplam ithalatında tarım ve madencilik sektörü ürünleri ithalatının, Gümrük Birliği öncesi döneme oranla azaldığı, bu azalmanın aksine sanayi ürünleri ithalatında ise ilgili dönemlerde artış olduğu tablo 22'de görülmektedir. Azalış gösteren sektörlerdeki azalış, özellikle tarım kesiminde daha belirgin ve sürekli bir yapı gösterirken, madencilik sektöründe özellikle son yıllarda belirli oranlarda bir artış görülmektedir. Toplam ithalatın %80'lik bölümünü oluşturan sanayi ürünleri ithalatında ise en büyük payı hiç şüphesiz ki AB ülkeleri oluşturmaktadır(Tablo 29). Ürün tercihlerindeki bu değişimin etkisi, özellikle gümrük vergisi gelirleri üzerinde olmuştur. Hem sanayi ürünlerini ithalatının giderek artması hem de bu ithalatın büyük bir kısmının gümrüksüz ithalat nedeniyle AB ülkelerinden yapılması; Türkiye'nin gümrük vergisi gelirlerinde azalmaya yol açmış ve dolayısıyla dış ticaret vergi gelirlerindeki artışı ise negatif yönde etkilemiştir.

Gümrük Birliği sonrasında, dış ticaretin önündeki engeller büyük ölçüde kaldırıldığından Türkiye'nin dış ticaret hacmi büyük ölçüde artmış, bu artışta, ithalattaki büyüme hızı ihracata oranla çok daha yüksek oranda gerçekleşmiş ve artan ithalat hacmiyle de beraber dış ticaret vergi gelirlerinde de artış görülmüştür. GSMH de bu

dönem içinde büyüme trendine girmiş fakat bu büyüme özellikle ithalattaki büyüme oranının çok daha altında gerçekleştiği için, dış ticaret vergi gelirlerinin toplam ithalattaki oranı ve dalgalı yapısı, GSMH'ye oranla daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir. GSMH'deki büyüme hızının toplam ithalattaki büyüme hızından bir hayli düşük olmasının en büyük nedeni, 1960'lı yıllardan beri süregelen ve ithal ikameci sanayileşme politikasının izlendiği yıllarda bile başarı sağlanamamış ara malları ithalinde, Türkiye'nin dışa olan bağımlılığının çok yüksek değerde oluşudur. Her ne kadar özellikle 2000'li yıllardan bu yana, yatırım malları ithalatımız da bir azalış ve paralelinde ihracatımızda bir artış olsa bile; ara ve tüketim malları için bu durum geçerli olmamıştır.

1980'lerin sonuna doğru tekrar harekete geçirilen ve uygulamaya konulan gümrük indirimlerinden günümüze kadar, yukarıda belirttiğimiz üzere, devletin dış ticaretten elde ettiği vergi gelirlerinin büyüklüğünde, belirtilen oranlarda bir artış görülmüştür.

Şimdi de bu artışa neden olan, alt kalemlerdeki gelişimleri inceleyip nedenlerini ortaya koymaya çalışalım:

Maliye bakanlığının 1993 yılından itibaren ki istatistiki verilerinde dış ticaretten alınan vergi grubu içinde sırasıyla şu vergiler bulunmaktadır[126].

- Gümrük Vergisi
- Akaryakıt Gümrük Vergisi
- Tek ve Maktu Vergi
- İthalde alınan KDV
- Diğer Dış Ticaret Vergileri

Bu vergilerden gümrük vergisi, mal ve eşya ithalinde alınan vergiden oluşurken, akaryakıt gümrük vergisi akaryakıt ve akaryakıt türevi malların rafineri şirketleri ve ithalatçı kuruluşlar tarafından yapılan ithali sırasında alınan vergidir. Tek

[126] Selahattin Tuncer, *Gümrükler ve Gümrük Vergileri (Teori – Uygulama)*, Ankara: Yaklaşım Yayınları, 2001, s. 164.

ve Maktu verginin konusunu ise, farklı bir ülkeden gelen yolcunun beraberinde veya posta yoluyla gelen ticari özelliği bulunmayan hediyelik eşya, radyo, televizyon gibi eşyalar oluşturmaktadır. Damga resmi, ithal edilen malın CIF(Mal bedeli, Sigorta, Navlun) değerinin %10'u oranında alınan bir vergi olmakla birlikte, 1993 yılında uygulamadan kaldırılmıştır. Rıhtım resmi ise deniz yoluyla taşınarak ülkeye giren malların CIF değerinin %5'i oranında alınan bir resimdir. Rıhtım resminin yapısı ve kapsamı 1989 yılındaki kanunla genişletilip; Ulaştırma Altyapıları Resmine dönüştürüldükten sonra bu haliyle 1992 yılında yürürlüğe girebilmiş ve 1993 yılında yürürlükten kaldırılarak, Diğer Dış Ticaret Vergileri kapsamına dahil edilmiştir.

Aşağıdaki tabloda (Tablo 43), 1988-2005 yılları arasındaki dış ticaretten alınan vergi grubunu oluşturan bu vergilerin gelişimi gösterilmiştir. Tabloda görüleceği üzere, bu vergi grubunun seyrini değiştiren en önemli iki vergi türü gümrük vergisi ve katma değer vergisi olmuştur. Diğer vergilerin sayısal büyüklükleri önemli ölçüde olmadığından, bu vergilerin sayısal değerlerinde meydana gelen değişim, söz konusu seyir üzerinde etkili olmamıştır. Dolayısıyla, gümrük vergisi ile katma değer vergisinde meydana gelmiş olan değişimler incelenerek, özellikle gümrük birliği sonrası dış ticaret gelirlerinde meydana gelen artmanın aktörleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Tablo 43: 1988-2005 Yılları Arasında Elde Edilen Dış Ticaret Gelirleri (Bin YTL)

Yıllar	Gümrük Vergisi	Akaryakıt Gümrük Vergisi	Tek ve Maktu Vergi	İthalde Alınan KDV	İthalat Damga Resmi	Rıhtım Resmi
1988	588	11	2	1.517	438	114
1989	710	14	16	2.284	968	252
1990	1.055	8	33	4.721	1.554	684
1991	1032	4	66	8.291	2.526	945
1992	1.715	10	105	15.035	4.438	1.546 (1)
1993	8.680	4.343	148	30.985	0	2.057 (2)
1994	12.844	8.998	53	65.824	0	1.930 (2)
1995	30.326	18.107	39	142.861	0	3.315 (2)
1996	54.290	7.761	58	323.859	0	1.179 (2)
1997	111.748	11.790	84	700.300	0	2.289 (2)
1998	168.086	7.829	136	1.136.023	0	5.277 (2)
1999	233.694	5.267	177	1.731.072	0	6.744 (2)
2000	382.611	3.380	143	3.891.746	0	11.521 (2)
2001	379.834	2.224	182	5.149.317	0	19.496 (2)
2002	590.927	3.410	360	8.857.452	0	35.026 (2)
2003	888.382	385	589	11.641.552	0	47.758 (2)
2004	1.212.878	6.233	743	15.658.747	0	53.817 (2)
2005	1.363.517	5.442	589	17.879.333	0	54.819 (2)

Kaynak: Erişim: http://www.gib.gov.tr/fileadmin/HTML/VI/KBG/Tablo_20.xls.htm
http://www.gib.gov.tr/fileadmin/HTML/VI/KBG/Tablo_24.xls.htm [25.05.2006]
(1) Ulaştırma Altyapıları Resmi
(2) Diğer Dış Ticaret Gelirleri

3.2.1. Gümrük Vergi Gelirlerindeki Değişim

Tarihin gördüğü en eski vergilerden biri olan gümrük vergisi, harcama vergileri sınıfı içinde yer almasına rağmen, kendine has teknik ve yapısal özellikleri nedeniyle her zaman ayrı bir inceleme konusu oluşturabilmektedir. Mal veya eşyanın ithali veya ihracı esnasında alınabilen gümrük vergileri ayrı bir gider vergisi grubunu oluşturmakla beraber bu vergilerde, vergiyi doğuran olay; gümrüğe tabi mal veya eşyanın üretimi ya

da tüketimi değil, bunların bir ülke sınırından girişi, çıkışı veya geçişidir. Mali ve iktisadi politikaların gerçekleştirilmesinde önemli bir payı olan gümrük vergisi Türkiye'de, 11 Nisan 1334 tarihli Gümrük Kanunu ile çağdaş bir vergi olarak düşünülmüş ve daha sonra değişikliklere uğramıştır[127]. Gümrük işlemlerini bir bütün halinde yeniden düzenleyen 1615 sayılı Gümrük Kanunu 19.07.1972 yılında kabul edilmiş ve 2000 yılına kadar gümrük vergileri bu kanun uyarınca alınmıştır. 1615 sayılı bu Kanun AB ile mevzuat uyumu kapsamında yürürlükten kaldırılarak yerine, 27 Ekim 1999 tarih ve 4458 sayılı Gümrük Kanun kabul edilmiş ve 02.05.2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu tarihten itibaren gümrük vergisi, 4458 Sayılı Kanuna dayandırılarak çıkarılan Gümrük Yönetmeliği çerçevesinde tahsil edilmeye başlanmıştır[128].

Gümrük vergileri genellikle ithalat üzerinden alınmakla beraber, bazı dönemler boyunca ihracat üzerinden de alınmıştır. Gümrük vergisi, gümrüğe tabi bir mal ya da eşyanın gümrüğe geldiği anda, ithalatı yapan mükellef tarafından alınan ve daha sonra fiyat mekanizması yoluyla ilgili ülkedeki tüketicilere yansıtılan bir dolaylı vergi niteliğindedir. Gümrük vergilerinin uygulamadaki en önemli iki görevi; bu vergiyi koyan devlete gelir sağlaması ve söz konusu ülkenin gelişmekte olan yerli sanayilerinin dış rekabete karşı korunmasıdır. Küreselleşmeyle beraber uluslararası ticaretin önündeki gümrük vergileri dünya genelinde azaltılmış ve özellikle gelişmiş ülkeler tarafından giderek daha az öneme sahip olmaya başlamıştır. Bununla birlikte gümrük vergileri halen daha az gelişmiş ülkeler için kalkınmanın finansmanında kullanılan araçlardan biri olma özelliğini korumaktadır.

Türkiye 1996 yılı başında AB ile oluşturduğu Gümrük Birliği gereğince, birliğe üye ülkelerden yaptığı sanayi ürünleri ithalatında, bu tarihe kadar uygulamış olduğu gümrük vergisi ve eş etkili vergiler ile toplu konut fonunu uygulamadan kaldırmıştır [*]. Birlik dışındaki üçüncü ülkelerle olan ticari ilişkilerinde ise Birliğin OGT'sini

[127]Abdurrahman Akdoğan, *Vergilerin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi (Yasal Düzenlemelerin İşleyişleri Açısından)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayın no: 165, 1991, s. 555.

[128] Selahattin Tuncer, " İthalde Gümrük Vergisi Dışında Alınan Vergi, Resim ve Fonlar, " Yaklaşım Dergisi (Aralık 2000), Sayı 96, s. 21.

[*] Toplu Konut Fonu tamamen uygulamadan kalkmamıştır. 12.20.1995 tarihli 95/7606 Sayılı Kararın 13. maddesi gereğince yurt dışından kullanılmış olarak ithal edilen 0-5 yaş ve 6-10 yaş arası makine ve teçhizat için CIF bedelinin %5'i oranında Toplu Konut Fonu ödenmektedir.

uygulamaya başlamıştır. AB'den yapılan işlenmiş tarım ürünleri ithalatında ise, sanayi payıyla ilgili advalorem vergileri sıfırlanmış, tarım payıyla ilgili spesifik vergilerde ise kademeli indirimler gerçekleştirilmiştir.

1995 yılından itibaren Dünya Ticaret Örgütü'nün, dünya ticaretinin önündeki engelleri kaldırma girişimleri hızlanmıştır. Türkiye'nin bu örgüte üye olması nedeniyle indirmesi gereken gümrük vergisi oranları, AB'nin OGT'si kapsamındaki mevcut oranların oldukça üzerinde kaldığı için pek bir anlamı olmamıştır. Şayet Türkiye, AB ile Gümrük Birliği oluşturmamış olsaydı; dünya genelinde gümrük vergisi oranlarını belli bir miktar yine düşürmek zorunda kalacaktı ama söz konusu durumdaki genel oran, şu anki genel oranın çok üstünde kalacağı için elde edilecek gümrük vergi gelirleri de şuan kinden önemli ölçüde farklı olacaktı.

AB ile oluşturulan Gümrük Birliği'nin, Türkiye'nin gümrük vergi gelirlerine olan etkisini görebilmek için Tablo 44'deki verileri göz önünde bulundurarak inceleme yapmaya çalışalım.

Tablodan 44'den görüldüğü üzere, Gümrük vergi gelirlerinin toplam ithalat içindeki payının seyri, genel itibariyle sürekli bir düşüş göstermiş ve 1988 yılında %2,89 olan oran, 2001 yılından itibaren %1'lerin altına düşmüş ve son yıllarda %0,75 düzeyine kadar gerilemiştir. Bu düşüşün hiç kuşkusuz ki en büyük etkeni, üstlenilen yükümlülük çerçevesinde AB'ye karşı gümrük vergisi oranlarının sıfırlanması ve üçüncü ülkelere sağlanan OGT kapsamındaki gümrük indirimleridir. Nitekim, 1996 yılında gümrük birliğinin oluşturulması ile gümrük birliğinden önce sanayi ürünleri için uygulanan %16 oranındaki ortalama gümrük vergisi oranları, AB için sıfırlanırken üçüncü ülkeler için %5,8'e indirilmiştir.

Gümrük vergi gelirlerinin GSMH içindeki oranının seyrine baktığımızda, toplam ithalata olan oranının yapısıyla paralele hareket ettiğini ve azalış gösterdiğini görmekteyiz. Bu azalış tıpkı dış ticaret vergi gelirleri toplamının GSMH'ye oranının, ithalata oranına göre daha düşük seviyelerde azalmasına paralel olarak, ithalata oranla daha az bir düşüş eğilimi göstermiştir. 1980 yılında %0,45 olan bu oran, 2005 yılına gelindiğinde %0,28'ler seviyesine kadar gerilemiştir.

Türkiye'nin özellikle 2000'li yıllarda ithalat yaptığı ülkelerin bileşiminde belirli ölçülerde değişiklik meydana gelmiş ve toplam ithalat içindeki AB'nin payı, daha önceki yıllara göre belirli miktarlarda azalırken, birlik dışı üçüncü ülkeler lehine bir gelişim yaşanmıştır(Bkz. Tablo 27). Dolayısıyla hem AB'nin, Türkiye'nin dış ticaret açığındaki payı azalmış hem de gümrük vergisi gelirlerinin GSMH'ye oranının büyüklüğündeki azalış trendi yavaşlamıştır. Nitekim, 2000 yılında ortalama olarak 613.450 bin dolar seviyesinde olan gümrük vergisi gelirleri, 2001 kriz yılındaki sert düşüşten sonra, 2005 yılında 1.016.943 bin dolar seviyesine yükselmiş ve aynı yıllar itibariyle gümrük vergi gelirlerinin GSMH içindeki oranı ise %0,31 ile %0,28 seviyelerinde gerçekleşmiştir (Tablo 44).

Gümrük birliği sonrası koruma oranlarında oranları genel düzeyinde meydana gelen bu gerilemeler sonucu görüldüğü üzere gümrük vergi gelirlerinin, devlete gelir sağlama özelliği son derece azalmıştır. Türkiye, gümrük indirimlerin ve uyumunun tekrardan aktif edildiği 1988 yılından itibaren hem genel olarak yaptığı her bir birim ithalattan daha az oranda gümrük vergi geliri elde etmiş hem de gümrük vergisi gelirlerinin GSMH içindeki payı azalmıştır. Dolayısıyla gümrük vergisinin, konsolide bütçe içindeki mali önemi son derece azalmıştır.

Tablo 44: Dış Ticaretten Alınan Gümrük Vergisinin GSMH ve Toplam İthalata Oranı

Yıllar	Gümrük Vergisi (Bin YTL)	Ortalama Dolar Kuru (TL/$)	Gümrük Vergisi (Bin $)	Gümrük Vergisi / GSMH (%)	Gümrük Vergisi (Bin $) / Toplam İthalat (Bin $) (%)
1988	588	1.420,8	413.851	0,45	2,89
1989	710	2.120,8	334.780	0,31	2,12
1990	1.055	2.607,6	404.587	0,26	1,81
1991	1.032	4.169,9	247.488	0,16	1,18
1992	1.715	6.887,5	249.002	0,15	1,09
1993	8.680	10.986,0	790.096	0,43	2,68
1994	12.844	29.704,3	432.395	0,33	1,86
1995	30.326	45.673,5	663.974	0,39	1,86
1996	54.290	81.083,6	669.556	0,36	1,53
1997	111.748	151.429,0	737.956	0,38	1,52
1998	168.086	260.040,1	646.385	0,31	1,41
1999	233.694	420.126,2	556.247	0,30	1,37
2000	382.611	623.704,0	613.450	0,31	1,13
2001	379.834	1.225.411,8	309.964	0,22	0,75
2002	590.927	1.505.839,5	392.424	0,21	0,76
2003	888.382	1.493.067,8	595.004	0,25	0,86
2004	1.212.878	1.422.341,2	852.733	0,28	0,87
2005	1.363.517	1.340.800	1.016.943	0,28	0,87

Kaynak: 2. sütun http://www.gib.gov.tr/fileadmin/HTML/VI/KBG/Tablo_20.xls.htm internet adresinden 20.05.2006 tarihinde , GSMH değerleri http://www.tuik.gov.tr adresinden alınarak türetilmiştir.

3.2.2. İthalde Alınan KDV Gelirlerindeki Değişim

Türkiye'de Katma Değer Vergisi uygulaması, 3065 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesinin ardından 01.01.1985 tarihinde başlamıştır. KDV, 3065 sayılı Kanundaki hükümlerce istisna dışında tutulan her türlü mal ve hizmet ithaline uygulanmaktadır. Türkiye'nin gümrük birliği kapsamındaki yükümlülüklerini 80'li yılların sonundan itibaren gerçekleştirmeye devam ettiği göz önüne alındığında; Katma Değer Vergisinin, gümrük vergisine eş etkili olan bir dolaylı vergi görünümünde olduğu söylenebilmektedir.

KDV'nin matrahını oluşturan unsurlardan biri, ithal edilen malın gümrük vergisine esas olan değeridir. Söz konusu malın gümrükten muaf olması ya da gümrük vergisinin değer esasına göre alınmaması durumunda KDV'nin matrahı, gümrük vergisinin dahil edilmediği, sigorta ve navlun bedellerinin yer aldığı malın CIF değeridir. Bu değerin de belirlenemediği durumlarda matrah, Gümrük İdaresi'nce belirlenen malın değeri olmaktadır. Matrahın bir diğer unsuru KDVK'nin 21. maddesinde belirtilen tanım gereğince, malın ithali sırasında ödenen her türlü vergi, resim, harç ve paylardır. Bu giderler sırasıyla, gümrük vergisi, damga resmi, rıhtım resmi, ek vergi ve mal değişikliği harcıdır. Yatırım Teşvik Belgesi kapsamında yapılan ithalatta ise, gümrük vergisiyle beraber diğer vergi, resim, harç ve paylar matraha dahil edilmemektedir. Matrahı oluşturan en son unsur ise, gümrük beyannamesinin tesciline kadar yapılan tüm giderler ve mal bedeli üzerinden hesaplanan kur farkı ve fiyat farkı gibi ödemelerdir[129].

Aşağıdaki tabloda (tablo 45), ithalde alınan KDV'nin GSMH ve toplam ithalat içindeki payları yer almaktadır. Tablodan görüldüğü üzere 1988 yılından günümüze kadar ithalde alınan KDV gelirlerinin gerek GSMH gerekse toplam ithalat içindeki payı hızlı bir yükseliş göstermiştir. 1988 yılında GSMH içinde %1,17'lik paya sahip olan KDV gelirleri, 2005 yılına gelindiğinde bu payını %3,68 düzeyine yükseltmiştir. Benzer şekilde, 1988'de ithalde alınan KDV'nin ithalat içindeki payı %7,45 iken, bu oran 2005 yılında %11,44'e yükselmiştir.

[129] Doğan Şenyüz, *Türk Vergi Sitemi (Gelirler, Kurumlar ve Katma Değer Vergisi)*, 9. b., Bursa: Ezgi Kitabevi, 2003, ss. 395-396.

İthalde alınan KDV'nin ithalat içindeki payı özellikle 1996 yılından itibaren; AB ile gümrük birliği oluşturulmasının ardından koruma oranlarının düşük seviyelere indirilmesiyle beraber, artan ithalat hacmine bağlı olarak yükseliş trendine girmiş ve bu trend 2001 yılında %24 oranında gerçekleşen ithalat daralmasına kadar devam etmiştir. KDV gelirlerinin toplam ithalat içindeki payı, 2001 yılındaki düşüşten sonra tekrar artış yönlü bir eğilim göstermiş ve 2005 yılı sonunda 2000 yılındaki değeri olan %11,45 seviyesine tekrar ulaşmıştır.

İthalde alınan KDV gelirlerinin GSMH'ye oranındaki artış hızı, dış ticaret vergi gelirlerinin GSMH'ye oranına olan artış hızından daha yüksek olmuştur. Ayrıca, hatırlanacağı üzere dış ticaret vergi gelirlerinin toplam ithalata oranı dalgalı bir eğilim göstermiş ve genel olarak az miktarda bir düşüş yaşanmıştır. Oysaki, KDV gelirlerinin toplam ithalata olan oranındaki dalgalanma, genel olarak hep artış yönünde yaşanmış ve GSMH'ye oranıyla paralel bir gelişim göstermiştir. Bu karşılaştırmada KDV gelirlerinde artışın ne denli yüksek olduğu ve dış ticaret vergi gelirlerindeki yükselişin en büyük faktörü olduğunu göstermektedir.

2002 yılında Özel Tüketim Vergisi'nin yürürlüğe girmesiyle beraber bu tarihe kadar KDV kapsamında olan ve %26 ve %40 gibi en yüksek oran uygulanan malların bulunduğu listeler ÖTV kapsamına dahil edilmiştir. Türkiye'de 2002 yılından sonra bu listelerdeki malların ve özellikle motorlu taşıt araçları ithalinin yüksek bir artış gösterdiği düşünülürse, bu uygulamanın hem ithalde alınan KDV'nin hem de dış ticaretten alınan vergilerin bütçe ve ithalat içindeki payını daha düşük düzeyde tuttuğu söylenebilir.

Gümrük birliği sonrası, gümrük vergisi gelirlerinde bir azalma yaşanırken, ithalde alınan KDV gelirlerinde tam tersi bir durum ortaya çıkmış ve çok yüksek oranlarda yükseliş meydana gelmiştir. Gümrük vergi gelirlerindeki azalış, tamamen Gümrük Birliği kapsamında yapılan gümrük indirimlerinin ve üstlenilen tercihli rejimlerin bir sonucu iken; ithalde alınan KDV gelirlerindeki değişim gümrük birliğinin Türkiye'nin dış ticaret hacmini ve özellikle ithalat hacmini arttırmasından kaynaklanmıştır. Dış ticaret vergi gelirlerinin en büyük kalemlerini oluşturan bu iki vergideki belirtilen bu değişikliklerin net bir sonucu olarak da; dış ticaret vergi

gelirlerinde, daha önceki yıllara oranla büyük bir artış yaşanmış ve Türkiye bir gelir kaybı yaşamanın aksine gelir artışı avantajı elde etmiştir.

Tablo 45: Dış Ticaretten Alınan KDV'nin GSMH ve Toplam İthalata Oranı %

Yıllar	İthalde Alınan KDV (Bin YTL)	Ortalama Dolar Kuru (TL/$)	İthalde Alınan KDV (Bin $)	İthalde Alınan KDV / GSMH	İthalde Alınan KDV (Bin$) / Toplam İthalat (Bin $)
1988	1.517	1.420,8	1.067.708	1,17	7,45
1989	2.284	2.120,8	1.076.982	0,99	6,82
1990	4.721	2.607,6	1.810.477	1,19	8,12
1991	8.291	4.169,9	1.988.297	1,31	9,45
1992	15.035	6.887,5	2.182.940	1,36	9,54
1993	30.985	10.986,0	2.820.408	1,55	9,58
1994	65.824	29.704,3	2.215.975	1,69	9,52
1995	142.861	45.673,5	3.127.875	1,82	8,76
1996	323.859	81.083,6	3.994.137	2,16	9,15
1997	700.300	151.429,0	4.624.609	2,38	9,52
1998	1.136.023	260.040,1	4.368.645	2,12	9,51
1999	1.731.072	420.126,2	4.120.362	2,21	10,13
2000	3.891.746	623.704,0	6.239.732	3,10	11,45
2001	5.149.317	1.225.411,8	4.202.111	2,92	10,15
2002	8.857.452	1.505.839,5	5.882.069	3,22	11,41
2003	11.641.552	1.493.067,8	7.797.069	3,26	11,24
2004	15.658.747	1.422.341,2	11.009.135	3,65	11,29
2005	17.879.333	1.340.800	13.334.825	3,68	11,44

Kaynak: 2. sütun http://www.gib.gov.tr/fileadmin/HTML/VI/KBG/Tablo_20.xls.htm adresinden 20.05.2006 tarihinde alınarak tarafımızca türetilmiştir.

SONUÇ

Türkiye, 1963 yılında Avrupa Birliği'ne ortak üye olmak için Ankara Anlaşmasını imzaladığında, bu ortaklık ilişkisinin hazırlık, geçiş ve son dönem olmak üzere üç dönem sonunda oluşturulması öngörülmüş ve son döneme girilebilmesi için taraflar arasında gümrük birliğinin kurulması gerektiği belirtilmiştir. Hazırlık ve geçiş dönemlerinin uzatmalarla beraber toplam 32 yıl sürmesi planlanmasına rağmen Türkiye zor da olsa 1 yıl gecikmeyle beraber 1996 yılında Avrupa Birliği ile Gümrük birliğini oluşturabilmiştir.

Avrupa Birliği 1971 yılında Türkiye'den ithal ettiği sanayi mallarına uyguladığı gümrük vergilerini tamamen kaldırmış olmasına rağmen, Türkiye'den yaptığı tekstil ürünleri ithalatına kota koyarak ve tarım ürünlerini gümrük birliği kapsamına dahil etmeyerek bir nevi kendi iç piyasasını koruma yoluna gitmiş ve Türkiye'nin diğer sektörlere göre tartışmasız üstün olduğu sektörlerin önünü tıkamıştır. Bununla birlikte Avrupa Birliği, Türkiye'ye vermekle yükümlü olduğu ve Mali Protokolde açıkça belirttiği parasal yardımları hiçbir zaman tam anlamıyla gerçekleştirmemiştir.

Avrupa Birliği, 1971 yılında Türkiye kaynaklı sanayi ürünlerine uyguladığı vergileri kaldırmakla beraber Türkiye'nin üstün olduğu üretim alanlarına kota koyarak kendi aleyhine sonuçlanabilecek bir ticaret yaratılması statik etkisini de tamamen bertaraf etmiş ve ticaret yaratıcı etkiyi kendi lehine çevirmiştir. Bu etki sadece o yıllarla sınırlı kalmayıp gümrük birliği sürecinin genelinde de kendini göstermiştir.

Türkiye'nin tüm bu süreç boyunca Avrupa birliği ile olan dış ticareti ele alınacak olursa genel bir eğilim olarak, Avrupa Birliği'nden yaptığı ithalat artış hızı ihracatından daha fazla olmuş ve Türkiye'nin genel dış ticaret açığında Avrupa Birliği'nin payı yükselmiştir.

Gümrük Birliği sonucunda Türkiye'nin dış ticaret vergi gelirlerinde de beklenildiğinin aksine deşiklikler gerçekleşmiştir. Dış ticaret vergi gelirleri hem gümrük birliğinin hem de iç ve dış piyasadaki konjonktürel gelişmelere bağlı olarak genel bir

eğilim itibariyle bu süreç genelinde yüksek oranda artan ithalatın da etkisiyle artış göstermiştir.

Söz konusu artış eğilimini doğuran etkenler sırasıyla, artan ithalat hacmi ve ithalat yapılan ülkelerin yapısındaki değişikliktir. Bu dönem içinde Türkiye'nin ithal ettiği malların ana sektörlere göre yapısı farklılık göstermemiş ve yine sanayi ürünleri ithali en büyük ithal grubunu oluşturmuştur. 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'nin toplam ithalatında Avrupa Birliği'nden yapılan ithalat, ağırlıklı yerini korumasına rağmen daha önceki yıllara oranla belli oranlarda azalış göstermiştir. Bu durumu doğuran etken ise; Türkiye'nin birlik dışı diğer ülkelerden yaptığı ithalat miktarında meydana gelen hızlı yükselişlerdir. Özellikle 2000'li yılların başından itibaren Asya ülkelerinden yapılan ithalattaki artış dikkat çekicidir. Asya ülkeleri arasında en çok ithalat yapılan ülke Çin olmuştur. 2005 yılında DTÖ'nün ilgili kararının gerekçesiyle kaldırılan kotaların da etkisiyle, 2003 yılında 2.6 milyar dolar ithalatla, en çok ithalat yaptığımız 8. ülke olan Çin, 2004 yılında 4.5 milyar dolarla 6. ülke, 2005'te 6.9 milyar dolar ithalatla 4. ülke, 2006'da ise 9.7 milyar dolar ithalatla, Almanya ve Rusya'dan sonra 3. ülke durumuna gelmiştir.

Her ne kadar, 2000'li yılların başından itibaren Türkiye'nin ithalat yaptığı ülkelerin yapısında belirli bir değişim gözlense de, dış ticaret vergi gelirlerindeki artışın en önemli nedeni, 1980 yılındaki yeni ideolojiyle beraber dış ticaretin önündeki engellerin giderek kaldırılması ve gümrük birliği kapsamında yapılan gümrük indirimlerinin de etkisiyle, Türkiye'nin ithalat hacminde meydana gelen yüksek oranlı artışlardır. Nitekim; 1980'li yılların sonunda %15'ler seviyesinde bulunan toplam ithalat / GSMH oranı, 2006 yılına gelindiğinde %35 düzeyine yükselmiştir. Bu orandaki hızlı yükseliş aynı zamanda, dış ticaret vergi gelirlerinin toplam ithalata oranının dalgalı bir eğilim göstererek kısmi de olsa azalmasına rağmen, GSMH içindeki payının neden sürekli bir şekilde arttığını da açıklamaktadır.

Dış ticaret vergi gelirlerinde bu gelişme yaşanırken, bu grubu oluşturan alt kalemlerden olan gümrük vergisi gelirlerinde beklenildiği üzere büyük kayıplar yaşanmıştır. Özellikle seksenli yıllar öncesinde kamu gelirleri içinde önemli bir yer tutan gümrük vergi gelirlerinin azalması, gerek Avrupa Birliği kaynaklı sanayi

ürünlerinde vergi oranlarının sıfırlanması ve işlenmiş tarım ürünleri ithalatında sanayi payı alınmaması, gerekse birlik dışındaki üçüncü ülkelere Ortak Gümrük Tarifesi ve Otonom rejimler kapsamında yapılan gümrük indirimleri nedeniyle gerçekleşmiştir.

Gümrük Birliği sadece gümrük vergisi gelirlerinde doğrudan bir etki yaratmamış; ayrıca dış ticareti serbestleştirmeye yönelik politikalarla beraber toplam ithalat hacmini arttırdığından, bir diğer alt kalem olan ithalde alınan KDV gelirleri üzerinde de dolaylı bir etki yaratmıştır.

Nitekim;1985 yılında kadar başta ithalat muamele vergisi olmak üzere birçok verginin yürürlükten kaldırılmasıyla beraber yürürlüğe giren Katma Değer Vergisi Kanunuyla birlikte, ithalattan alınan Katma Değer Vergisi gelirlerinde, hem gümrük birliğinin hem de ilgili politikaların dolaylı etkisiyle yüksek oranlı artışlar görünmüştür. 2002 yılında Özel Tüketim Vergisi'nin yürürlüğe girmesiyle beraber bu tarihe kadar KDV kapsamında olan ve %26 ve %40 gibi en yüksek oran uygulanan malların bulunduğu listelerin ÖTV kapsamına dahil edilmesi de hesaba katıldığında, son yıllarda %3,7 seviyesinde bulunan ithalde alınan KDV / GSMH oranının bu uygulamaya gidilmemesi durumunda, çok daha yüksek seviyelerde gerçekleşebileceğini ve dolayısıyla dış ticaret vergi gelirlerinden elde edilebilecek gelirin de daha fazla olabileceğini söyleyebilmek mümkündür.

Gümrük Birliği kapsamında uygulanan politikaların gümrük vergi gelirleri üzerindeki doğrudan azaltıcı ve ithalde alınan KDV gelirleri üzerindeki dolaylı arttırıcı etkilerinin nihai sonucu olarak, Türkiye'nin dış ticaret vergi gelirlerinin devlete gelir sağlama özelliği artış göstermiştir. Bu bağlamda Gümrük Birliği'nin Türkiye üzerindeki esas olumsuz etkisi, anlaşma kapsamı dışında bırakılan tarım ürünleri ve tarım sektöründe yarattığı kötüleşme ve ticaret yaratılması etkisinin AB tarafından elde edilmesiyle beraber, Türkiye'nin topluluk için bir pazar görüntüsüne kavuşmuş olmasıdır.

KAYNAKÇA

Acar, Fatih. "2000 Yılı Bütçesinin Genel Değerlendirilmesi ve Yapılması Gerekenler, " Vergi Sorunları(2000), sayı 136.

Akdoğan, Abdurrahman. Vergilerin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi (Yasal Düzenlemelerin İşleyişleri Açısından), Ankara: Gazi Üniversitesi Yayın no: 165, 1991.

Akaya, Şahin. Dış Ticaretin Vergilendirilmesi ve Uluslararası Rekabet, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü,1992)

Ayanoğlu, Ejder. " Avrupa Birliği ve Türk Vergi Sisteminin Birlik Modeline Uyumu(I) ", Vergi Dünyası (Kasım 1995), Sayı 171.

Aydoğan, Metin. Avrupa Birliğinin Neresindeyiz?, 3. Baskı, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2002.

Balcı, Beyazıt. "Avrupa Topluluğu KDV Mevzuatında Vergiyi Doğuran Olay, " Vergi Dünyası (Eylül 1996), Sayı 181.

Balcı, Beyazıt. "Avrupa Topluluğunda Ortak KDV Siteminin Gelişimi ve Son Durumu," Vergi Dünyası (Ağustos 1995), Sayı 168.

Baydarol, M.C., AB ile Tam Üyelik Yolunda AT ile Gümrük Birliği, İstanbul: 1995.

Bilici, Nurettin. "Avrupa Birliği'nde Ülkelerarası Mal Hareketleri ve KDV," Vergi Dünyası (Eylül 1995), Sayı 169.

Bilici, Nurettin. "Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de KDV Oranları," Vergi Dünyası (Ağustos 1994), Sayı 156.

Bilici, Nurettin. Vergi Hukuku, 3. Baskı, Ankara: Yargı Yayınevi, 2001.

Bulutoğlu, Kenan. Kamu Ekonomisine Giriş, 3. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1981.

Çağan, Nami. Avrupa Birliği Vergi Politikası ve Türkiye Üzerindeki Etkileri, Avrupa Birliği El Kitabı, Ankara: T.C.M.B. Yayını, 1995.

Çiçek, Halit. "Avrupa Birliği'nde Tüketim Vergilerinin Uyumlaştırılması ve Türkiye'ye Olası Etkileri, " Vergi Sorunları (2000), Sayı 144.

Çimen, Ahmet. Gümrük Birliği ve AT Türkiye İlişkileri, Ankara: 1996

Dartan, Muzaffer. "Türkiye ve AB İlişkileri ve GB" Mustafa Aykaç ve Zeki Parlak (Ed.),Tüm yönleriyle Türkiye-AB ilişkileri, İstanbul: Elif Kitabevi Yayınları, 2002.

Dotto, Steffano.(Haz.), Cansevdi Hürrem (Ed.) Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Süreci-AB'nin Gümrük Birliği, Malların Serbest Dolaşımı, Ortak Dış Ticaret Politikaları ve Türkiye'nin Uyumu, İstanbul: İKV. Yayınları, Mart 2002.

DPT, AET-Türkiye Katma Protokol Çalışmaları II, Gümrük Birliğinin Gerçekleştirilmesi, Yayın No: DPT:1032-M[İPG]:10, Mart 1971.

DPT, Türkiye-AB İlişkileri, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No: DPT: 2545-ÖİK:561, Ankara: 2000.

DPT, Dış Ekonomik İlişkiler, 3. İzmir İktisat Kongresi (4-7 Haziran 2002)

DTM, TOBB. Avrupa Birliği ve Türkiye, 5. Baskı, Ankara: 2002

DTM, Ekonomik araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Dış Ticaret ve Başlıca Ekonomik Göstergeler, Kasım 2005.

Dura, Cihan ve Atik, Hayriye. Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye, 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları, 2003.

Gökdere, Ahmet. Gümrük Birliği Açısından Avrupa Topluluğu ve Türkiye İle İlişkileri,Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1989.

Hatiboğlu, Zeyyat. Yeniden Dirilen Türkiye Ekonomisi *(24 Ocak 1980 ve Ötesi)*, İstanbul: İşletme Fakültesi Yayınları, 1989.

Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Hazine İstatistikleri (1980-2003).

Hiç, Süreyya. Türkiye Ekonomisi, 2. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1994.

İGEME, Ankara Anlaşması'ndan Günümüze Türkiye-AET Ortaklığı (46 Sayılı Enformasyon Bülteni Eki), 16 Kasım 1994.

İktisadi Kalkınma Vakfı (İ.K.V.), Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Etkileri İstanbul: Nisan 2004.

İyibozkurt, Erol. Türkiye-AT Gümrük Birliği, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1994.

Karabacak Hakan, "Avrupa Birliği'nde Katma Değer Vergisinin Oran Yapısı," Maliye Dergisi (Ocak-Şubat 2005), Sayı 147.

KaraYılmazlar Ekrem, "Avrupa Birliği'nde KDV Rejimi ve Türkiye'nin Durumu," Vergi Dünyası (Mayıs 2000), Sayı 225.

Karluk, Rıdvan. Avrupa Birliği ve Türkiye, İstanbul: Beta Yayınları, 2003.

Karluk, Rıdvan. Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye-Gümrük Birliği Ne Getirdi Ne Götürdü?, Ankara: Turhan Kitapevi, 1997.

Karluk, Rıdvan. Türkiye Ekonomisi, 7. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2002.

Kazgan, Gülten. Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Kepenek, Yakup ve Yentürk N., Türkiye Ekonomisi, 6. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994.

Kirazcı Deniz M., "AT'nda Vergi Sınırlarının Kaldırılmasına Doğru " Clearing System"," Vergi Dünyası (Kasım 1988), Sayı 87.

Korkmaz Esfender, Vergi Yapısı ve Gelişimi, İstanbul: Gür-Ay Matbaası, 1982.

Moussis Nicholas, Avrupa Birliği Politikalarına Giriş Rehberi, Çev: Ahmet Fethi, İstanbul: Mega Pres Yayınları, 2004.

Özcan, H.A., "Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler," Dış Ticaret Dergisi (Özel Sayı), Ekim 1998.

Seyidoğlu, Halil. Uluslararası İktisat, 14. Baskı, İstanbul : Turhan Kitabevi, 2001.

Şahin, Hüseyin. Türkiye Ekonomisi, 4. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1997.

Şenyüz Doğan, Türk Vergi Sitemi (Gelirler, Kurumlar ve Katma Değer Vergisi), 9. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2003.

Taşkın, M. Murat. "1923-2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret Politikaları", Dış Ticaret Dergisi (Özel Sayı), Ekim 2003.

Tavşancı, Aykut. " Türk Vergi Siteminin Avrupa Birliği Vergi Sitemi ile Uyumlaştırılmasının Dolaylı Vergiler Açısından Değerlendirilmesi, " Vergi Dünyası (Ocak 2005), Sayı 281.

Tomanbay, Mehmet. Dış Ticaret Rejimi ve İhracatın Finansmanı, Ankara: Hatiboğlu Yayıncılık, 1995.

Tuncer, Selahattin. " İthalde Gümrük Vergisi Dışında Alınan Vergi, Resim ve Fonlar, " Yaklaşım Dergisi (Aralık 2000), Sayı 96.

Turhan, Salih. Vergi Teorisi ve Politikası, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1993.

TÜSİAD, Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Gümrük Birliği'nin Dış Ticaretimize Etkileri, İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları, 2003.

Uludağ İlhan ve Erişah Arıcan. Türkiye Ekonomisi, İstanbul:Der Yayınları, 2003.

Varol, G. Müge. "Cumhuriyetin 80. Yılında 1923-2003 Türk Dış Ticaretinin Gelişiminin Kısa Tarihçesi", Dış Ticaret Dergisi (Özel Sayı), Ekim 2003.

YediYıldız, Bahaeddin (Ed.). Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2002.

İNTERNET KAYNAKLARI

DPT, Türkiye-AT Mevzuat Uyumu Sürekli Özel İhtisas Komisyonu Raporu – Verilendirme (Kasım 1995), s. 6, Erişim: http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/uyum/c2b.pdf [20 Mayıs 2006].

DPT, Türkiye'nin Üyeliğinin AB'ye Muhtemel Etkileri (Kasım 2004), ss.24-25., Erişim: http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/uyelik/etki/olasi.pdf [01.06.2006].

DTM, İsrail,Erişim:http://www.dtm.gov.tr/ead/YAYIN/kitap/israil.htm [3 Nisan 2006].

DTM, İthalat Politikası Araçları (2. paragraf), Erişim: http://www.dtm.gov.tr/ead/strateji/III-4.htm [10 Mart 2006].

DTM, Türkiye'nin Dış Ticareti ve Dünya Ticaretiyle Kıyaslanması, Erişim: http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/strateji/I-2.htm [12 Mart 2006].

DTM, Türkiye-Avrupa Birliği Dış Ticareti İstatistikleri, Erişim: http://www.foreigntrade.gov.tr/ab/rakamlar/ditcaret.htm [17 Mart 2006].

Ertekin, M. (Mart 2005), Sektörler İtibariyle Üretim-Dış Ticaret İlişkisi ve Rekabet Koşulları, ss. 3-5, Erişim: http://www.dtm.gov.tr/ead/ticaret/URETIM/DT-UR.doc [10 Mart 2006].

Helvacıoğlu, M. (18 Eylül 2004), Türkiye'nin Uyguladığı Tercihli Rejimler, Tercihli Menşe-Pan Avrupa Menşe Kümülasyonu ve Gümrük Uygulamaları Semineri, s. 4, Erişim: http://www.igmd.org/menseler/tercihli_mense.doc [5 Nisan 2006].

İMMİB, Dahilde İşleme Rejimi Hakkında Genelge (2005/2) s. 6, Erişim: http://www.immib.org.tr/tesvik/2005-2_tev_son.doc [2 Nisan 2006].

Seki, İ. (2005), Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Net İhracatı Üzerine Etkileri (1985-2003), s. 9, Erişim: http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/ismail_seki.pdf [15 Mart 2006].

Türel, Bülent O., (Haziran 2003), Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi AB'nin Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi ve Menşe Kurallarına Türkiye'nin uyumu, Erişim:http://www.gumruk.gov.tr/Gumruk/DosyaUpload/ab/tezler/GTS.pdf [20 Mart 2006].